

SLIKA NA NASLOVNICI

DVOJNI STEGNJENI KOZOLEC U KLADN'KU
FOTO TINA MAKUC

KREMENOVO BARITNA SEPTARIJSKA KONKRECJA

	UVODNIK	
<i>Janez Kavčič</i>	Idrijska šolska izkušnja	5
	IDRIJA	
<i>Alfred Bogomir Kobal</i>	Ali petstoletno rudarjenje v Idriji še vedno vpliva na zdravje prebivalcev in rudarjev?	13
	ESEJ	
<i>Zorko Velikanje</i>	Ljubezen in ideologija v romanih Jožeta Felca	20
<i>Robert Šabec</i>	Mediji med demokracijo in demagogijo	26
	LITERATURA	
<i>Rok Šinkovec</i>	Pesmi	37
	LIKOVNA PRILOGA	
<i>Gregor Zupančič</i>	.....	45
	MNENJA	
<i>Miha Naglič</i>	Idrija – več kot »mesto naravoslovne in tehnične kulture«?	50
	ZGODOVINA	
<i>Rafael Terpin</i>	Idrijsko pred dvesto in več leti	53
<i>Karmen Simonič Mervic</i>	Šola v Kanjem Dolu	58
	ETNOLOGIJA	
<i>Andrejka Ščukovt</i>	Evidentiranje, inventariziranje in revizija stavbne dediščine v občini Idrija	66
<i>Malči Fatur</i>	Kozolci v Spodnji Idriji in okolici	79
	NARAVNE ZNAMENITOSTI	
<i>Jože Čar, Meta Dobnikar, Drago Skaberne</i>	Mineral barit iz Tratnikovih usadov	88
	SPOMINI	
<i>Ivica Kavčič</i>	Obmejne zgodbe	95
<i>Marijan Beričič</i>	Iskanje korenin	102
	PREDSTAVITVE	
<i>Mirjam Gnezda</i>	Čist, enoten, v marsičem zaključen kraj, mesto z dušo in srcem ...	106
<i>Jože Janež</i>	Tako je – pa vendar je drugače	108
<i>Milanka Trušnovc</i>	Kje sem pustil kolo	109
	POROČILA	
	Znanstvene in strokovne objave 2000	111

Idrijska šolska izkušnja

JANEZ KAVČIČ

Letošnje praznovanje stoletnice idrijske in obenem prve slovenske realke nam je poleg jubilejnih prireditvev in slovesnosti ponudilo tudi primerne trenutke za razmislek o razvoju, dosežkih in pomenu idrijskega šolstva. Pri tem so zanimiva zlasti tista starejša in novejša obdobja, ko je Idrija na področju izobraževanja prekašala druge slovenske kraje, ubirala lastna izvirna pota in zavzeto ščitila svoje interese. Posebno pozornost vzbujajo epizode dramatičnih spopadov z nadrejenimi šolskimi oblastmi, katerim so Idrijčani občasno odrekli poslušnost in zavestno izigrali veljavno zakonodajo, da so lahko zagotovili šolanje svojih otrok.

O kakovosti idrijskega šolstva je bilo že mnogo napisanega. Organizacijska, kadrovska, finančna in druga vprašanja, ki so od nekdaj pestila vse šolske sisteme, so le malokje tako zavzeto in odgovorno razreševali kot ravno v Idriji. Na lastno pobudo in s svojimi sredstvi je mesto gradilo domala vse šolske stavbe, če omenimo le ljudsko šolo (1876), realko (1903) in novo osnovno šolo (1981, samoprispevek). Najrazličnejše idrijske šole – osnovne, poklicne, strokovne in srednje – so se pogosto odlikovale po pestrosti rednih in dodatnih programov, znale so prisluhniti potrebam okolja in povezovati pouk s stvarnim življenjem. Ker so v preteklosti rudarji in nasploh vsi meščani šole izdatno gmotno podpirali, se je Idrija lahko ponašala tudi s sposobnimi učitelji. Po podatkih iz 18. in 19. stoletja je razvidno, da so bile plače prosvetnih delavcev v Idriji lahko tudi dvakrat ali trikrat višje kot v sosednjih krajih. Učna mesta v Idriji so bila vabljiva za ugledne in ambiciozne pedagoge, v času realke celo za strokovnjake z doktorskimi nazivi. Končno velja poudariti, da so idrijske izobraževalne ustanove marsikdaj presegle lokalne okvire in preraščale v šole regijskega, pokrajinskega, nacionalnega in vsedržavnega pomena. Trditev zveni morda pretirano, vendar je ni težko dokazovati. V starejših obdobjih so imele širši pomen: strokovne šole pri

rudniku, terezijanska »glavna šola«, učiteljske pripravnice, napol ilegalne »gimnazije«, čipkarska šola, gozdarska šola in nekatere poklicne (obrtne) šole. Poglavlje zase je bila seveda realka, ki je bila pod habsburško Avstrijo prva in pod fašistično Italijo zadnja srednja šola slovenskega značaja in je potemtakem prerasla v ustanovo vseslovenskega pomena. Po drugi svetovni vojni so si pridobile širši medregijski značaj zlasti gimnazija, vzgojiteljska šola in nekdanje vajenske šole.

Kratek sprehod skozi zgodovino naj spomni na požrtvovalnost, upornost in borbenost Idrije, seveda v kontekstu šolske problematike.

Do konca 16. stoletja je bilo šolstvo v Idriji povsem zasebna zadeva delavcev in krajanov. Učitelja so nastavljali, odstavljali in plačevali rudarji sami, ne da bi podjetniki in za njimi deželni knez karkoli prispevali. Nekaj pomenljive in trpke simbolike je zapustila usoda učitelja Matevža Ebendorferja, ki je leta 1579 na prošnjo rudarjev napisal pritožbo proti oderušemu rudniškemu upravitelju, deželni knez pa je učitelja ukazal najprej zapreti v stolp ljubljanskega gradu, leta 1580 pa so ga še odpustili iz službe.

Idrijska posebnost je bila v tistih časih še protestantska ljudska šola, ki je nemoteno delovala od leta 1581 do konca 16. stoletja. Njen obstoj je bil dejansko »ilegalen«, saj je državna oblast po letu 1580 dovoljevala v vseh deželnoknežjih mestih in trgih samo katoliško veroizpoved. Po zmagi protireformacije pa so Idrijčani uspeli vsaj toliko, da njihova šola ni bila odpravljena, ampak le spremenjena v katoliško enorazrednico.

S pravkar omenjeno šolo se je morala Idrija zadovoljiti za dobrih 170 let. Njeni učitelji so bili ponavadi tudi organisti in cerkovniki, plače pa so jim krpali s prispevki rudarjev in odtegljaji od njihovega zaslužka.

Spremembe na bolje je bilo možno izsiliti šele v drugi polovici »razsvetljenega« 18. stoletja. V okviru šolske zakonodaje Marije Terezije je bila Idriji sprva namenjena le ljudska šola najnižje stopnje – trivialka, toda mesto se je tej nameri odločno uprlo in si leta 1778 priborilo neprimerno kvalitetnejšo triletno »glavno šolo«. Le-ta je nato več desetletij veljala za eno najboljših na Kranjskem, saj je imela dobre učitelje, uvajala fakultativne programe (ročna dela, risanje, glasba) in izvajala tečaje za učiteljske pripravnike. Šola ni imela finančnih težav, saj so jo rudarji zvesto podpirali s prispevki od svojih plač. V poročilu rudniške uprave je bilo leta 1795 zapisano, da »so vsi rudarji revni, in vendar prostovoljno, iz lastne pobude, podpirajo šolski sklad zaradi koristi svojih otrok«.

Prizadevanja za napredek rudnika in dvig proizvodnje so v 18. stoletju spodbudila pravi razcvet strokovnega šolstva, s katerim je Idrija pravzaprav orala ledino v slovenskem prostoru. Rudniški upravitelj F. A. Steinberg je leta 1728 ustanovil jamomersko, zemljemersko in kartografsko šolo, politehnik in umetnik J. Mrak je po letu 1752 poučeval geodezijo, geometrijo in kartografijo, zdravnik in naravoslovec J. A. Scopoli pa je od leta 1763 do leta 1769 vodil mineraloško-metalurško-kemijsko šolo. Na našete šole so prihajali slušatelji tudi od drugod, iz raznih krajev Kranjske in Koroške. Od poznejših strokovnih šol sta se posebej odlikovali čipkarska (po 1876) in gozdarska šola (1892–1908); prva je bila po dosežkih in pomenu že tedaj izjemna v slovenskem merilu, druga pa je pritegnila gojence iz dežel celotne monarhije!

Medtem ko je bilo v Idriji za osnovno in strokovno izobraževanje od 18. stoletja naprej kar solidno poskrbljeno, pa so državne in šolske oblasti odločno nasprotovale uvajanju katerekoli srednje šole. Konservativne vladajoče elite so se v 18. in 19. stoletju naravnost »bale« revnih delavskih otrok, češ da so »politično nesposobni za študij«, zato so jim na vse mogoče in nemogoče načine preprečevale drugostopenjsko šolanje, da bi jim v kali onemogočile socialni vzpon. V tej luči je razumeti kruto dejstvo, da se je rudarska Idrija borila za srednjo šolo skoraj 200 let.

Na prvo vlogo, s katero je Idrija leta 1716 prosila za dva »latinska« (gimnazijska) razreda, z Dunaja ni bilo

odgovora, čeprav bi mesto samo pokrilo vse stroške. Šolskemu sistemu, ki je temeljil na socialni diskriminaciji, pa so se prav Idrijčani postavili po robu. Ko so bile leta 1784 uvedene visoke šolnine za prehod na ljubljansko in goriško gimnazijo, so v Idriji poskrbeli za nenavadno in skoraj »revolucionarno« rešitev. Na lastno pest, brez odobritve oblasti, so organizirali napol »ilegalne« privatne gimnazijske oddelke, ki so se obdržali do prvega prihoda Francozov leta 1797. Podobno improvizirano gimnazijo so obnovili po letu 1805, pozneje pa so jo občasno, s pomočjo učiteljev »glavne šole« in nekaterih duhovnikov, oživljali do sredine 19. stoletja. V celotni dobi Metternichovega absolutizma so redne gimnazije vsem potencialnim učencem iz Idrije s sprejemnimi izpiti, šolninami, raznimi izgovori in birokratskimi preprekami ovirale vpis.

Svetlo epizodo je pomenil le čas Ilirskih provinc (1809–1813), ki je Idriji obetal štiriletno osnovno šolo, tehnično šolo, trirazredno gimnazijo in iz nje nastali matematični oddelek. Francoska uprava se je seveda poslovala, predno je lahko izpeljala načrte.

Po revolucionarnem letu 1848 je avstrijski srednješolski sistem uvažal 8-razredne gimnazije in 7-razredne realke. Gimnazije so poudarjale klasično-humanistična, realke pa naravoslovno-matematična in tehnična znanja. Idrijčani so želeli otrokom zagotoviti tehnično izobrazbo, zato so ravnatelj in učitelji »glavne šole« v letih 1850–1851 prepričevali šolske oblasti v Ljubljani, naj Idriji odobrijo vsaj dvorazredno nižjo realko. Poleg predpisanega programa bi z ozirom na potrebe kraja na šoli vpeljali še rudarstvo, gozdarstvo in kemijo. Ljubljana je zavračevala z odgovorom pol leta, se izgovarjala na zahteve Vipave, nazadnje pa pustila na cedilu tako Idrijčane kot Vipavce.

Več sreče je imela Idrija z ustanovitvijo učiteljske pripravnice, za katero se je zavzel cerkljanski rojak dr. Franc Močnik, znani matematik in tedanji šolski nadzornik. Enoletni pedagoški tečaji so v Idriji uspešno potekali kar 14 let (1852–1866) in usposobili mnogo učiteljev vaških šol. Treba pa je poudariti, da so iz Ljubljane (škofija!) vsaj dvakrat poskušali idrijsko »učiteljšče« onemogočiti.

V drugi polovici 19. stoletja je vidno napredovala idrijska »rudniška ljudska šola«, po letu 1876 nastanjena

v novem monumentalnem poslopju, ki je tedaj spadalo med največje in najlepše šolske stavbe na Slovenskem. Idrija je imela konec 19. stoletja že dve petrazredni ljudski šoli – deško in dekliško, kar je bilo v tistem času na Kranjskem še nekaj posebnega. Vodstvo in učitelji ljudskih šol so okrog leta 1900 pomembno podpirali prizadevanja za ustanovitev realke.

Zahteve po ustanovitvi javno priznane srednje šole so romale iz Idrije vsakih nekaj let. Mnogo pisem in osebnih intervencij je bilo usmerjenih na okrajne, deželne in dvorne oblasti, ki pa niso hotele popustiti. Leta 1872 je idrijski občinski odbor poslal v Ljubljano obsežen dopis, zahteval »državno realno nižjo gimnazijo za Notranjsko« v Idriji in vlogo podkrepil z devetimi tehtnimi argumenti. Odgovor – jasno negativen – je sledil šele čez dve leti! Prav tako ni bil uresničen sklep občinskega odbora iz leta 1894, po katerem naj bi ustanovili mestno nižjo gimnazijo na občinske stroške.

Odločilno prelomnico so prinesle občinske volitve leta 1896, ki so naklonile zmago Narodno napredni stranki in narodno zavednemu županu Dragotinu Lapajnetu. Začela se je odločna bitka za srednjo šolo. Leta 1897 jo je spodbudilo nad 300 hišnih posestnikov in davkoplačevalcev, ki so s podpisi zahtevali ustanovitev nižje gimnazije.

Pri ustanavljanju realke v letih 1900–1901 je igrala pomembno vlogo županova diplomatska spretnost. Poiskal je pomoč nekaterih deželnih in državno-zbornih poslancev ter uradno povezal priprave na realko z obveznim praznovanjem 70-letnice cesarja Franca Jožefa. Nujne so bile tudi osebne intervencije v Ljubljani in na Dunaju. Gordijski voz omahovanja med realko in gimnazijo so presekali socialdemokratsko organizirani rudarji, ki so se odločno opredelili za realko.

Z ustanovno listino, sprejeto 29. decembra 1900, je idrijska občina prevzela na svoja ramena vsa finančna, materialna, organizacijska in kadrovska vprašanja nove šole, zagotovila je zavodu pretežno slovenski značaj in se zavezala zgraditi novo šolsko poslopje. Za gradnjo stavbe v letih 1902–1903 so Idrijčani sami zbrali 400.000 goldinarjev, kar je zneslo 600 letnih učiteljskih plač. Od ustanovitve leta 1901 do podržav-

ljenja leta 1909 je bila šola pod neposredno upravo tedanje idrijske mestne občine, krajani pa so za njeno vzdrževanje plačevali višje občinske doklade in druge davščine.

Mnogo dejstev ilustrira napredno usmeritev tvorcev in vodstva realčne šole. Le dan po njeni otvoritvi je idrijski občinski odbor poslal na Dunaj peticijo, v kateri se je odločno zavzel za ustanovitev slovenske univerze. Realca je dajala pobude za izdajanje slovenskih učbenikov, v občinskem proračunu pa so piscem namenjali denarne nagrade. Leta 1909 je občina odobrila sedem štipendij prvim idrijskim visokošolcem. Ravnateljstvo je samoiniciativno – brez posredovanja šolskih oblasti – ustanovilo poseben »pripravljalni oddelek«, ki je skrbel za primerno selekcijo učencev na prehodu iz ljudske v srednjo šolo. Na razpisana delovna mesta profesorjev so izbirali najboljše strokovnjake, zato je bil na primer leta 1907 na mesto zgodovinarja sprejet dr. Dragotin Lončar, ne pa pesnik Oton Župančič.

Mesto je realko vsestransko podpiralo. Dijaško podporno društvo, ki je nudilo gmotno pomoč socialno šibkim dijakom, je bilo deležno izdatnih prispevkov meščanov, rudarjev, organizacij in društev. Mnogo dijakov, ki so prihajali v Idrijo iz oddaljenih krajev, so sprejemale na stanovanje in hrano gostoljubne rudarske družine.

Kakovost realke je bila zlasti do prve svetovne vojne na visoki ravni. Šola je bila odlično opremljena z učnimi pripomočki in bogato knjižnico, profesorji – med njimi več doktorjev znanosti – pa so redno publicirali strokovna in pedagoška dela. Kljub slovenskemu značaju šole je bil velik poudarek na nemščini, da bi bodoči študentje lahko uspevali na avstrijskih univerzah. Istemu namenu so služile zelo zahtevne mature. Tudi vsakoletna Izvestja so po kvaliteti presežala predpisane normative.

Rezultati šole so ostali trajno zapisani na straneh slovenske šolske in nacionalne zgodovine. V petindvajsetih letih je izobrazila 400 maturantov iz 120 krajev, torej znaten del včerajšnje slovenske inteligence. Zanimivo je, da je poleg tehničnih strokovnjakov izšlo iz realke veliko humanistov in umetnikov. Navidez

presenetljivo dejstvo dokazuje, da je šola kljub poučevanju »realij« zaradi siceršnje splošnoizobrazbene naravnosti širila dijakom duhovna obzorja in jih spodbujala k humanistično kulturni ustvarjalnosti.

Pa še nekaj. Čeprav sta avstrijski zakon in »realčni disciplinarni red« prepovedovala dijaško združevanje, so tako v avstrijski kot v italijanski dobi na idrijski realki bolj ali manj tajno delovale dijaške organizacije, društva in krožki. Na skrivnih sestankih so se porajale tudi »oporečne« politične ideje in zavestna nasprotovanja avstrijskim in nato italijanskim raznarodovalnim pritiskom. Leta 1914 je imela precejšen vpliv na idrijske realčane znana protiaustrijska organizacija Preporod, s katero je na skrivaj simpatiziral celo sam ravnatelj dr. Stanislav Bevk. Italijanske oblasti so nazadnje skupaj s šolo onemogočile tudi zadnji Srednješolski krožek, niso pa mogle zatreti poznejšega narodno-obrambnega delovanja številnih bivših realčanov.

O usodi realke po nastanku krivične rapalske meje pa samo nekaj besed. Italijanska država je bila šoli najprej ozkosrčna mačeha, kmalu po zmagi fašizma pa je postala njen grobar. Leta 1926 so se poslovili zadnji realčni maturanti.

V stavbo se je za poldrugo desetletje naselila italijanska »pripravljalna delovna šola«, ki je mladino usmerjala zgolj v poklicno delo, obenem pa služila tudi raznarodovalnim ciljem. Jurij Vega – simbol slovenstva – je moral izginiti s pročelja.

Po drugi svetovni vojni so naglo oživela odločna prizadevanja za ponovno ustanovitev popolne srednje šole v Idriji. Podobno kot pred pol stoletja je bila pot do zastavljenega cilja naporna in dolgotrajna.

Življenje v realnem poslopu se je počasi vračalo v normalne tirnice. Pod vodstvom arhitekta Danila Udoviča, maturanata poslednje realčne generacije iz leta 1926, so bila opravljena nujna obnovitvena dela, saj je bila stavba ob zračnem napadu 14. marca 1945 precej poškodovana. Leta 1947 se je – po domala »detektivski« akciji – na častno mesto nad portalom vmil tudi kip Jurija Vege, ki so ga bili Italijani leta 1932 odpeljali v Čedad. Prave srednje šole v prvih povojnih letih v Idriji sicer še ni bilo, vendar so realčne učilnice

že služile šolajoči se mladini. Med leti 1945–1947 je delovala Tehnična srednja šola, ki jo je leta 1947 kot ravnatelj vodil prof. Franjo Novak (popularni »general Štesel«), razrednik zadnjih realčnih maturantov izpred dveh desetletij. Tedanja Rudarska industrijska šola, ki je v letih 1948–1954 usposabljala fante za rudarski poklic, je v šolskem letu 1950/51 dobila v realnem pritličju prostore za teoretični del pouka. Takrat ali pozneje je stavba nudila zavetje še vajenski, glasbeni in čipkarski šoli, otroškemu vrtcu in privatnim stanovalcem.

Za prihodnost je bilo najvažnejše izobraževanje mladine na nižji gimnaziji, ki je bila po letu 1945 nastanjena v zgradbi stare rudniške ljudske šole iz leta 1876. Prav nižja gimnazija je poznejši »višji« oziroma popolni gimnaziji ustvarjala predpogoje in utirala prve korake. Šola se je razvijala v zelo težkih pogojih, vendar je dosegala nekatere izjemne uspehe. Tako je na primer ravnatelj prof. Jože Makuc leta 1946 z učenci pripravil uprizoritev Finžgarjeve Razvaline življenja, s katero so gostovali celo v Šentjakobskem gledališču v Ljubljani.

Nižja gimnazija je več let vztrajno stremela k preraščanju v srednješolsko ustanovo. Ko je bil s šolskim letom 1946/47 odprt peti razred, se je višja gimnazija dejansko že začela. V razredu je bilo 12 učencev, od katerih samo eden ni bil Idrijčan. Oddelek se je žal obdržal le pol leta, saj je bil z odlokom PPNOO v Ajdovščini odpravljen že v februarju 1947. V odloku je bilo na kratko zapisano: »Peti razred se ukinja, ker ni za njegov obstoj zakonite in stvarne osnove«. Šolska kronika pa je zabeležila: »Ukinitev petega razreda in s tem prekinitev postopnega ustanavljanja višje gimnazije ni vznemirila samo prizadetih dijakov in njihovih staršev, ampak vse Idrijčane, ki so v novo nastajajoči višji gimnaziji videli naslednico slovenske realke... Dijaki petega razreda so deloma prestopili na gimnazijo v Postojni in na tehnično šolo v Idriji oziroma v Ljubljani«.

Zahteve po gimnaziji seveda niso koreninile le v spominih na realko, temveč so izhajale predvsem iz stvarnih potreb. Razvoj kraja in širše regije, ki sta bila komaj priključena matični domovini, je v času obnove in petletke klical po mladih šolanih strokovnjakih,

dijaki iz Idrije pa so vse do leta 1952 morali odhajati na postojnsko in goriško gimnazijo ali drugam.

Številne in na raznih mestih izražene želje in pobude so se ponavljale in stopnjevale do leta 1950, ko se je odnos šolskih oblasti do Idrije vendarle začel mehčati. Ideja gimnazije je bila v javnosti najbolj popularizirana zlasti 22. junija 1950 – na dan sv. Ahacija, ko sta rudnik in z njim vse mesto proslavljala 450-letnico odprtja Antonijevega rova. Na svečanosti je takratni minister za prosveto Ivan Regent obljubil, da se bo zavzemal za ustanovitev popolne gimnazije v Idriji.

Idrijski prosvetni delavci so se zavedali, da je najbolje čimprej preiti od besed k dejanjem. V skladu s to modrostjo so – s pogledom v prihodnost – pri vpisovanju v nižjo gimnazijo 27. junija 1950 že sprejemali tudi prijave za prvi razred višje gimnazije. Priglasilo se je 24 kandidatov, toda ministrstvo za prosveto LRS je 17. julija odklonilo uvajanje idrijske višje gimnazije, čeprav so se zanjo potegovali prosvetni, politični in oblastni organi v Idriji in na Primorskem. Ministrstvo je svoje negativno stališče podkrepilo z utemeljitvijo, češ da šoli manjkajo ustrezni prostori in strokovni kadri, pa tudi vpis da je premajhen.

Vprašanje idrijske gimnazije je tako začasno nerešeno obviselo v zraku, čeprav se zdi, da so imeli odgovorni v Ljubljani slabo vest. Verjetno so si hoteli nekoliko »umiti roke«, ko je ministrstvo leta 1951 skušalo Idrijčane odpraviti z nenavadno in sumljivo rešitvijo. Nižji gimnaziji je 23. marca poslalo dopis s sporočilom, da se na predlog OLO Idrija, MLO Idrija in množičnih organizacij v naslednjem šolskem letu lahko odpre prvi razred višje gimnazije, ki pa bo veljal v šolskem letu 1952/53 le kot zaključni razred nižje gimnazije!

Ponujene priložnosti ni kazalo zamujati, čeprav še ni bilo jasno, kako se bo razpletala. Dne 7. maja 1951 je bil ustanovljen pripravljalni odbor za vpis v prvi razred višje gimnazije. V juniju je začelo ravnateljstvo nižje gimnazije z živahno pisno agitacijo po vseh šolah, ki so gravitirale na Idrijo. Sledili so težko pričakovani sprejemni izpiti za vstop v višjo gimnazijo. Prijavljenih je bilo 44 kandidatov, od katerih jih je kar 40 uspešno opravilo preizkušnjo. Ko so ob koncu julija v Idriji slovesno praznovali 50-letnico ustanovitve realke, so

manifestacije znova izzvenele v skupno zahtevo vseh udeležencev po dokončni vzpostavitvi gimnazije. Ob izteku počitnic je bila na hitro izpeljana preselitev nižje gimnazije in nastajajoče višje iz stavbe ljudske šole v poslopje bivše realke. To je bila namreč javno in soglasno izražena želja vseh Idrijčanov. Sledili so še naknadni sprejemni izpiti za višjo gimnazijo, ki so izmed 17 dijakov izbrali 12 primernih za nadaljnje šolanje.

Vse je bilo torej pripravljeno, manjkalo je le še – kot tolikokrat v idrijski šolski zgodovini – pristanek oblasti. Spet so se vlekli meseci mletja birokratskih mlinov, ki so terjali še marsikatero dokazovanje in prepričevanje. Dne 3. junija 1952 je odšlo zastopstvo Idrije k novemu ministru za prosveto Francu Kimovcu-Žigi, da bi še enkrat in dokončno razložilo in utemeljilo potrebo po popolni gimnaziji v Idriji. Na srečo je bila to zadnja tovrstna pot. Svet za prosveto in kulturo LRS je 26. junija 1952 končno le izdal odločbo o ustanovitvi višje gimnazije v Idriji.

Idrija je bila navdušena, saj je bila uspešno končana večletna borba. Nov srednješolski zavod si je ponosno nadel ime Gimnazija Jurija Vege. Zdelo se je, kot da se ponavlja zgodovina izpred petdesetih let.

Razumljivo je, da je bilo treba v prvih letih premagovati še mnoge ovire, ki so se postavljale na poti razvoja popolne srednje šole. Urejati je bilo potrebno osnovne materialne, prostorske in kadrovske pogoje. Ob denarju, ki je dotekal z ministrstva in okraja, je Idrija spet prevzemala levji delež finančnih bremen na svoja ramena. Občina je podpirala gimnazijo z namenskimi sredstvi, prav tako rudnik, ki je 26. junija 1953 prevzel pokroviteljstvo nad šolo.

Ko so po letu 1961 sredstva z okraja presahnila, je bilo treba še bolj črpati lastne finančne vire. Med leti 1961–1965 je moralo ravnateljstvo poskrbeti za dopolnjevanje verifikacijskih zahtev, zato so občina, rudnik in šola sami zbrali 11 milijonov dinarjev! Poleg nabave učil in urejanja telovadnice so največ vlaganj zahtevale adaptacije delavnic za lesno in kovinsko stroko, njihovo opremljanje ter nabave orodja in strojev.

Vloženih je bilo še mnogo naporov, predno si je gimnazija pridobila uradno zahtevano verifikacijo. Izdelala

je podrobne in prenovljene učne programe, uvedla proizvodno delo in zagotovila ustrezno kadrovske zasedbo. Šola je že 20. decembra 1962 poslala Svetu za šolstvo LRS zahtevek za verifikacijo, v uradnem listu (št. 21/63) pa ji je bilo ugodeno šele 26. junija 1963.

Gimnazija se je v nekaj letih trdno zasidrala v domačem okolju, mnogo dijakov pa je prihajalo tudi iz sosednjih območij, zlasti iz Posočja. Leta 1956 je poslala v svet prvo generacijo 35 maturantov, do vključno leta 1965 pa je (skupaj z oddelkom ekonomske šole) izšolala že skupno 279 srednješolcev.

Ko je ravnateljica prof. Slavica Božič leta 1965 ocenjevala dotedanje delo in rezultate šole, je tehtno zapisala: »Gimnazija ima široke možnosti usposabljanja široke profile srednje kvalificiranih kadrov ter pripravljati dijake v vse smeri višjega in visokega študija. Kakršnakoli bo bodoča reforma šol druge stopnje, vsaka bo morala graditi bolj na širši splošni izobrazbi kot na ozki strokovni specializaciji.« Po vseh eksperimentiranjih s srednjim šolstvom v poznejših letih se zdijo pravkar citirana stališča danes še bolj aktualna.

Kljub dobro znani takratni ideološki indoktrinaciji so bile gimnazijski mladini odprte številne možnosti udejstvovanja in napredovanja. V petdesetih in šestdesetih letih so se sproščeno razmahnile najrazličnejše interese in izvenšolske dejavnosti. Občina in rudnik sta zagotavljala lepo število študentskih stipendij in dijaških podpor, podjetja pa so pomagala pri organizaciji ekskurzij. V dijaškem domu, kjer je bilo vedno živahno in veselo, je na primer leta 1958 imelo stanovanje in hrano kar 185 gojencev, 63 gimnazijcev in 122 vajencev, prehrano pa še 40 učencev gozdarske šole, ki je delovala v gradu.

Okrog leta 1970 se je zaključilo »klasično« obdobje idrijske gimnazije, za katerega je bilo značilno vsaj relativno ustaljeno delo šole. Začela so se leta velikih novosti in sprememb.

Položaj Idrije kot srednješolskega središča se je spreminjal, saj so v širši sosesčini zahodne Slovenije nastajale nove srednje šole. Dotok dijakov iz sosednjih občin je usihal in se skrčil pretežno na meje idrijske občine. Tudi v domačem okolju se vpis na gimnazijo ni

povečeval in treba je bilo iskati nove perspektivne rešitve. Možnost izobraževanja na gimnaziji je koristila le slaba petina vsake šolajoče se generacije na Idrijskem in Cerkljanskem, zato se je zavod pogumno lotil odpiranja novih šol in ustanavljanja Šolskega centra.

Nujno in smotrno preobrazbo idrijskega srednjega šolstva je podprla občinska skupščina z odločbo dne 7. julija 1971. Šolski center Idrija je bil ustanovljen iz Gimnazije Jurija Vege, petletne Vzgojiteljske šole in dveletne Poklicne administrativne šole. Tako se je število dijakov v Idriji v kratkem času podvojilo, prihajali pa so iz raznih krajev Primorske, Notranjske in Gorenjske. Idrija se je znova uveljavila kot pomembno srednješolsko središče medregijskega značaja.

Ob oceni potreb po kadrih v občini je Šolski center 24. maja 1972 poslal v Ljubljano zahtevo, da se v Idriji odpre strojna tehnična šola. Dopisu je bila priložena obrazložitev, da gre predvsem za izobraževanje delavske in kmečke mladine in za odpravljanje posledic socialne diferenciacije, ki je prizadevala precej nadarjenih otrok. Pobuda je obrodila uspeh v šolskem letu 1974/75, ko je bila vpisana prva generacija strojnih tehnikov v dislocirani oddelku TŠŠ Branko Brelih iz Nove Gorice. Šolskemu centru se je istočasno priključila tudi čipkarska šola, znana po svoji specifični in kakovostni dejavnosti.

V razdobju 1975–1977 je Šolski center Idrija kulminiral do rekordnih razsežnosti, saj se je skupno število rednih dijakov vseh šol povzpelo na skoraj 600. Največ sadoz za prihodnost je naznanjalo obetavno uvajanje dijaških raziskovalnih nalog, s katerimi se idrijska gimnazija upravičeno ponaša še danes.

Šola si je prav v tistem času odprla dolgoročno perspektivo pri delu z odraslimi osebami. Z zapiranjem rudnika in prestrukturiranjem gospodarstva so se namreč pojavljale vedno nove potrebe podjetij po izobraževanju že zaposlenih, zato je bila leta 1978 ustanovljena Enota za izobraževanje odraslih. Njen delokrog se je v poznejših letih širil in enota še vedno uspešno opravlja svoje naloge.

Hude pretrse idrijskega srednjega šolstva so proti koncu sedemdesetih let na žalost začele nakazovati

spremembe celotnega šolskega sistema. Uradna politika in ideologija sta forsirali tako imenovano »usmerjeno izobraževanje«, ki je med drugim hotelo izbrisati gimnazijo kot »elitistično« šolo preteklosti. Zaman so bila (tudi idrijska!) dokazovanja, da ni mogoče čez noč razvrednotiti izkušenj preteklosti srednjega šolstva in da ni stvarnih pogojev za negotova eksperimentiranja, v katera bodo potisnjene cele generacije.

V vsiljenih novih razmerah so okrog leta 1980 postopno začele odmirati idrijske srednje šole, dotlej vključene v Šolski center. Namesto njih so shodili oddelki usmerjenega izobraževanja. Sledilo je desetletje boja za preživetje, čas improvizacij ter zasilnih in kratkoročnih rešitev. Idrija je morala zopet napeti vse sile, če se je hotela obdržati kot srednješolsko središče.

V okviru usmerjenega izobraževanja so se večji centri domala agresivno potegovali za prestižni program »naravoslovno matematične tehnologije«. Idriji je grozila nevarnost, da bo po ukinitvi gimnazije ostala brez matične srednje šole. Spet se je bilo treba odločno postaviti in boriti za »legitimne« idrijske interese. Na pre mnogih instancah in sestankih so predstavniki občine in šole opozarjali, da so dolžni mladini zagotavljati kakovostno srednjo šolo. Idriji v prid so govorile bogate srednješolske tradicije, predvsem pa dotedanji doseženi rezultati. Moč idrijskih argumentov je nazadnje le prevladala in se obrestovala: skupščina Izobraževalne skupnosti Slovenije je v decembru 1980 dodelila samostojno naravoslovno matematično šolo Idriji in ne Novi Gorici. Idrija si je tako izborila »matično« – regijsko srednjo šolo, ki je dejansko ohranjala kontinuiteto »gimnazijske« ravni in kakovosti.

Postavlja se vprašanje, ali bi konec usodnega leta 1980 Idrija uspela, če ne bi njena srednja šola že pred uvedbo usmerjenega izobraževanja posodabljala učilnic, kabinetov in delavnic, se računalniško opismenjevala in za naravoslovce razpisovala štipendije. Šele po pridobitvi matičnosti za »naravoslovje« so bila dosegljiva tudi republiška sredstva za nadaljnje opremljanja ustreznih kabinetov.

V interesu domačih podjetij in znatnega dela mladine si je Idrija leta 1982 zagotovila še dislocirane oddelke oblikovalcev kovin, za katere so bile opremljene šolske delavnice pri tovarni Eta v Cerknem.

Po naštetih spremembah idrijskega srednjega šolstva je bila potrebna nova bitka za verifikacijo, ki je bila dobljena z odločbo Republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo dne 28. marca 1984. Šolski center Idrija se je uradno preimenoval v Srednjo naravoslovno matematično šolo (SNMŠ) Jurija Vege Idrija.

Republika je slej ko prej rezala kruh idrijski srednji šoli zgolj po ozkih normativnih in finančnih merilih, zato je vprašanje zadostnih sredstev stalno viselo v zraku. Kritični so bili denimo trenutki, ko je Idrija z odprtjem naravoslovne šole v Novi Gorici izgubila znaten del zaledja. Takrat in pozneje je bilo treba republiškimi sredstvom, ki jih je šola dobivala, dodajati še precej občinskih. V tem pogledu se Idrijčani – na srečo – niso razlikovali od svojih prednikov pred sto leti.

Ko sta se s šolskim letom 1983/84 iztekla programa gimnazije in vzgojiteljske šole, je Idrija uradno uspela pridobiti smer »VIP vzgojitelj predšolskih otrok«. Kot nadomestilo vzgojiteljski šoli je bil leta 1985 izbojevan dodatni družboslovni program. S tem se je ime šole (SNMŠ) že kar nerodno razširilo in bilo pozneje zaradi dolžine skrajšano v naziv Srednja šola Jurija Vege Idrija. Zaradi presežka kadrov »vzgojitelj predšolskih otrok« se je bilo treba temu programu odpovedati, zato je zadnja tovrstna generacija zaključila izobraževanje v šolskem letu 1987/88.

Za osemdeseta leta lahko danes ugotavljamo, da se je idrijsko srednje šolstvo sicer otepalo z vsemi nevšečnostmi »usmerjenega« šolskega sistema, pa vendarle iznajdljivo in požrtvovalno prebrodilo tedanje preizkušnje in ohranjalo primerno kakovost.

Proti koncu osemdesetih let je usmerjeno izobraževanje doživljalo vse več kritik, razmere v slovenskem srednjem šolstvu pa so se začele spreminjati. Vpis v programe, ki so bili tako ali drugače sorodni gimnazijskemu, se je povečeval. Šolska oblast je bila prisiljena na uvajanje »splošnega programa«, za katerega se je Idrija takoj zavzeto potegovala.

Splošno izobraževalni program, uradno vpeljan 9. februarja 1989, se je s svojim predmetnikom dejansko približal nekdanjemu gimnazijskemu. Sprva je bil

namenjen le šolam z manjšim vpisom, vendar so ga hitro osvajale tedanje naravoslovno, družboslovno in pedagoško usmerjene srednje šole. Storokovnemu svetu za vzgojo in izobraževanje nazadnje ni preostalo drugega, kot da je 14. maja 1990 sprejel sklep o združitvi naravoslovnega, družboslovnega in pedagoškega programa v gimnazijskega.

Posebej naj poudarim, da je Svet idrijske šole že 7. marca, torej še pred omenjeno republiško odločitvijo, predlagal občinski skupščini preimenovanje zavoda v Gimnazijo Jurija Vege. Uradno preimenovanje je bilo uvedeno po sklepu občinske skupščine dne 26. aprila 1990.

Prvi vpis v »nov« gimnazijski program (97 dijakov) je sledil v šolskem letu 1990/91. Predvpisna dokumentacija je bila namreč še v prejšnjem letu zabeležila, da se je 90 dijakov vpisalo v prvi letnik »nove smeri v programu naravoslovno matematične dejavnosti – splošno izobraževalno smer«. Po uvedbi prenovljenega gimnazijskega programa je šola končno lahko stopila na stabilnejšo pot umirjenega in temeljitnega dela. Ko je republika leta 1991 hotela odpisati oddelke kovinarske šole, je občinska skupščina sklenila, da jih bo sama financirala.

O razvejanem delovanju in vidnih dosežkih gimnazije in šol ob njej v zadnjem desetletju na tem mestu ne bi poročali, saj jih je predstavil ravnatelj Borut Hvalec v prejšnji številki Idrijskih razgledov. Vsekakor je gimnazija dosegla raven sodobne šole, ki s svojo raznovrstno dejavnostjo daleč prerašča stereotipne tradicionalne okvire pouka v razredu. Dodajmo le podatek, da je v razdobju od leta 1992 do leta 2001 odšlo skozi idrijski portal Jurija Vege nad 800 maturantov. Gimnazija in druge šole, ki jim je neposredno botrovala, so doslej množicam mladih ljudi od blizu in daleč odpirale poti do izobrazbe in poklicev. Po približnem izračunu je v vseh zaključnih letnikih od leta 1956 do leta 2001 izšlo iz idrijskih srednjih šol skupno okrog 4000 (!) maturantov in drugih absolventov. Med včerajšnjimi idrijskimi dijaki najdemo danes ugledne gospodarstvenike, direktorje velikih podjetij, znanstvene delavce, univerzitetne profesorje, znane politike, župane, načelnike oddelkov v občinski in državni upravi, zdravnike in pedagoge, novinarje, pisatelje,

umetnike in druge vidne osebnosti. Nadpovprečno obljuden šolski razred bi napolnili tisti nekdanji gimnazijci, ki so si pridobili doktorate znanosti. Po doseženih rezultatih se lahko idrijska gimnazija nedvomno primerja z najboljšimi srednjimi šolami v Sloveniji.

Temeljna idrijska srednješolska izkušnja pa se skozi stoletja do danes ni spremenila. Sporočajo nam jo zametki šol druge stopnje v 18. in 19. stoletju, še bolj naša znamenita realka iz časov avstrijske in italijanske nadoblasti ter polpretekla in današnja prizadevanja gimnazije za trajen obstoj in posodabljanje. Vseskozi ostaja osnovni kašipot spoznanje, da imaš vedno predvsem toliko, kolikor si ustvariš sam. Nikdar ne kaže čakati na druge in na naklonjenost, ki bi prihajala od zgoraj, temveč velja vzeti lastno usodo v svoje roke. Pri reševanju večno aktualnih šolskih zadev in zagat je potrebno vedno znova udejaniti vso samoiniciativo, iznajdljivost, odločnost in vztrajnost. Idrijska izkušnja dokazuje, da je treba z višjimi šolskimi oblastmi vselej spretno taktizirati, občasno pa se tudi odločno zoperstavljati njihovim ukazom.

LITERATURA IN VIRI

- HVALEC, BORUT, 2001: PRAZNOVANJE IDRJSKE REALKE. IDRJSKI RAZGLEDI 46/1: 3–7, IDRJA.
- KAVČIČ, JANEZ, 1987: PRVA SLOVENSKA REALKA. MESTNI MUZEJ IDRJA, IDRJA.
- KAVČIČ, JANEZ, 1990: ŠOLSKE TRADICIJE IN PRVA SLOVENSKA REALKA V IDRJI. MOHORJEV KOLEDAR 1990: 43–46, MOHORJEVA DRUŽBA, CELJE.
- KAVČIČ, JANEZ, 1990: IDRJSKE ŠOLSKE TRADICIJE. PRIMORSKA SREČANJA XV/112: 655–659, NOVA GORICA.
- KAVČIČ, JANEZ, 2001: PRVIH STO LET. ZBORNIK OB 100-LETNICI, GIMNAZIJA JURIA VEGE IDRJA, IDRJA.
- PAVLIC, SLAVICA, 1991: PRISPEVKI K ZGODOVINI IDRJSKEGA ŠOLSTVA. IDRJSKI RAZGLEDI 36/1: 13–22, IDRJA.
- PAHOR, RADICA, 2001: SPOMINI – ROKOPIS. HRANI JANEZ KAVČIČ, IDRJA.
- ZBORNIK OB 90-LETNICI IDRJSKE REALKE, 1991. GIMNAZIJA JURIA VEGE IDRJA, IDRJA.
- IDRJSKI RAZGLEDI (ČLANKI, POROČILA, ZAPISI), 1956–2001. MESTNI MUZEJ IDRJA, IDRJA.
- LETNI DELOVNI PLANI IN POROČILA OD 1973 DO 2001. GIMNAZIJA JURIA VEGE IDRJA, IDRJA.
- DOKUMENTACIJA V ZASEBNEM ARHIVU. JANEZ KAVČIČ, IDRJA.

Ali petstoletno rudarjenje v Idriji še vedno vpliva na zdravje prebivalcev in rudarjev?

ALFRED BOGOMIR
KOBAL

Novejše raziskave so pokazale, da je tveganje za poslabšanje zdravja ljudi povečano prav zaradi posledic rudarjenja. Te strokovne ugotovitve terjajo dopolnitev programa postopnega zapiranja rudnika, ki jih, ne glede na trenutne interese in možnosti, morata sprejeti lastnik Rudnika in Občina Idrija.

Program zapiranja rudnika, ki ga je sprejela Vlada Republike Slovenije v letih 1986–1987 ne ustreza vsem realnim posledicam, ki so nastale zaradi rudarjenja v Rudniku Idrija. Temeljni cilj sprejetega programa je sanacija delovišč zaradi drsenja hribine permo-karbonskega skrilavca, ki naj bi preprečila poslabšanje razmer na površini mesta. V programu niso predvideni nikakršni ukrepi, ki naj bi zmanjšali ali vsaj omilili posledice škodljivih vplivov dela v rudniku na zdravje delavcev, niti niso predvideni ukrepi za sanacijo okolja, ki ogroža del prebivalcev v Idriji.

Rudnik je doslej izvajal določene raziskave vpliva zapiralnih del rudnika na okolje ter hkrati podprl tudi dve pomembni raziskavi, ki sta osvetlili vpliv dela v jami zaradi zbolevanja za rakom pljuč ter druge vplive na zdravje delavcev rudnika. Čeprav je bila Občina Idrija že leta 1993 seznanjena z izpostavljenostjo prebivalcev ionizirnemu sevanju zaradi posledic rudarjenja, pa razen poskusa sanacije vrtea in spremljevalne študije o koncentracijah radona v dveh vrtcih mesta Idrija na tem področju ni začela resnejših aktivnosti.

Pozni učinki rudarjenja na zdravje in življenje delavcev v RŽS

Rezultati obsežnih raziskav Mednarodne agencije za raziskavo raka v Lyonu – IARC (Boffetta s sod., 1998, 2001), v kateri smo sodelovali tudi mi (Onkološki inštitut, RŽS Idrija), so pokazale, da je pri naših rudarjih in topilničarjih splošna umrljivost, umrljivost za rakom pljuč in obolenj srca in ožilja višja od pričakovane in najvišja v primerjavi z ostalimi rudniki. V raziskavi smo proučevali štiri evropske rudnike živega srebra. V naš del raziskave smo zajeli vse rudarje in topilničarje, ki so delali v rudniku od leta 1950 pa do leta 1995; v tem obdobju je zaradi raka pljuč umrlo 64 od 1589 opazovanih delavcev. Standardizirano razmerje umrljivosti (SMR) delavcev zaradi raka pljuč v našem rudniku je praktično 2-krat višje od pričakovane umrljivosti (SMR 1,89; 95 % int. zaupanja je 1,45–2,41) in višje kot v drugih rudnikih (tabela 1). Umrljivost naših rudarjev zaradi raka pljuč dosega celo stopnjo umrljivosti rudarjev nekaterih rudnikov urana (SMR 1,94; 95 % int. zaupanja je 1,42–2,45) (Woodward in sod., 1991), kljub temu da so koncentracije radona in njegovih kratkoživih potomcev v našem rudniku v primerjavi z rudniki urana precej nižje. Pri tem je potrebno upoštevati sinergistično delovanje živega srebra, silikogenega prahu in kratkoživih potomcev radona, ki pri izpostavljenih delavcih povečujejo tveganje za nastanek raka pljuč. Študija IARC (Boffetta s sod., 1998) je

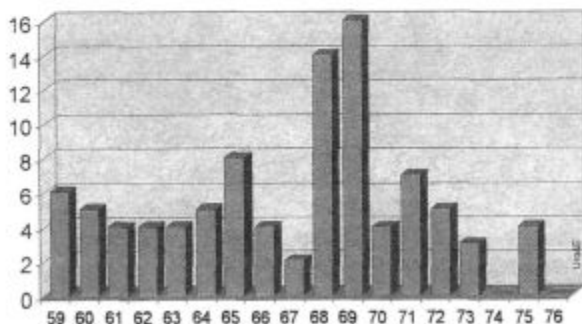
pokazala, da je tudi sicer zbolevanje za vsemi raki pri rudarjih večje kot povprečno v Sloveniji. Standardizirano razmerje umrljivosti je višje le v Ukrajinskem rudniku Hg.

UMRLJIVOST ZA RAKOM V OPAZOVANIH RUDNIKIH

	VSI VZROKI SMRTI			VSI RAKI			PLJUČNI RAK		
	ŠT.	SMR	CI	ŠT.	SMR	CI	ŠT.	SMR	CI
ITALIJA	547	0.90	0.83–0.98	136	0.89	0.75–1.15	38	0.94	0.67–1.30
ŠPANJA	1535	1.14	1.09–1.20	234	0.72	0.63–0.82	73	0.97	0.76–1.21
SLOVENIJA	569	1.18	1.09–1.28	131	1.18	0.99–1.40	64	1.89	1.45–2.41
UKRAJINA	98	0.90	0.73–1.09	27	1.45	0.96–2.11	11	1.79	1.45–2.41

Živo srebro povzroča peroksidacijo lipidov v krvi in tako pospešuje proces ateroskleroze, zato poveča tveganje za umrljivostjo zaradi bolezni ožilja srca (Salonen, 1995). Umrljivost rudarjev za ishemičnimi obolenji srca v rudniku Idrija je pomembno povišana (SMR 1,66; 95 % int. zaupanja je 1,35–2,02) in višja kot v slovenski populaciji (Boffetta s sod., 2001); od 1589 opazovanih jih je kar 99 umrlo zaradi ishemičnih bolezni srca (bolezni žilja srca). Umrljivost zaradi bolezni ledvic je bila povečana pri delavcih rudnika Almaden in pri naših delavcih, to pa predvsem zaradi vpliva živega srebra (WHO 1976; Kobal in sod., 2000). V vseh rudnikih pa je bilo ugotoviti povečano umrljivost zaradi silikoze pljuč. Standardizirano razmerje umrljivosti je največje pri delavcih v Italiji (SMR 54,7; 95 % int. zaupanja je 44,2–66,9), najnižje pa je pri naših rudarjih (SMR 13,6; 95 % int. zaupanja je 2,81–39,9), čeprav je bilo zbolevanje za silikozo v rudniku Idrija zelo visoko.

Posodobljena diagnostika v letu 1967 je omogočila zgodnje odkrivanje teh poklicnih bolezni, kar je

LETNO ŠTEVILO NOVIH PRIMEROV SILIKOZE PLJUČ PRI RUDARJIH RŽS IDRJA V OBDOBJU 1959–1976

vsekakor pozitivno vplivalo na kakovost življenja obolelih rudarjev in preprečilo njihovo zgodnjo umrljivost (Kobal, 1990), ki je bila sicer v tem obdobju zelo visoka. Zaradi silikoze pljuč so tedaj umirali rudarji tudi v starosti od 45 do 50 let dalje.

Iz novejših pilotske študije, ki pa še ni zaključena, lahko povzemamo, da se kot pozni učinki na zdravje upokojenih rudarjev, ki so bili v preteklosti izpostavljeni kremenovemu prahu, prvič odkriva silikoza pljuč kar pri 20 % opazovanih, pri večjem številu rudarjev pa je ugotoviti tudi pozne učinke drugih poklicnih škodljivosti (Kobal in sod., 2001).

Povečana obremenjenost okolja in prebivalcev z ionizirnim sevanjem in živim srebrom v mestu Idrija

Ionizirno sevanje

Naseljeni del Idrije pokriva 120 hektarov, okrog 25 % tega zemljišča je nasuto z žgalniškimi ostanki (Čar, 1992). Nasuti žgalniški ostanki vsebujejo U-238, Ra-226, Th-232 in K-40. Visoke koncentracije urana in radija-226 so našli le v manjšem številu vzorcev primarnih žgalniških ostankov sklonca skrjavca (1,1 kBq/kg). Vrednosti radija-226 v žgalniških ostankih so precej večje kot v zemlji iz okolice rudnika urana Žirovski Vrh (60 Bq/kg) in okolice jedrske elektrarne v Krškem (30 Bq/kg). Sevanje gama je v stanovanjskih zgradbah v območju vrednosti, ki so bile že ugotovljene tudi na drugih področjih v Sloveniji (0,06–0,12 μ Gy/h) in so nižje kot sevanje v nekaterih stanovanjskih zgradbah, ki so zgrajene iz elektrofilitrskega materiala (Križman s sod., 1993).

V centru mesta je okrog 40 hiš, ki so zgrajene na žgalniških ostankih. V hišah, ki so zgrajene na primarnih in sekundarnih žgalniških ostankih, so v kletnih prostorih ugotovili povišane koncentracije radona (Rn-222): v 8 od 24 primerov so koncentracije višje od 400 Bq/m³, v petih primerih pa celo 1000 Bq/m³ in več. V starem rudarskem bloku, ki leži na nasutju žgalniških ostankov, so bile koncentracije Rn-222 v kletnih prostorih zelo visoke, dosegale so celo vrednosti 17.000 Bq/m³,

v nekaterih pritličnih stanovanjih pa so se gibale od 4.720 do 8.460 Bq/m³. V bivalnih prostorih otroškega vrta (stanje pred sanacijo), ki je zgrajen na zemljišču z delnim nasutjem žgalniških ostankov, so se povprečne dnevne koncentracije Rn-222 gibale v območju od 1.310 do 2.110 Bq/m³ (Križman s sod., 1993)

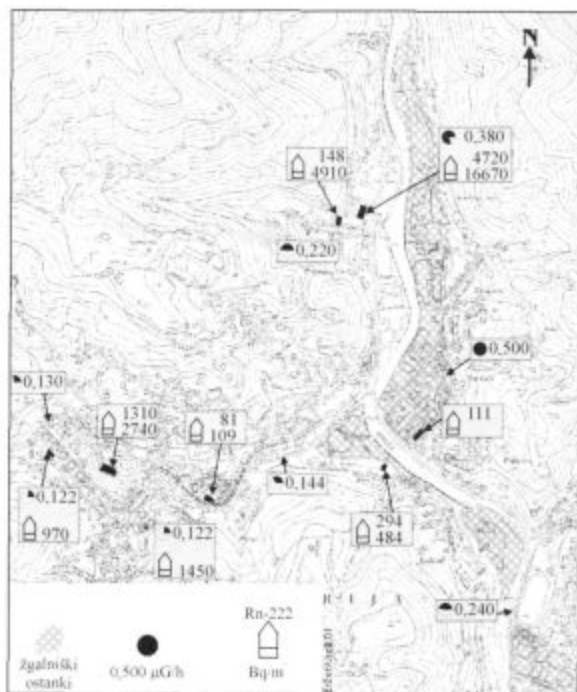
Tudi kasnejše meritve v vrtcu na Prelovčevi 11 in Arkovi 7 so pokazale povišane koncentracije Rn-222. Ocenjena letna efektivna doza zaradi radonovih razpadnih produktov za otroke se glede na koncentracije radona gibljejo od 2,36 do 10,61 mSv (Poročilo IJS »Dodatne raziskave radona ter obsevne doze otrok in zaposlenih v VVE Prelovčeva in VVE Arkova, Idrija«, 2001).

Če upoštevamo, da zaradi naravnega sevanja prejme človek v povprečju (vdihanje radonovih kratkoživih potomcev) letno efektivno dozo 1,2 mSv (po mnenju nekaterih je ta doza še višja, 2,4 mSv na leto – UNSCEAR 1982), je povsem jasno, da je potrebno odločno ukrepati in to brez odlašanja.

Zaradi različnih faktorjev okolja in osebnih razvad je zelo težko oceniti tveganje za nastanek raka pljuč zaradi vplivov radona s potomci. Švedski raziskovalci ocenjujejo, da je faktor tveganja za pljučnega raka 2,5 na milijon ljudi letno na Bq/m³. Na ta način so ocenili, da bo pri povprečnih 50 Bq/m³ radonovih potomcev pri 8,4 milijonov prebivalcev na švedskem radon s potomci povzročil 1100 pljučnih rakov letno v razponu od 300 do 3000 (Snihs, 1992). Nekatere raziskave (Perschagen s sod., 1992) dokazujejo, da relativno tveganje za rakom pljuč narašča z izpostavljenostjo radonu v stanovanjih in doseže relativno tveganje 1,7 pri vrednostih, ki presegajo 150 Bq/m³. Nekateri raziskovalci (Henschow s sod., 1990) ocenjujejo, da je 13% do 25% mieloičnih levkemij na svetu pripisati radonu s potomci (pri povprečni svetovni koncentraciji radona s potomci 50 Bq/m³).

Dokončnih zaključkov o tveganjih za nastanek raka zaradi povečane vsebnosti radona s potomci v stanovanjih še ni. Zgornja mejna vrednost povprečne letne koncentracije Rn-222 v ravnotežju s potomci v stanovanjih (obstoječe zgradbe) je v ZR Nemčiji 250 Bq/m³

zraka. Švedi priporočajo (Snihs, 1992), da mejne vrednosti za radon s potomci v starejših, že obstoječih stanovanjih znižamo od 400 na 200 Bq/m³, v stanovanjih, ki se gradijo (bodoča stanovanja) pa naj te vrednosti ne presegajo 70 Bq/m³. Mednarodna komisija za varstvo pred sevanji (ICRP, 1993) priporoča, da začnemo z ukrepanjem za znižanje radona v stanovanjih, če koncentracije dosegajo ali presegajo 200 Bq/m³ ali če stanovalci prejmejo efektivno dozo 3 mSv in več v enem letu. ICRP (1991) je predlagala, da naj se čim bolj izogibamo tudi majhnih nepotrebnih doz sevanja. Toda načelo ALARA (As Low As Reasonably Achievable) pravi: tako nizko, kot je moč razumno doseči (Župančič, 1993). Torej načelo ALARA terja ne glede na predpise, ki jih trenutno uporablja določena država, da naredimo vse, kar je razumno in dosegljivo za znižanje koncentracije radona in njihovih potomcev v vrtcih in stanovanjih našega mesta. To je razumljivo, saj stohastični učinki (nastanek raka, dedni učinki) ionizirnega sevanja nimajo praga, zato se lahko pojavijo tudi pri zelo nizki dozi.

ZUNANJE GAMA SEVANJE IN KONCENTRACIJE RADONA-222 V KLETIŠCIH IN STANOVANJH POSAMEZNIH HIŠ V IDRJI, KRIŽMAN IN SOD., 1993

Živo srebro

Koncentracije živega srebra v zemlji so po raziskavah Hess-a (1992) močno povišane. V Prontu dosegajo vrednosti 900 mg/kg, okrog topilnice pa 150 mg/kg. V svoji raziskavi je Hess analiziral okrog 127 km² zemeljske površine okrog Idrije ter pri tem ugotovil, da okrog 22 % te površine v zemlji vsebuje take vrednosti živega srebra, ki prekoračujejo tako imenovano »vrednost C« – 10 mg/kg (to je vrednost, pri kateri je potrebno pričeti s sanacijskimi ukrepi), 60 % ana-

lizirane zemeljske površine pa prekoračuje dopustne – mejne vrednosti 2 mg/kg. Glede na te ugotovitve je očitno, da so poleg izstopov jamskega zraka največji vir emisije živega srebra še vedno odlagališča žgalniških ostankov in pobočje Pronta. (Kobal, 1995), kjer izdajajo skrilavci s samorodnim živim srebrom.

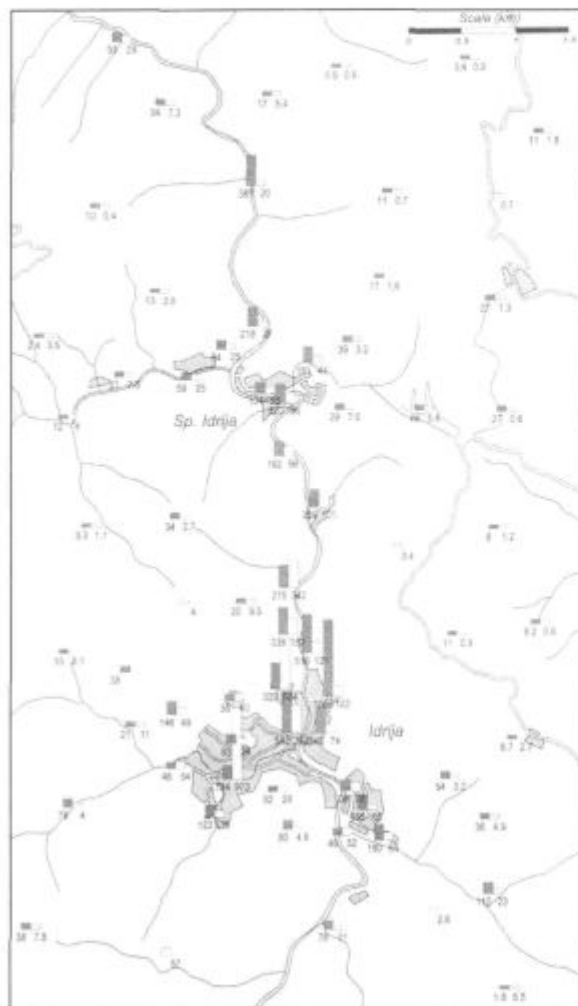
Po prenehanju proizvodnje v rudniku so se koncentracije živega srebra v naselju znižale (Pirc, 1990). Leta 1986 (Kobal in sod., 1992) je vsebnost živega srebra v naselju dosegala 290 ng/m³ zraka, v letu 1992 (Miklavčič, 1996) pa je bila v območju od 50 do 200 ng/m³ zraka. Še vedno so bile razmeroma najvišje koncentracije v naselju v bližini topilnice – do 600 ng Hg/m³ zraka. Obsežne meritve živega srebra v zraku, ki jih je opravila Gosarjeva s sod. leta 1994 (1996), so pokazale, da je vsebnost živega srebra v širšem predelu mesta Idrije in deloma tudi okolice povišana. Vsebnost živega srebra v rastlinah in živalih so po prenehanju delovanja Rudnika živega srebra še vedno pomembno povišane (Gnamuš, 1992; Lupšina in sod., 1992; Horvat in Stegnar, 1991).

Obremenjenost prebivalcev z živim srebrom je po prenehanju delovanja Rudnika živega srebra še vedno povišana. Ocenjen vnos živega srebra z vdihavanjem je bil v tem obdobju 27-krat višji kot pri prebivalcih večjih industrijskih mest (Kobal, 1995). Obdukcijske analize so pokazale, da je kopičenje in zadrževanje živega srebra v organizmu pri prebivalcih in rudarjih še vedno povišano (Falnoga, 1995), vendar nekoliko nižje kot v času polnega delovanja rudnika (Kosta, 1972).

Meritve Hg v zemlji in prahu, ki so bile opravljene leta 2000 (Gosar in sod., 2001), še vedno kažejo na povišane vrednosti. Del meritev, ki je bil opravljen v letu 1999 (Miklavčič, Cigale, 1999), pa nakazuje znižanje živega srebra v zraku. To pa ne velja za vse predele mesta, saj so koncentracije hlapov živega srebra v nekaterih predelih mesta še dokaj visoke, zlasti v Rudarski ulici (Kobal in sod., 2001).

Zbolevanje za rakom v občini Idrija

Obolevanje prebivalcev v idrijski občini za rakom pljuč presega republiško povprečje. Podrobnejši podatki o tem so predstavljeni v Registru raka Slovenije,

VSEBNOST ŽIVEGA SREBRA (MG/KG) V PODSTREŠNEM PRAHU (SIVO OZNAČENA) IN V ZEMLJI V OBMOKJU IDRJE
GOSAR IN SOD., 2001

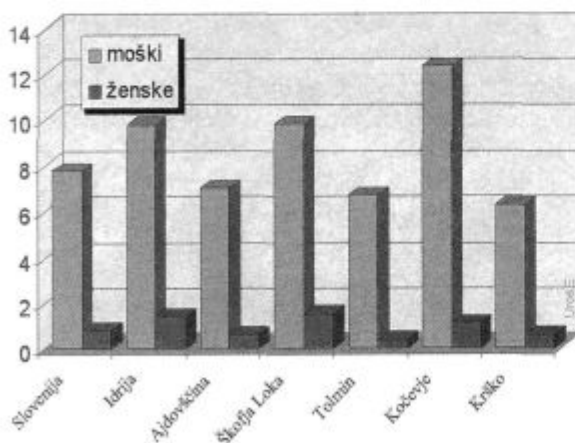
posebej pa so predstavljeni v dveh člankih (Kobal 1995, Vončina 1997). V obdobju od leta 1978 do 1987 je bilo v idrijski občini zbolevanje prebivalstva za rakom večje kot povprečno v Sloveniji.

Glede na večji odstotek prebivalcev, starih nad 60 let (pri obeh spolih), je povečano zbolevanje v Idriji pričakovano. Starostno standardizirani podatki prav tako kažejo, da je tveganje zbolevanja prebivalcev do 75 leta starosti za vse rake, predvsem pri moških, večje kot v Sloveniji (36,25/100:31,84/100).

Tudi starostno standardizirane kumulativne incidenčne mere kažejo, da je pri moških najpogostejši pljučni rak, rak trebušne slinovke in mehurja, pri ženskah prav tako pljučni rak in rak trebušne slinovke ter rak žolčnika.

Tudi iz podatkov za leta od 1965 do 1977 in 1988 do 1993 je mogoče ugotoviti stalno in zanesljivo tendenco večjega pojavljanja raka pljuč in trebušne slinovke pri obeh spolih (Pombe-Kim s sod., 1992). Pri tem je potrebno poudariti, da je bilo v opisanem obdobju zbolevanje za rakom pljuč najvišje v Kočevju (geološki in tehnološki viri radona!).

Iz podatkov disperzerja za pljučne bolezni Zdravstvenega doma Idrija za obdobje od leta 1967 do 2000,

PLJUČNI RAK PRI PREBIVALCIH V IDRJI IN NEKATERIH DRUGIH OBČINAH V SLOVENIJI (1978–1987), STAROSTNO STANDARDIZIRANA KUMULATIVNA MERA INCIDENCE POMPE-KIRN IN SOD., ONKOLOŠKI INŠTITUT 1992

ki jih je objavil Vončina (1997, 2001), je razvidno, da je v občini Idrija in Cerklje pojavljanje raka (incidenčna mera) za 1,6-krat večje v primerjavi s povprečjem v Sloveniji.

Kaj je vzrok povečanega obolevanja in umrljivosti za rakom prebivalcev v občini, doslej ni bilo proučeno (razen pri rudarjih v študijah IARC). Leta 1998 je Ministrstvo za znanost in tehnologijo sprejelo in deloma tudi financiralo raziskavo »Obremenjenost prebivalcev mesta Idrija s Hg« (Osredkar s sod., 1998), ki naj bi osvetlila vplive živega srebra in tudi radona s potomci na prebivalce mesta Idrije. Te raziskave pa brez sofinanciranja Občine Idrija žal ni bilo mogoče izvesti v celoti. Pri tem seveda ni povsem jasno, zakaj se Občina ni odločila za izvedbo te študije, saj do danes o tem ni bilo pisnega pojasnila.

Predlogi ukrepov za ohranitev zdravja prebivalcev mesta Idrija in upokojenih rudarjev

Doslej se je veliko govorilo o »rudarski renti«. Kaj to sploh je? Kaj si kdo pod tem predstavlja? Trenutno to ni pomembno, pomembno pa je, da taka težnja v Idriji obstaja. Rudarska renta, ki predstavlja ekološko in zdravstveno rento, je neporavnani dolg države vsem tistim delavcem, ki so zaradi dela v rudniku prezgodaj umrli ali zboleli, in vsem tistim prebivalcem v Idriji, katerih zdravje je prizadeto ali ogroženo zaradi rudarjenja. Država bo s plačilom tega dolga omogočila ustvariti materialne pogoje za ohranjanje zdravja prebivalcev in bivših rudarjev, ki je bilo in je še prizadeto zaradi vplivov rudarjenja.

V skladu z omenjenimi strokovnimi in drugimi ugotovitvami ter v skladu z 9. členom Zakona o rudarstvu, drugimi zakoni in sprejetimi mednarodnimi konvencijami ter družbenimi normami naj bi lastnik družbe RŽS Idrija v zapiranju d.o.o. dopolnil oziroma razširil sedaj veljavni Program zapiranja rudnika in v njega vključil program ukrepov, s katerimi naj bi zmanjšali ali vsaj omilili posledice rudarjenja pri upokojenih delavcih RŽS in prebivalcih mesta Idrije.

Program sanacije okolja in drugih ukrepov za zmanjšanje vplivov okolja na zdravje prebivalcev mesta Idrije in upokojenih rudarjev

Program sanacije okolja je bil že večkrat podrobneje predstavljen javnosti, nazadnje leta 1995 (Kobal) in 1996 (Kobal in Lupšina), zato ga ne predstavljam v celoti.

Glede na ugotovljeno stanje okolja in glede na nujno zmanjšanje vplivov okolja na *zdravje prebivalcev* v mestu Idrija predlagam, da se izvedejo naslednji ukrepi:

- dokončna sanacija vrtcev v Idriji z gradnjo novih vrtcev, ki ne bosta locirana na primarnih žgalniških ostankih, ali pa začasno zaprtje obstoječih vrtcev in temeljita gradbena prenova (slabša varianta),
- sanacijo bivalnih prostorov tistih zgradb, ki so zgrajene na primarnih žgalniških ostankih in kjer koncentracije radona s potomci presegajo mednarodne priporočene vrednosti,
- oceno vplivov okolja na zdravstveno stanje in umrljivost prebivalcev mesta Idrija,
- dolgoročno spremljanje stanja okolja in bivalnega okolja z določitvijo vseh ostalih tako imenovanih vročih točk oziroma področij, ki predstavljajo glavne vire radona (vključno z določitvijo radona v pitni vodi) in vire necinabaritnega deleža Hg.

Rudarjem, ki so bili izpostavljeni Hg, IS in silikogenemu prahu in so delali na delovnih mestih z »benificirano delovno dobo«, naj bi zagotovili naslednje pravice s področja zdravstvenega varstva:

- dodatno zdravstveno zavarovanje, ki ga nudi ZZZS in druge zavarovalnice za zdravlila in zdravljenje ter zdravljenje v naravnih zdraviliščih za vse bolezni, ki so povezane s poklicnimi obremenitvami (če za to obstojajo individualne zdravstvene indikacije),
- spremljanje zdravstvenega stanja tudi po prenehanju dela v rudniku (preventivni zdravstveni pregledi), podobno kot je to zagotovljeno delavcem RUŽV (Ur. list RS, št. 36/92).

Financiranje sanacije vrtcev in drugih stavb je prioriteta naloga. Lastnik Rudnika in Občina Idrija lahko

to sanacijo deloma financirata iz že obstoječih sredstev, ki jih sicer namenjata za »povračilo rudarske škode«. Pri tem ni povsem razumljivo, zakaj so pristojni v naši občini doslej dajali prioriteto le poškodovanim objektom na površini, ne pa zdravju človeka. Za spremljanje okolja in proučevanja zdravja ter umrljivosti prebivalcev mesta Idrije naj bi dala pobudo občina Idrija, ki je sicer v skladu z Zakonom o zdravstvenem varstvu (čl. 8) dolžna skrbeti za program nalog ohranitve zdravega okolja, ki niso vključene v republiške programe ZZZS.

Namesto zaključka

S problematiko ionizirnega sevanja so bili seznanjeni kar trije župani. S prvimi ukrepi na tem področju je pričel župan Janez Podobnik že leta 1993. Po sanacijskih ukrepih v vrtcu na Prelovčevi 11 in spremljajočih meritvah pa je celotna aktivnost nekako zamrla. Šele pobuda poslanca Sama Bevka junija 2001 je ponovno odprla to problematiko. Pričakujem, da bodo argumenti raziskav, ki nedvoumno osvetljujejo tudi probleme zdravja človeka, vsaj deloma zblížali hierarhijo vrednot in interesov lastnika Rudnika, nadzornega sveta in Občine, kar naj bi omogočilo dialog ter rešitev nakazanih problemov. Svetnikom Občine Idrija in ostalim nosilcem političnih funkcij sem junija 2001 predlagal, da ponovno proučijo opisane utemeljitve ter se na osnovi tega, po osmih letih čakanja, da se bodo stvari same po sebi uredile, končno odločijo o tem, ali bodo podprli predlagane ukrepe in izpeljali potrebne aktivnosti za njihovo realizacijo. Glede na sedanje odločitve svetnikov in župana Cveta Kodra se zdi, da bo Občina vendarle ukrepala, da bi pritegnila državo, to je lastnika rudnika, k reševanju celotne problematike, ki je nastala zaradi rudarske aktivnosti v Idriji.

Pri tem upam, da predstavljene utemeljitve ne bodo uporabljene zgolj za predvolilno obdobje, temveč dolgoročno za izboljšanje okolja in varovanja zdravja prebivalcev naše občine. Pričakujemo, da bodo vse sanacijske ukrepe za znižanje izpostavljenosti radonu s potomci izvedli po načelu ALARA: tako nizko, kot je moč razumno doseči.

LITERATURA

- BOFFETTA, P. ET. AL.: CANCER OCCURRENCE AMONG EUROPEAN MERCURY MINERS. CANCER CAUSES AND CONTROL, 1998; 9: 591-599.
- BOFFETTA, P.; SÄLLSTEN, G.; GARCIA-GOMEZ, M.; POMPE-KIRN, V.; ZARIDZE, D.; BULBULYAN, M.; CABALLERO, J.D.; CECCARELLI, F.; KOBAL, A.B.; MERLER, E.: MORTALITY FROM CARDIOVASCULAR DISEASES AND EXPOSURE TO INORGANIC MERCURY. OCCUP ENVIRON MED, 2000; 58:461-466.
- ČAR, J.: RUDNIŠKI ŽGALNIŠKI OSTANKI IN RADIOAKTIVNOST. IDRIJSKI RAZGLEDI, LETNIK XXX-VII, IDRIJA, 1992; 1-2.
- FALNOGA, I.: PROUČEVANJE MEHANIZMOV KOPICENJA HG S POMOČJO AVTOPTIČNIH VZORCEV. DISSERTATION, UNIVERZA LJUBLJANA, FAKULTETA ZA FARMACIJO, LJUBLJANA, 1995.
- GNAMUŠ, A.: THE USE OF BIOLOGICAL INDICATORS IN MONITORING AND EVALUATING THE DEGREE OF CONTAMINATION OF THE TERRESTRIAL ENVIRONMENT WITH MERCURY. GRADUATION THESIS. BIOTEHNIŠKA FAKULTETA, ODDELEK ZA BIOLOGIJO, UNIVERZA V LJUBLJANI, 1992.
- GOSAR, M.; PIRC, S.; ŠAJN, R.; BIDOVEC, M.; MASHYANOV, N.R.; SHOLUPOV, S.E.: MERCURY IN THE AIR OVER IDRIJA. REPORT OF MEASUREMENTS ON 24TH SEPTEMBER 1994, IN: IDRIJA AS A NATURAL AND ANTHROPOGENIC LABORATORY, 1996:26-29.
- GOSAR, M.; ŠAJN, R.; BIESTER, H.: MERCURY IN SOIL AND ATTIC DUST IN IDRIJA AND SURROUNDINGS. RMZ - MATERIALS AND GEOENVIRONMENT, 2001; 48: 87-93.
- HENSHAW, D.L.; EATOUGH, J.P.; RICHARDSON, R.B.: RADON AS A CAUSATIVE FACTOR IN INDUCTION OF MYELOID LEUKAEMIA AND OTHER CANCERS. LANCET, 1990; 335:1008-12.
- HESS, A.: VERTEILUNG, MOBILITÄT UND VERFÜGBARKEIT VON QUECKSILBER IN BÖDEN UND SEDIMENTEN AM BEISPIEL ZWEIER HOCHBELASTETER INDUSTRIESTANDORTE. DISSERTATION. IDRIJA (SLOWENIEN UND FRANKFURT). MAIN, RUPRECHT-KARIS UNIVERSITÄT HEIDELBERG, 1992.
- HORVAT, M.; STEGNAR, P.: VSEBNOST HG V RIBAH REKE IDRIJCE. NEOBJAVLJENI PODATKI IJS, LJUBLJANA, 1991.
- INTERNATIONAL COMMISSION ON RADIOLOGICAL PROTECTION. 1990 RECOMMENDATIONS OF THE INTERNATIONAL COMMISSION ON RADIOLOGICAL PROTECTION. ICRP PUBL NO 60. ANNALS ICRP, 1991; 21:1-201.
- ICRP PUBLICATION 65, PROTECTION AGAINST RADON-222 AT HOME AND AT WORK, 1993.
- KOBAL, A.B.: VARSTVO PRI DELU IN ZDRAVSTVENO VARSTVO DELAVCEV, IZPOSTAVLJENIH SILIKOGENEMU PRAHU IN ŽIVEMU SREBRU V RUDNIKU IDRIJA PO LETU 1945. VII. JUGOSLOVANSKI SIMPOZIJUM, RUDARSTVO JUČE, DANAS, SUTRA, ZBORNIK RADOVA STR. 43-51, 1990.
- KOBAL, A.B.; NANUT, E.; STEGNAR, P.; HORVAT, M.: OCENA VSEBNOSTI ŽIVEGA SREBRA V ZRAKU IN PITNI VODI V IDRIJI. DELO IN VARNOST, 1992;5:243-44.
- KOBAL, A.B.: VPLIV RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA NA OKOLJE IN PREBIVALCE V IDRIJI. DELO IN VARNOST, 1995; 40:52-58.
- KOBAL, A.B.; MIKLAVČIČ, V.: A RESEARCH PROJECT TO EVALUATE THE STATE OF THE ENVIRONMENT IN THE IDRIJA AREA AND THE EFFECTS OF HG EXTRACTION ON MAN. IN: IDRIJA AS A NATURAL AND ANTHROPOGENIC LABORATORY, 1996: 85-88.
- KOBAL, A.B.; FLISAR, Ž.; MIKLAVČIČ, V.; DIZDAREVIČ, T.; SEŠEK-BRIŠKI, A.: RENAL FUNCTION IN MINERS INTERMITTENTLY EXPOSED TO ELEMENTAL MERCURY VAPOUR. ARH Hig RADA TOKISKOL, 2000; 51:369-380.
- KOBAL, A.B.; ARNERIČ, N.; KOBAL, D.; OSREDKAR, K.; HORVAT, M.: IMPACT OF PAST ELEMENTAL MERCURY OCCUPATIONAL EXPOSURE ON PERSONALITY TRAITS, AND MELATONINE LEVEL IN BLOOD AND URINE. RMZ - MATERIALS AND GEOENVIRONMENT, 132-137, 2001.
- KOBAL, A.B. S SOD., 2001, NEOBJAVLJENI PODATKI.
- KOSTA, L.; ZELENKO, V.; STEGNAR, P.; RAVNIK, V.; DERMEJ, M.; BYRNE, A.R.: FATE AND SIGNIFIKANCE OF MERCURY RESIDUES IN AN AGRICULTURAL ECOSYSTEM. IAEA-PL, 1972; 469/5:47-49.
- KRIŽMAN, M.; MIKLAVČIČ, V.; KONDA, D.; STEGNAR, P.: RADIOAKTIVNOST V IDRIJI IN IZPOSTAVLJENOST PREBIVALSTVA SEVANJU KOT POSLEDICA RUDARJENJA. INŠTITUT JOŽEF STEFAN, LJUBLJANA, 1993.
- LUPŠINA, V.; HORVAT, M.; JERAN, Z.; STEGNAR, P.: INVESTIGATION OF MERCURY SPECIATION IN LICHENS. ANALYST, 1992; 117:673-75.
- MIKLAVČIČ, V.: DETERMINATION OF MERCURY CONCENTRATIONS IN AIR. IN: IDRIJA AS A NATURAL AND ANTHROPOGENIC LABORATORY, 1996: 30-33.
- MIKLAVČIČ, V.; CIGALE, M.: ŠTUDIJA OBREMENJENOSTI OKOLJA Z ŽIVIM SREBROM NA PRIMERU IDRIJE TER PRIPRAVA OSNOV IN USMERITEV ZA IZDELAVO SANACIJSKIH PROGRAMOV V OBMOČJU OBREMENJENOSTI S TEŽKIMI KOVINAMI (KONČNO POROČILO). RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRIJA V ZAPIRANJU D.O.O., 1999.
- OSREDKAR, J. IN S SOD.: »OBREMENJENOST PREBIVALCEV MEŠTA IDRIJA S HG«, 2001, NEOBJAVLJENI PODATKI.
- PERSHAGEN, G.; ZHONG-HUA, L.; HRUBEC, Z.; SVENSSON, C.; BOIC, D.: RESIDENTIAL RADON EXPOSURE AND LUNG CANCER IN SWEDISH WOMEN. HEALTH PHYSICS, 1992; 2:179-186.
- PIRC, S.: ŽIVO SREBRO V OZRAČJU NAD IDRIJO IN OKOLICO. IDRIJSKI RAZGLEDI XXXV, 1990; 1-2:111-12.
- POMPE-KIRN, V.; PRIMIC-ŽAKELJ, M.; FERLIGOJ, A.; SKRK, J.: ZEMLJEVIDI INCIDENCE RAKA V SLOVENIJI 1978-1987. ONKOLOŠKI INŠTITUT, LJUBLJANA, 1992.
- SALONEN, J.T. ET. AL.: INTAKE OF MERCURY FROM FISH, LIPID PEROXIDATION, AND THE RISK OF MYOCARDIAL INFARCTION AND CORONARY, CARDIOVASCULAR, AND ANY DEATH IN EASTERN FINNISH MEN, CIRCULATION, 1995; 21:645-655.
- SNIHS, J.O.: SWEDISH RADON PROGRAMME. RADIATION PROTECTION DOSIMETRY, 1992; 42:177-184.
- VONČINA, M.: SEVANJE IN NAŠE ZDRAVJE. IDRIJSKI RAZGLEDI 2/97, 1997.
- VONČINA, M.: POJAVLJANJE RAKA V OBČINI IDRIJA, 2001, NEOBJAVLJENI PODATKI.
- WOODWARD ET. AL.: RADON DAUGHTER EXPOSURES AT THE RADIUM HILL URANIUM MINE AND LUNG CANCER RATES AMONG FORMER WORKERS, 1952-87. CANCER CAUSES AND CONTROL, 1991; 2: 213-220.
- ŽUPANČIČ, A.O.: IZ VARSTVA PRED IONIZIRNIM SEVANJEM V SLOVENIJI. SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI, LJUBLJANA, 1993.
- WHO, TASK GROUP ON ENVIRONMENTAL HEALTH. ENVIRONMENTAL HEALTH CRITERIA 1-MERCURY. GENOVA, 1976.

Ljubezen in ideologija v romanih

ZORKO VELIKANJE

Jožeta Felca, 2. del

Felčevo pojmovanje ideologije

Da bi razumeli avtorjev odnos do ideologije oz. njegovo razumevanje tega pojma, ki je skrito v besedah v enem od številnih intervjujev¹, da je namreč ideologija nekaj slabega, ker kvari ljudi, je potrebno ta pojem najprej vsaj okvirmo pojasniti.

Ideologija je nauk o idejah. Zajema celokupnost družbenih zavesti, sestav miselnih tvorb, v katerem družba izraža in vidi sama sebe. Pojem se pojavi prvič ob koncu 18. stoletja, ko so člani skupine francoskih filozofov in učenjakov (Cabanis, Volney, Chenier, Gorot, Royer-Callard in drugi), ki jo je vodil Destutt de Tracy, poimenovali svojo filozofijo ideologijo, sami sebe pa ideologi. Pri njih ima ideologija pomen znanosti o idejah, t.j. o občutjih, ki s svojimi medsebojnimi odnosi in združevanjem preko možganov kot organskega centra dajejo snov in gradivo vsemu našemu spoznavanju. Kritizirali so metafiziko in radikalno senzualistično interpretirali vse duhovne znanosti (etiko, politiko, vzgojo...). Nov pomen je termin ideologija dobil, ko je Napoleon predstavnike te filozofije, ki so kritizirali njegove osvajalne pohode, imenoval ideologe, t.j. ljudi, katerih teorija nima zveze s pravo politično stvarnostjo.

Ideologija dobiva nov smisel v delih Marxa in Engelsa. Zanju ta termin pomeni celotno duhovno nadgradnjo, ki zajema vsa področja človeške duhovne dejavnosti (religijo, filozofijo, moralo, umetnost, politiko, pravo...). To je splošna določitev pojma. Obema pa pomeni ideologija predvsem popačeno, lažno, neresnično, fetišizirano zavest in spoznanje. To pa je njen osnovni pomen. Ta izkrivljena zavest in spoznanje izhajata iz njene specifične posebne razredne pogojenosti in opredeljenosti. Ideološko je duhovni izraz za lastne interese in samospoznanje neke družbene pozicije. Iz razrednega značaja zavesti in spoznanja izhaja njena posebna zgodovinska omejenost, zasnovana na položaju subjekta v družbi in na njegovi zgodovinski določenosti. Tako pojem ideologija kot družbeno zgodovinska kategorija označuje specifično strukturo zavesti, posebno razredne družbe in razrednih ideologov kot sloja ljudi, ki teoretično oblikujejo razredno zavest in ki se ukvarjajo z »mislimi kot s samostojni-

mi danostmi, ki eksistirajo same zase.« Ideologija se tako prikazuje kot odtujitev človeka na področju njegove duhovne, zavestne in spoznavne dejavnosti. Človek se v razredni družbi ne izkazuje v svoji neposredni prvinski obliki, ampak se formira in živi kot pravno in politično bitje, kot religiozno bitje, moralna oseba itd. Tako se dogaja, da posebne omejene parcialne oblike osebne in družbene pojavnosti kot izraz določenih interesov postanejo princip, ki se v svoji fiktivni splošnosti razumeva kot edini smisel, ideal, naloga in vzpodbuda za zgodovinski razvoj. Te ideološke oblike pa so samo simptom razrednega antagonističnega družbenega stanja. Po Marxovi teoriji je torej ideologija lažna zavest kot izraz razrednih interesov, ki se s pomočjo ideologije skušajo legitimirati in razkriti. To velja za ideologijo vladajočih razredov. V razvojni fazi, ki naj pripelje do brezrazredne družbe je potemtakem treba ideologijo odpraviti. Ko odpadejo razredni konflikti in antagonizmi interesov, bo na mesto popačene zavesti stopila prava zavest, kot jo pripravlja znanost.

V našem primeru obravnavanih del postavlja Felc nasproti dvoje agresivnih ideologij: krščanstvo in komunizem, ki sta po drugi svetovni vojni zaznamovali našo družbeno resničnost. Nasproti postavlja dvoje resnic, od katerih nobena ne more zagotoviti človečnosti, ki je potrebna za vsakršni razvoj duha. Te ideološke oblike pa so samo simptom razrednega antagonističnega družbenega stanja.

Tu velja navesti dvoje razmišljanj, ki bolj nazorno kažeta na problematiko ene in druge ideologije. Gre za Kocbekovo razmišljanje v njegovi Listini. Ugotavlja, da Marx postavlja resnico proti ideologiji. Resnico vidi v materialističnem spoznanju zgodovine, ideologija pa mu predstavlja idejni sistem, kakor ga izraža vsakokratni produkcijski način. Resnico tako pripiše le sebi, za ideologijo pa je razglasil sleherno misel svojih nasprotnikov kapitalistov. Tako je postala ideologija vsak miselni proces, ki korenini v družbenih koristih. Vendar je tudi Marxova resnica le ideološka resnica. To vodi k sklepu, da je vsaka apriorna odrešitelska resnica nevarna abstrakcija, ki vodi v ekskluzivizem in ne priznava niti druge resnice niti morebitne lastne zmote. Abstrakcija pa ne more odvrniti živega človeka, njegovih potreb in hotenj. Abstrakcija neke ideje je zato nasilje in zvijača. Hkrati pa resnica ni nikoli čista niti dokončna. Resnica se vedno odkriva le z ene strani. Nobene resnice ne vzremo v njeni hkratnosti in celotnosti pa tudi ne v vsem obsegu.

Felc v svojih delih odkriva, da lahko posamezno zgodovinsko priliko uresniči, kdor vzame v zakup njeno relativnost. Človek ne more biti v nobeni fazi zgodovine posestnik celotnega spoznanja o svojem razvoju. Vsaka resnica je pomešana s prvini z mote in vsaka zmota je spojena z drobci resnice.

Že na začetku naloge smo povzeli Felčevo misel o tem, koliko je krščanski humanizem in Marxovo vizijo o srečni družbi mogoče uresničiti v praksi.

Španski filozof Miquel de Unamun je zapisal, da je razum vedno povezan s skepticizmom, zato ne more prinesiti odrešilnega spoznanja, vera pa obstaja le v senci razočaranja uma in ne more razpršiti dvomov. Razlog, da verujoči Evropejec nikoli ni mogel postati pravi kristjan, pa vidi v dejstvu, da ni mogel ustvariti človečnosti, ker so se vsa gibanja, ki so hotela uresničiti svobodnega človeka, izrodila v zunanjo organizacijo, v nasilje in novo nezvestobo.

Felc, kot že pred njim Kocbek, vidi rešitev v tem, da bosta ateist in vernik storila nujen korak: ateist bo spoznal, da ni odkril poslednje skrivnosti, verni pa bo moral bolj vzljubiti zemljo in življenje. Prav tragika ideoloških sporov bo povezala oba in ju človeško zblížala. Marksist ne bo mogel rešiti vseh človeških vprašanj z družbenimi ukrepi. Kristjan pa bo v zemeljski tragiki odkril pomembne nagibe za ljubezen do bližnjega.

Zakaj je torej ideologija pokvarila ljudi?

Naši trije romani² vsi opisujejo razmere v prelomnih časih novejšje slovenske zgodovine s težiščem na osvobodilni vojni in družbeni revoluciji. Predvsem pri tej slednji gre za razredna nasprotja, ki so povzročila diferenciacijo ljudi in tudi hkratno državljansko vojno. Ta nasprotja so se ohranila do današnjih dni, zato je Felc izjavil, da tudi v našo novo demokracijo ne verjame preveč in da ga je razočarala. Antagonizmi, ki so se nabrali zaradi specifičnih razrednih interesov, so tako predmet zanimanja avtorja v teh treh romanih.

Zaradi zagrizenosti razlagalcev obeh resnic, krščanske in marksistične, se je ustvarila družbena klima, ki je ljudi potegnila v vrtnec nasprotovanj, namesto da bi jih združevala. V delih se zaradi tega pojavljajo nasprotja med kmeti in delavci, med mlajšo in starejšo generacijo, med domačo in šolsko vzgojo, med posamezniki iste družine in med mladimi ljudmi, ki bi se imeli radi, če jih ne bi razdvajala ideološka nasprotja. Ideologija torej povzroča slepo sledenje eni sami resnici in pušča ob strani človeka z njegovimi osebnimi izkušnjami, potrebami in čustvi. Povzroča razčlovečenje, ob katerem se ne more prav udejaniti niti družbena skrb za človeka niti krščanski princip ljubezni. V tem je kvarna posledica vsake ideologije. Posebno lepo se to vidi v opisih bizarnih situacij, lovljenja duš na sestankih krščanske mladine, pri obsodbah duhovnikov in pri delu raznih političnih koordinacij v primerih obtožb v zvezi z informbirojem, kjer je človek kot posameznik razčlovečen samo zaradi svojega svetovnonazorskega prepričanja in zato po krivem obsojen in ožigosan kot nasprotnik te ali one resnice. V romanu *Dobro jutro*, svoboda je ta tragika še večja, saj jo spremljamo skozi avtorjevo pripoved, kjer kot mali šolar na svoji koži ali ob komentarjih odraslih spoznava resnico spopada dveh ideologij v malem slovenskem trgu tik po koncu vojne. Z istimi vprašanji se spopadajo tudi junaki drugih dveh romanov. Gre za posameznike, ki se znajdejo v primežu spopada dveh antagonističnih ideologij.

V romanu Duša imena je v ospredju družina Gregorja Hladnika in njegove žene Helene, ki se poročita pred začetkom I svetovne vojne. Skozi njuno usodo in usodo njenih otrok sledimo pomanjkanju v vojnih letih, italijanski okupaciji, prvim znamenjem odpora, povezovanju v OF in političnemu delu. Sledimo nemškemu nasilju, osvoboditvi in graditvi nove domovine. Pred nami zaživijo rudar Hladnik, demokrat, njegova žena in otroci: Zalka, ki dobi otroka z italijanskim poročnikom in se pozneje z vsem žarom pridruži OF. Vidka, ki se ji po odhodu moža Benjamina v partizane omrači um, ker jo ljudje obtožijo sodelovanja z domobranci in tragično konča. Sin Otmar se po partizanstvu in sodelovanju pri pobojih domobrancev pogrezne vase in izgubi vero v človeka. Izvemo še za življenjsko pot hčerke Marije, ki preživi strahote koncentracijskega taborišča in zeta Benjamina, ki po italijanski okupaciji odide v partizane in po vmitvi iz vojske dela kot oficir Ozne v domačem kraju.

V romanu Oblast in Venera pa smo priče različnim političnim opredelitvam treh mladeničev, ki se na začetku vojne znajdejo na različnih ideoloških straneh, po njej pa se njihove usode prepletajo preko otrok, ki se jim rodijo. Gre za opise metod delovanja trške ljudske oblasti, predvsem nekaterih funkcionarjev in t.i. politične koordinacije ter prebujanje prvega oporečništva, ki se naseli v mladih ljudeh v stiku z duhovščino in predstavniki tedanje literarne avantgarde. Priče smo razkroju nekega političnega in ideološkega sistema, ki v ljudeh pušča vidne posledice, ter osebnim dramam ljudi, ki so v ta sistem vpleteni.

Skupni moto vseh romanov je spoznanje, da človek v svojem življenju ni svoboden, da je nekaj nad njim še močnejšega in da se temu ne more kar izogniti. To, kar je močnejše in kar je nad njim, je ideologija, ki lahko človeka usodno zaznamuje, da ne vidi sočloveka in še drugačne življenjske resnice. Pod vplivom ideologije celo svoja intimna čustva podredi ideološkim interesom.

Aktualnost in filozofska osnova romanov

Felčeva dela, ki so predmet obravnave tega zapisa, predstavljajo nekakšen presek skozi tisti del njegovega ustvarjanja, ki se dotika akutne povojne problematike in slovenskega človeka ob dejstvu, da avtor ta dogajanja povezuje z našo predvojno in medvojno zgodovino. Prispevek ni zajel dela Rimska cesta, ki govori o vprašanjih političnega emigranstva, niti del, ki odražajo prav v zadnjih nekaj letih aktualne razmere v naši neposredni soseščini (vojna v Bosni, padec berlinskega zidu).

Vprašanje, ki si ga ob obravnavanih delih zastavljamo, je seveda pomembno za umestitev Felca v povojno slovensko pripovedništvo in vrednotenje del. Odgovor na vprašanje, v kolikšni meri so Felčeva dela odraz aktualnih povojnih slovenskih razmer, bi vsaj posredno že dal tudi oceno njihove vrednosti in pomena za slovensko literaturo tega časa.

Prva značilnost, ki jo odkrijemo v vseh treh romanih, je na prvi pogled opazna avtobiografska zasnovanost del. Poznavalec avtorjevega življenja bo v njih zlahka odkril avtobiografsko noto, ne le v romanu *Dobro jutro*, svoboda, pač pa tudi v *Duši* imena v osebi Benjaminovega sina Janeza ter v *Oblasti* in *Veneri* v osebi doktorja Krajca.

Čas in razmere, ki jih v romanih opisuje, so gotovo imele odločilen vpliv na pisatelja, saj so ga prizadele tako miselno kot čustveno. Gre namreč za družbene procese, ki so tekli po vojni in so prinašali vrsto sprememb v mišljenju in življenju ljudi. Vedeti je treba, da so te družbene spremembe v zelo kratkem času prizadele vse takratne generacije ljudi, ki so preživeli vojno in revolucijo. Starejši, vzgojeni v tradicionalnih vrednotah, sprememb niso mogli dojeti čez noč, mlajši, indoktrinirani z novo ideologijo, pa niso mogli razumeti starejših in njihovega oklepanja tradicije. Nastala je konfliktna situacija, ki je vnašala zmedo v skupnost, v družine in posameznike. Največji privrženci posamične ideologije so postali praviloma največje žrtve svojih lastnih idejnih prepričanj.

Opisane razmere umešča Felc v ozko trško ali mestno okolje, ki bi lahko bilo njegov rojstni kraj ali pa mesto v neposredni bližini, kjer živi sedaj. Lahko pa bi bil seveda katerikoli kraj v širši slovenski domovini. Na takem modelu je gotovo sorazmeroma lahko zasledovati družbene spremembe in njihov odraz na ljudi, saj se vse godi tako rekoč pred avtorjevimi očmi.

Po svoji zasnovi so vsi trije romani zelo različni, saj se prvi, *Dobro jutro*, svoboda, bere kot avtobiografska pripoved o dogodkih v razdobju dobrih dveh, treh let po koncu vojne in revolucije. Drugi roman *Duša* imena je romaneskna freska o družini rudarja Grega Hladnika, ki zajema daljše časovno razdobje z usodnimi dogodki od prve svetovne vojne do spora s Stalinom. Tretje delo *Oblast* in *Venera* pa je v bistvu kronika dogodkov, ki jih čisto neosebno opazujeta dve trški stavbi; mestna hiša, kjer so prostori lokalne oblasti, in kavarna kot prostor za debate o krajevnih posebnostih, ljudeh in pikantnih zgodbicah. Z gledišča današnjega bralca vsi romani opisujejo ne tako daljno preteklost. Marsikateri med njimi jo je doživljal tudi sam in v marsičem lahko pritrjuje avtorju. Vendar vrednost romanov ni v prikazu zgodovinskih razmer, ki so tako po dogodkih kakor tudi po nekaterih zgodovinskih osebnostih, predvsem v romanu *Duša* imena, dokaj avtentične. Bistvena lastnost teh del je ta, da ob njih prinašajo nekatera, še vedno aktualna spoznanja o naši slovenski družbi. Ta družba je že od nekdaj, gotovo pa v celotni novoveški zgodovini od protestantizma dalje zaradi vseh mogočih političnih, verskih, kulturnih in nazorskih vplivov ideološko usodno razdvojena. To je za Felca osnovna ugotovitev, ki ima za posledico vse tisto, kar ugotavlja v svojih člankih v reviji *Kaplje*: neenotnost, razklanost, nestrpnost, nevoščljivost in sovraštvo. Iz idejnih nesoglasij in neenotnosti pa izhajajo vse usodne posledice tako za družbo

kot za posameznika, saj je osnovno vrednostno merilo še vedno pripadnost določeni ideologiji, ne pa človek kot tak.

In res lahko pritrdimo avtorju, ki je zapisal, da so mu ta spoznanja v letih, ko je pisal svoj prvi roman, zadajala veliko bolečino in da prav zaradi tega ne verjame preveč niti v novo demokracijo. Le-ta namreč ni mogoča ob teh izrazitih ideoloških nasprotjih.

Aktualnost Felčevih romanov je torej prav v tem, da opozarja na problematiko ideološke razdvojenosti naše družbe, kar onemogoča oblikovanje trdnih povezav in organiziranje vseh miselnih in materialnih potencialov za hitrejši vsestranski razvoj. Drugo pomembno sporočilo, ki ga prinašajo ta dela, pa je avtorjevo prepričanje, da absolutne resnice ni, da ima vsak svojo resnico in da je življenje polno zmot. Medsebojno sožitje med ljudmi je mogoče le, če svoje zmote priznamo in če zmote drugim odpustimo. Če se spravimo sami s seboj in z drugimi ljudmi, ustvarimo pogoje za strpno in človeka vredno življenje. Obe ugotovitvi kažeta na problematiko, ki je zaposlovala našega avtorja v vseh letih njegovega literarnega snovanja in ga tudi čisto človeško kot velikega humanista prizadevala. Ker ta vprašanja nikjer v svetu, posebno pa ne v naši družbi, niso presežena, je mogoče reči, da so Felčeva literarna dela prav zato še vedno aktualna in vredna premisleka.

Avtorjeva spoznanja in prepričanja gotovo niso nastala spontano, ampak so utemeljena z njegovimi osebnimi, človeškimi izkušnjami, z izkušnjami medicinske in psihiatrične znanosti, vsekakor pa imajo osnovo v nekaterih njegovih literarnoteoretičnih in filozofskih vzorih. V enem izmed intervjujev eksplicitno našteva, po kom se je zgledoval v literaturi, pozabiti pa ne smemo tudi njegovih tesnih stikov z nekaterimi predstavniki slovenske povojne filozofske in kritične misli. Zavidljivo poznavanje literarnih del Tolstoja, Dostojevskega, Kocbeka, Pirjevčevih literarnih študij ter vseh večjih svetovnih ideologij je gotovo pustilo sledove tudi v filozofskih opredelitvah našega avtorja. Zelo izrazito se kaže prepričanje o celovitosti vsega, kar je dosegljivo človekovemu umu, posebno relativnosti človeških prepričanj in resnic, o zmotnosti človeške misli. Felca to prepričanje ne vodi v ničejanski nihilizem po formuli: če je vse relativno, je vse dovoljeno, ampak se dvomov in zmot rešuje z ljubeznijo do sočloveka, ki je po njegovem gibalno življenja. Avtor ve, da je ljubiti vsakega svojega bližnjega kalvarija, ki ji je kos le redko kdo, tudi večina kristjanov ne. V svetu zmede in zmot, agresivnih ideologij in institucionaliziranega sovraštva pa vendar ne vidi druge alternative.

OPOMBE

¹ KATJA ROŠ, IDEOLOGIJA JE SKVARILA LJUDSTVO, DELO, MAREC 1991

² PREDMET ANALIZE SO ROMANI DOBRO JUTRO SVOBODA, DUŠA IMENA IN OBLAST IN VENERA, GLEJ PRVI DEL ESEJA V IR 1/2001

Mediji med demokracijo in demagogijo

ROBERT ŠABEC

V Orwellovem delu 1984 Winston po O'Brienovem mučenju zapiše v svoj dnevnik, da je svoboda reči, da je dva in dva štiri, da pa je svoboda tudi reči, da je dva in dva pet. Temelj svobode je torej, da lahko poveš karkoli, če v to verjameš.

Svoboda medijev kot abstraktni pojem gre lepo v uho, še posebej, ko gre za sporočanje hvalnic. Problem nastane, ko želimo to svobodo uveljaviti v izražanju negativnih mnenj in ocen. Posredovanje negativnih opredeljevanj, za katera vemo, da bodo imela negativne učinke, prav tako sodijo v svobodo. Vprašamo pa se lahko, podobno kot to stori de Tocquevill, ali obstaja instanca, ki bi lahko povedala, katero mnenje je pravilno.

Večina postsocialističnih držav deluje brez urejene zakonodaje na področju medijskih sistemov. Ta zakonodajni vakuum omogoča vmešavanje državnih institucij v delovanje različnih medijskih praks. Problem, ki se tu pojavlja, je na eni strani povezan z vprašanjem demokracije in načinom zagotavljanja temeljnih državljskih pravic (svoboda izražanja, svoboda medijev, avtonomije javnosti...) in na drugi strani z zaščito državnega interesa (maksimiranje moči države), ki to svobodo omejuje. Večina držav v tranziciji medije (vsaj TV) označuje kot državne, ki naj bi opravljali nadzorno (*watch dog*) funkcijo. V trenutku, ko država poskuša intervenirati na področje javnega obveščanja, se razmerje demokracije in avtonomije javne sfere ponavadi spremeni v zaščito monopolnega položaja nacionalnega (pragmatsko političnega) interesa.

Williams razlikuje med štirimi tipi medijskih sistemov: avtoritarni, paternalistični, komercialni in demokratični. Za večino postsocialističnih držav je značilen prehod iz bolj ali manj avtoritarnega v paternalistični sistem. Če prvi izvaja nadzor nad javnostmi kot obliko moči (»Kaj se sme izreči?«), postane drugemu nadzor nad javnostmi načelo organizacijskega delovanja. Tisti, ki nadzirajo, vidijo sebe kot čuvaje družbene ureditve in politične stabilnosti (»Kaj naj bi bilo povedano?«).

Po eni strani se tako izraža težnja po vse večji privatizaciji in komercializaciji medijev, po drugi pa težnja po maksimiranju državne moči nad

mediji. V prvem primeru gre za oblikovanje medijskega trga kot profitnega, ki naj bi s svojimi samoregulativnimi mehanizmi zagotovil več demokracije. V primeru državnega vmešavanja le-ta svobodo omeji zaradi zaščite nacionalnih interesov (majhnost trga, vdor tujega kapitala, oblikovanje političnega prostora...)¹

Poleg odsotnosti demokratičnih tradicij in tehnološke zaostalosti, ki se izraža v gospodarski nerazvitosti, je razširjeno prepričanje, da je svoboda zasebne lastnine porok demokracije in svobodnega tiska. Privatizacija naj bi bila v veliki meri zato edini instrument, s katerim bi zmanjšali vmešavanje države v medije.²

Mediji med demokracijo in demagogijo

Paradoks demokratizacije medijev

Koncept demokracije od antične Grčije naprej predpostavlja odprt informacijski in komunikacijski sistem, s katerim naj bi bile zagotovljene na informacijah utemeljene odločitve o javnih zadevah. Predpostavka je torej dobra obveščenost državljanov, njihov interes, enakost pravice govora in sodelovanja v odločanju ter javno obravnavanje vseh odločitev. Demokratizacija torej ne pomeni zgolj povečevanje števila aktivnih udeležencev v komunikacijskih procesih, temveč tudi socialno bazo komuniciranja. Poleg tega nas mora zanimati upravljanje in nadzor nad informacijami, saj le-te predstavljajo ključ demokratičnosti nekega sistema.³

Moderne družbe kot ideologije množične potrošnje komercializirajo komunikacijsko sfero, ki sicer vključuje predpostavko, da ima vsakdo pravico svobodno govoriti, medtem ko sedaj postane ključno načelo donosnega govora. Svoboda postaja vse bolj svoboda lastnikov komunikacijskih sredstev in vse manj pravica državljanov. Pomembne informacije so zato tiste, ki prinašajo profit.

V socialističnih državah so bili mediji organizirani kot državni ali partijski monopol. Razvijali so se kot »propagandisti« brez kakršne koli kritične funkcije. Bili so temelj nadzorovanja javnega mnenja s tem, ko so služili boju proti zunanjim in notranjim sovražnikom. Opozicijski tisk je bil prepovedan.

Tudi in posebej na Zahodu se je izkazalo, da postaja publicistična moč tako grozeča, da je uvajanje nekaterih medijev prepuščeno državnemu nadzoru. Nekaterе vlade so dodelile agenturam poluraden status. Tako niso odpravile njihove komercialne narave, temveč so jo izkoristile.⁴

V Zahodni Evropi sta predvsem radio in televizija organizirana kot javni ali napol javni korporaciji, saj bi bilo sicer izredno težko zavarovati

publicistične funkcije pred zasebno kapitalističnimi. V ZDA pa je razvoj radia in televizije močno prežet z zasebnimi gospodarskimi podjetji. Zagovorniki vesternizacije kot edinega načela svobode govora vztrajajo na tržnem samoregulativnem principu. Ni čudnega, da Chomsky zato zapiše: »Pojem 'demokratizacija medijev' nima znotraj termina nobenega realnega pomena. Ta izraz dejansko obdaja paradoksen ali celo nejasno subverziven obroč. Sodelovanje državljanov razumejo kot kršitev svobode tiska, kot udarec neodvisnosti medijev, ki bi popačil njihovo poslanstvo, da brez strahu in nepristransko informirajo javnost.« (Chomsky, 1997: 130).

Ta odziv je vsekakor vreden premisleka. V njem se skriva prepričanje o tem, kako mediji dejansko delujejo in kako bi morali delovati v demokratičnih sistemih, vsebuje pa tudi nekatere implicitne koncepcije o naravi demokracije.

Medijski podjetniki sicer zagotavljajo možnost izbire, a je le-ta v okvirih komercialno uresničljivih alternativ. S tem je dobesedno obrnjena prvotna osnova medijskih institucij, ki je zaradi zasebne lastnine medijev dostikrat ogrožena. Lahko trdimo, da »trg idej«, oblikovan v zadnjih stoletjih, učinkovito širi ideje in prepričanja višjih razredov, odklanja pa kulturno in ideološko neodvisnost spodnjih razredov. Tako oblikovana trdna povezava med družbenoekonomskim položajem in ideološko močjo omogoča višjim razredom uporabo položaja in moči za medsebojno podpiranje.

Konservativne ideje Ernesta van den Hage, T. S. Eliota in R. P. Blackmurja so zasmehovale in obtoževale skomercializirane medije, češ da spodkopavajo spoštovanje tradicionalnih vrednot, osredotočenih na družino, vero in skupnost, ter tako goljufajo zaupljive množice pasivnih potrošnikov. Adorno in Horkheimer trdita podobno. Industrija množičnih medijev je po njunem uničila razliko med visoko in nizko kulturo. Industrializirane vesti, ki jih ponuja, le očarajo in poneumljajo. Keane meni: »Kulturna industrija množično proizvaja množično prevaro, s tem ko posameznike spodbuja k identificiranju z mediji, da bi pobegnili od vsakodnevnega garanja. Prepričuje jih, da so uspešni in srečni. Vsakdo se zabava do pozabe. Prevladuje v klišejih izraženo zadovoljstvo, psevdoindividualizem postaja vsesplošen in posamezniki so spodbujeni, da o ničemer ne razmišljajo kritično. Pozabljajo na trpljenje in nepravico, ki se dogaja okoli njih. Podlegajo zlati mrzlici.« (Keane, 1992: 69).

Garnham podobno kot Adorno in Horkheimer odvrta pozornost od recipro althusserjanske koncepcije medijev kot ideoloških aparatov države, ki se zdi primernejša za državne medije. Na medije gleda kot na pojav civilne družbe oz. predvsem kot na ekonomski pojav. Le-ta ima dvojno vlogo. Mediji neposredno prek blagovne produkcije in menjave ustvarjajo presežno vrednost. Posredno pa z oglaševanjem proizvajajo presežno vrednost v drugih sektorjih blagovne produkcije.

Tržno vodeni mediji močno delujejo proti izbiri določenih skupin državljanov, zlasti manjšinskih. Zavedati se moramo, da v določenem obdobju vsi pripadamo tem ali onim manjšinam, medtem ko nekateri pripadajo manjšinam ves čas.

Chomsky trdi, da v ZDA prevladuje mnenje, da demokracija ni kršena, če le nekaj korporacij nadzoruje informacijski sistem, pravzaprav naj bi bilo to celo bistvo demokracije. Edward Bernays pa govori o »tehnologiji konsenza«, kjer je bistvo demokratičnosti svoboda prepričevanja.⁵

Mediji in različni elementi cenzure

Problem, na katerega želim tu opozoriti, je, da ne bi na ruševinah prejšnjih političnih diktatorjev zrasle palače medijskih carjev. V nekdanjih socialističnih deželah s sofisticirano krinko raste novi Veliki brat, ki nam šepetaje ukazuje uživanje, hkrati pa natančno predpisuje meje užitka. Te (vsaj nekatere) dežele trenutno še posedujejo neko prednost, da ločijo med bistvom in pojavom, med resnico in prividom. Ohranjajo zavest o tem, da »zlata kletka ni zaradi bleščečih se rešetak zato še nič manj utesnjujoča« (Debeljak, 1993: 811).

Ne zavzemam se za ponovno vzpostavitev direktne cenzure iz prejšnjih komunističnih režimov. Problem, ki ga je potrebno osvetliti, je ta, da v kapitalističnih deželah cenzura vsaj formalno-pravno ne obstaja, a je ravno zato težje določiti mehanizme blokade in izpuščanja informacij v medijih. Pristranskost znotraj medijev izhaja prav iz tihe selekcije pravilno mislečih ekonomsko-političnih organizacij, ki v določenem razvojnem procesu postanejo samoumevne resnice. Problem ostaja naravno dani okvir, ki ga nihče ne postavi pod vprašaj.⁶

Posebno obravnavo je potrebno posvetiti avtocenzuri, ki nikakor ni omejena samo na socialistične dežele. Njen pomen tudi ni zgolj »jutranje trkanje na K-jeva vrata«, kot piše Kafka v svojem Procesu. Cenzura se lahko naseli v nas samih, nas svari, da svoj ugled postavljamo na kocko. Spodbudi in okrepi prevladujoče mnenje in »gramofonsko pamet«, kot piše Orwell (prim. Keane, 1992: 47).

Tržni mehanizem izredno ozko definira cenzuro, in sicer zgolj kot izvajanje monopolne oblasti države. Spregleda pa dejstvo, da so trgi kompleksne strukture, v katerih korporativni oblikovalci odločitev rutinsko delujejo kot cenzorji. »Tržna konkurenca proizvaja tržno cenzuro,« pravi Curry Jansen (Curry Jansen v Keane, 1992: 89).

Tržna cenzura v veliki meri izhaja iz dejstva, da so tržni oblikovalci mnenj le malo zainteresirani za netržne preference bralcev, poslušalcev ali gledalcev.

Po drugi strani pa je prav na prehodu v kapitalistično družbo prevladovalo mnenje, da ljudi ogroža pomanjkanje informacij. Danes lahko trdimo, da je svet poln informacij, a ljudem manjka sposobnost, da bi jih smiselno dojemali. Obstoječa oblast je do neke mere indiferentna, kar se tiče širjenja novih, revolucionarnjših informacij, saj se jih niti ne loti obravnavati.⁷

Jean Baudrillard opozarja na nevarnost, da se bodo ljudje ujeli v past snežnega viharja informacij brez ustreznega prostega časa, kjer bi lahko osmislili ta tok podatkov. Ljudje postajajo shizofreniki: dojemljivi za vse in v stalnem čudenju. Nenazadnje se postavlja vprašanje o izgubi zasebnosti. Moč medijske manipulacije z državljani pada predvsem zaradi poplave informacij, saj je čas, ki je na voljo državljanom, fizično omejen. Poleg tega Keane navaja, da je praktično v vseh državah prisotnih pet tipov politične cenzure, ki jo bodisi posredno bodisi neposredno vzdržuje država: državna varnost, vojaška tajnost, laganje, državna reklama in korporativizem (prim. Splichal, 1992: 55).⁸

Habermas tako trdi, da si državna birokracija modele načrtnega usmerjanja mnenj sposoja pri praksi, ki je v velikih zasebnih podjetjih že utečena. Zasebna podjetja svojim strankam – potrošnikom posredno sugerirajo zavest državljanstva, država pa se mora svojim državljanom prikupiti, tako da se nanje obrača kot na potrošnike.⁹

Obratno torej lahko trdimo: meščanska javnost dobiva, sorazmerno s tem, ko jo oblikuje *public relations*, spet fevdalne poteze; »ponudniki« razvijajo reprezentativni blišč pred vdanimi strankami. Publiciteta posnema tisto avro osebnega prestiža in nadnaravne avtoritete, ki jo je nekoč podeljevala reprezentativna javnost (prim. Habermas, 1989: 215–216).

Chomsky ta isti problem osvetli nekoliko drugače. Imamo nek hierarhično visok glavni – elitni medij, ki mu ostali sledijo bodisi posredno ali neposredno.¹⁰ Obstaja pa neka prikrita zveza med državo in korporacijo. Nasprotovanje bolj ali manj uradni doktrini je drago in težavno, za razliko od prilagojenosti pravilom igre v iskanju uradnih sovražnikov, ki komajda zahteva kak dokaz. »Sistem se užaljeno brani pred izzivom pravice do varanja v službi oblasti in že sama misel o racionalni raziskavi ideološkega sistema vzbuja nerazumevanje ali ogorčenje, čeprav se pogosto prikriva za drugačnimi izrazi,« pravi Chomsky (Chomsky, 1997: 140).

Prilagodljivost opiše Chomsky kot najlažjo pot do privilegijev in prestiža. Sama struktura medijev je taka, da napeljuje k strinjanju z uveljavljeno doktrino. Torej morajo mediji izpolniti vsaj »družbeni namen« in svoje naloge opravljati v skladu s prevladujočim pojmovanjem demokracije.¹¹

Prav gotovo obstajajo razlike v manipulaciji med razvitejšimi zahodnimi in srednje- vzhodnoevropskimi državami, a navedel bi besede S. Weila, ki

pravi, da je vsaka suverena centralizirana država potencialno agresivna in diktatorska (prim. Weil v Keane, 1992: 91).

Vsekakor postaja jasno, da trg sam ali v kombinaciji s političnim (strankarskim) pluralizmom ne zagotavlja enakosti in svobode, je zgolj arena različnih politikov in koalicij. Problem se zato pojavi, ko se trg samookliče za legitimnega varuha informacij. V obrambi Toma Paina je Erskine povedal vse s tem, ko je zatrdil, da so vse druge svoboščine pod vladnim nadzorom, svoboda mnenja pa same vlade obvezuje, da se podrejuje svojim dolžnostim (prim. Keane, 1992: 17–19).¹²

Če začne to načelo vplivati na prej navedene oblike cenzure, se pojavi potreba po novi ustavni ureditvi. Tržno-liberalna predstava o svobodnem trgu komuniciranja zato ni toliko oddaljena od avtoritarne države, ki deluje kot neomajen gospodar tržišča. Prisotna je globoka navezanost tržnega liberalizma na stare predstave o suverenosti. Trg in država potrebuje drug drugega, vendar pa drug z drugim ne moreta živeti v miru. Problem je zlasti ta, da tržni liberalizem ni sposoben udejanjiti »libertarnih« vrednot, ki jih zagovarja, ampak se pri tem ujame v lastno past »svobode izbire«. Na drugi strani pa so javni mediji kot alternativa zašli v globok problem legitimnosti. Negotova postaja njihova vloga, namen in narava v predstavljanju svojih uporabnikov v državi in civilni družbi.

Kot pozitivno svetlo plat te (de)stabilizirajoče tendence bi lahko navedel Simmelove besede, da je konflikt »oblika socializacije« (Simmel v Keane, 1992: 137). Težava je prav gotovo v tem, da svoboda komuniciranja nikdar ni proces, ki bi stabiliziral samega sebe. Popolnoma demokratična družba ne more nikoli doseči homeostaze, vedno je namreč ujeta v spore v upanju na vzpostavitev reda. Ne iščemo več demokracije na račun zmanjševanja moči države in povečanja moči trga. Mattelart zapiše: »Ne manj države in več trga,« ampak, »manj države in več civilne družbe.« (Mattelart v Bašić, 1993: 1191).

Javni mediji kot zastopniki civilne družbe

V nasprotju z državo civilna družba izgublja svojo regulativno moč. Giner opozarja, da bo z zatonom civilne družbe prav gotovo konec tudi z državo. Ogrožajo jo sodobni procesi korporativizacije, etatizacije in internacionalizacije tako v zahodnih kot tudi v postsocialističnih državah. Novoustavljene stranke bolj sodijo med oblastne institucije, kot pa predstavljajo most med državo in civilno družbo. V parlamentu se tako srečujejo predstavniki strank in ne državljanov.

Arato zapiše: »Zdi se, da taka revolucija predpostavlja samo zelo kratko zunajinstitucionalno mobilizacijo, zrušitev propadajočih starih režimov in vzpostavitev popolnoma novih. Rekonstrukcija civilne družbe, za katero ni

bilo časa, ni bila potrebna kot temelj revolucionarne mobilizacije, in nove politične stranke in vlade so morale skrbeti za druge reči, ne pa za tako rekonstrukcijo v prihodnosti.« (Arato v Splichal, 1992: 163).

Brez razvoja pravne države oživitev civilne družbe ni mogoča. Civilna družba je bila najmočnejša konec osemdesetih let v obdobju hitrega razpada prejšnjega sistema socialističnih držav. Tako je bilo njej in medijem omogočeno igranje avtonomne vloge, saj novi politični sistem ni stabiliziran niti interno niti eksterno. Ključne funkcije medijev so sicer videti bolj ali manj univerzalne, a le-ti lahko igrajo dokaj različno vlogo v različnih okoljih. Splichal tako vidi ključ razumevanja dialektike odnosov med civilno družbo in državo predvsem v univerzalnih nasprotujočih si tendencah integracije in diferenciacije ter s tem kritično obravnava Ginerjev argument.¹³ Civilna družba naj bi bila tako tisti del sodobne družbe, ki mu ne vladajo načela politike in ekonomije. Še vedno pa opozarja na problem združitve države in civilne družbe.¹⁴

Problem, ki se kaže, je, ali se lahko razvije civilna družba, ki bi omejila ali celo odpravila odvisnost medijev in/ali trga in maksimizirala svobodo komuniciranja. V Vzhodni Evropi je vpliv intelektualcev, ki temelji na njihovem »kulturnem kapitalu« in etični moči, vsaj videti relativno močan, za razliko od razvitejših tržnih sistemov, kjer je avtonomija civilne družbe od ekonomije sporna. S padcem partijskih sistemov pa civilna družba ni preprosto prevzela oblasti, ne da bi se pri tem sama prestrukturirala. Ideja javnih medijev se pogosto zlorablja za prikrivanje paternalističnih ali komercialnih komunikacijskih modelov. Možna rešitev, ki se ponuja, je ustanovitev javnih medijev, ki bi temeljili na javnem financiranju ter hkrati ne bi bili pod nadzorom države ali podrejeni tržnim interesom. Tako bi bila civilna družba udeležena v komunikacijski moči, ki bi jo tudi sama generirala.

Ardwick piše: »Če je zadostna različnost časopisov bistvena za demokracijo in če komercialni pogoji ogrožajo tako bistveno različnost, potem morajo demokratične vlade najti načine subvencioniranja, ki ne ogrožajo neodvisnosti časopisov od vpliva vlade. Subvencioniranemu časopisu mora biti dovoljeno ugrizniti roko, ki ga hrani.« (Ardwick v Splichal, 1992: 173).

Jasno postaja, da bo v Srednji in Vzhodni Evropi ideja netržnih in nedržavnih medijev marginalizirana celo bolj kot v kapitalističnih državah vse dotlej, dokler bo nova komunikacijska politika izhajala iz antikomunizma.¹⁵ Kar zadeva medije v teh državah, bo njihova prihodnost odvisna od štirih med seboj prepletenih procesov: razvoja parlamentarne demokracije, razvoja tržne ekonomije, obnove civilne družbe in izboljšanja komunikacijskih tehnologij.

Keane zagovarja razvoj nekomercialnih nedržavnih radiodifuznih medijev, državni nadzor in omejevanje zasebnih medijskih trgov ter novo ustavno

ureditev. Zanj je svoboda komuniciranja skupek (potencialno) nasprotujočih si svobod. Svoboda javnega izražanja ni in ne sme biti istovetna s pravico do lastništva in nadzorovanja sredstev komuniciranja. O tem novem, javnem komunikacijskem modelu Keane pravi, da s tem, ko priznava normativno in empirično kompleksnost stvari, ne temelji več – tako kot je temeljila klasična obramba »svobode tiska« – na domnevno absolutnih načelih, kot so bog, naravno pravo, koristnost, Resnica. Novi model javnih medijev se izogiba pastem fundamentalističnega razmišljanja. Zavrača trditev, da tak model predpostavlja doktrino o naravi človeških bitij. Dvomi v stališča (vendar ne v njihove dobre namene) takih filozofskih trditev, da »svoboda govora, prepričanja in informacij sodi med temeljne človekove pravice« (Dworkin). Zanika tudi potrebo po izražanju »skupnega dobrega« in »narave moralnega subjekta«, ki je nujno nenaključna in pred vsako posamično izkušnjo (Sandel). Namesto tega ga vodi, če govorimo v filozofskem jeziku, neka oblika demokratičnega skepticizma, ki priznava obstoj kompleksnosti, raznolikosti in različnosti ter – preprosto povedano – dvomi, da lahko kateri koli osebi, skupini, stranki ali organizaciji zaupamo najvišjo izbiro v vprašanjih, ki zadevajo državljane (prim. Keane, 1992: 153–154).

Chomsky ostaja na bolj realnih tleh in se zaveda dveh stvari, ki začrtujeta vlogo medijev danes: da se ujemajo z interesi vladajoče elite in da posedujejo pristransko vlogo oz. vzdržujejo obstoječi sistem neenakomerne porazdelitve moči in privilegijev družbe. Namesto Orwellovskih strahot v »sobi št. 101« imamo opravka s sofisticiranim vzorcem, ki ga je izredno težko preseči.

Sklepne misli

Oba dela Evrope, prav tako pa tudi ZDA so si dokaj podobni vsaj v tem, da zanemarjajo družbeno in kulturno vlogo medijev. Vendar svoboda komuniciranja tudi ni nekaj, kar bi bilo mogoče uresničiti v dokončnem smislu, ampak je to trajen proces brez končne rešitve. Menim, da je družba, ki sloni zgolj na denarju ali politični avtoriteti in v kateri ni nasprotij glede svobode izražanj, gotovo družba, ki umira.

Seveda so določeni problemi specifični za Vzhodno Evropo, spet drugi za Zahodno ali za ZDA. Temeljni problem, ki ga v svojih delih razkriva Habermas, pa je t. i. kolonizacija življenjskega sveta s strani sistema. Kljub vsemu avtor poudarja vlogo komunikacije kot osnovne vezi med obema strukturama. S kolonizacijo življenjskega sveta v modernem svetu razume dominacijo formalne racionalnosti nad posameznikovo. Habermasu tako pomeni življenjski svet neko notranjo perspektivo za razliko do sistema kot zunanjega stališča. Govorimo o dveh različnih pogledih na družbo, kjer pa obstaja dejanska težnja po slabitvi oz. kontroli življenjskega sveta in pre-

vlada sistema. Življenjski svet na eni strani deluje kot sinonim kategorije civilne družbe, na drugi strani pa ga Habermas označi kot sfero oblikovanja neformalnega osebnega mnenja. Je sociokulturni svet, katerega člani so povezani s skupnim jezikom in skupno kulturno tradicijo, kar jim predstavlja »intersubjektivno izkustvo enotnosti objektivnega sveta«. Življenjskega sveta zato ne smemo razumeti kot neke homogene sfere, saj se znotraj njega pojavlja množstvo različnih svetov posameznikov, skupin, (sub)kultur. Sistem v modernih kapitalističnih družbah oblikujeta predvsem ekonomski in politično-administrativni podsistem, ki sta tudi sama razčlenjena v številne podsisteme, regulirata pa ju denar in moč.

Habermas je tako sprejel tezo o prevladi instrumentalne racionalnosti sistemskih interesov v modernih družbah, vendar je hkrati poskušal oživiti možnost kritične racionalnosti, katere zgodovinski vzpon vidi v pojavu kritičnih javnih diskusij v dobi razsvetljenstva, njihov razmah v modernih družbah pa lahko razumemo s pomočjo medijskega komuniciranja (Škerlep, 1995: 181–182).

Poudariti velja, da je dejavnost javne radiodifuzije temeljnega pomena za (re)konstrukcijo življenjskega sveta, javnosti, civilne družbe in s tem demokracije. Problem, ki ga je treba vedno znova pretresati, je, kako omejiti nadzor in moč komercialnih in političnih skupin, da bi s tem obvarovali in povečali, ne pa prizadeli neodvisnosti medijev.

Ne morem se popolnoma strinjati z omenjeno tezo, da nobeden od (pod)sistemov ne more stopiti na vrh hierarhije in reprezentirati celote. Množični mediji so med najpomembnejšimi ustanovami moderne družbe. Pogum in neodvisnost, ki ju izražata, sta merilo za oceno ravni 'morale' in življenjske moči drugih institucij. Bojazen seveda ostaja, da bodo Thomasa Paina, Thomasa Erskina in druge prijatelje svobode komuniciranja še enkrat spoznali za krive in/ali jih prepustili pozabi.

Menim, da je ponovno prenovljen Baudrillardov strah, ko je avtor zapisal: »Vsemu je usojeno, da se ponovno pojavlja kot simulacija. Pokrajine kot fotografije, ženske kot seksualni scenarij, misli kot zapisi, terorizem kot moda in mediji, dogodki kot televizija. Zdi se, da stvari obstajajo samo po zaslugi te nenavadne usode. Sprašuješ se, ali ni tudi ta svet tukaj le zato, da služi za reklamno kopijo v nekem drugem svetu.« (Baudrillard v Splichal, 1992: 166).

Katastrofe so ključne za verodostojnost medijev. Delujejo na ta način, da proizvajajo fikcijo, da smo z njihovo pomočjo pri dogajanju samem. Dokaz, da to ni (čisto) res, je, da kljub temu ne moremo ničesar storiti. Vselej kadar kažejo človeško trpljenje, hkrati frustrirajo občutek nemoči.

Model demokratizacije in novi revidirani model javnih medijev naj bi neobhodno zavračala hrepenenje po idealu dokončnih Resnic in lagodnih

poti človekove eksistence. Oba naj bi vodil globok skepticizem in nezaupanje v Moč in Ideale vsake civilizacije. S padcem totalitarnih sistemov Vzhodne Evrope orwelovski strah pred »sobo št. 101« ni izgubil pomena, mogoče je zgolj prenešen na neko drugo pomensko raven.

Karl Polany je pokazal, da je samoregulirajoči se (medijski) trg utopija. Mediji potrebujejo postkapitalistično (civilno) družbo, ki bi jo varovale demokratične državne institucije, čeprav je problem prav v njih samih. Kljub temu, da priznamo pomen varanja javnosti, bi bilo napačno trditi, da strokovnjaki za to umetnost javnost varajo zavestno, saj le malo teh doseže takšno raven varanja, kakršno je dosegel Veliki inkvizitor. Ali je torej potrebno na oltar čaščenja postaviti novo religijo, ki jo v zahodnih demokracijah uteleša nauk o podreditvi gospodarjem sistema javnih subvencij in zasebnega dobička, imenovanega svobodno podjetništvo?

Nenazadnje se je potrebno zavedati, da so skoraj vsi mediji v lasti vladajočih elit in korporacij, in bi bilo zato naivno pričakovati, da se bodo le-ti soočali s kritičnimi vprašanji o dani družbeni ureditvi, se pravi s sistemom, s katerim obstanejo ali padejo. Njihov namen je, poenostavljeno, a ne napačno povedano, ohranjanje statusa quo v družbi.

Brez moralne in intelektualne refleksije medijskega dogajanja, v katerem se vsi dogodki splošijo na strukturno isto raven, je prav zlahka mogoče izgubiti občutek lastnega »jaza« in se utopiti v množstvu brezbarvnosti medijskega dogajanja.

VIRI IN LITERATURA

1. BAŠIČ, SANDRA (1993): 'GLOBALNI MEDIJI V LOKALNIH MEDIJSKIH OKOLJIH.' V: TEORIJA IN PRAKSA, ŠT. 11–12, LET. XXX, STR. 1189–1198.
2. CHOMSKY, NOAM (1997): SOMRAK DEMOKRACIJE. STUDIA HUMANITATIS. LJUBLJANA.
3. DEBELJAK, ALEŠ (1993): 'V ŽRELU AMERIŠKIH MNOŽIČNIH MEDIJEV.' V: TEORIJA IN PRAKSA, ŠT. 7–8, LET. XXX, STR. 803–814.
4. HABERMAS, JÜRGEN (1989): STRUKTURNE SPREMEMBE JAVNOSTI. STUDIA HUMANITATIS. LJUBLJANA.
5. KEANE, JOHN (1992): MEDIJI IN DEMOKRACIJA. ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE. LJUBLJANA.
6. SPLIČAL, SLAVKO (1992): IZGUBLJENE UTOPIJE?. ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE. LJUBLJANA.
7. SPLIČAL, SLAVKO (1994): 'MEDIJI NA PREHODU, CIVILNA DRUŽBA IN GLOBALNE SPREMEMBE JAVNOSTI.' V: TEORIJA IN PRAKSA, ŠT. 11–12, LET. XXXI, STR. 1025–1034.
8. ŠKERLEP, ANDREJ (1995): 'JÜRGEN HABERMAS.' V: KOMPENDIJ SOCIOLOŠKIH TEORIJ (UR. FRANE ADAM). ŠOU, LJUBLJANA, STR. 181–182.
9. VOGRINC, JOŽE (1995): 'KO JE KATASTROFA, ČEPIMO PRED TV IN IMAMO VTIS, DA SMO ZRAVEN.' V: SOBOTNA PRILOGA, DELO, 2.12.1995, STR. 35.

OPOMBE

- 1 PRIM. TEORIJA IN PRAKSA, LET. XXX, ŠT. 11–12, 1993, STR. 1191.
- 2 NA MADŽARSKEM JE NEMŠKI ZALOŽNIK AXEL SPRINGER V ZAČETKU 90. LET IZKORISTIL PRAVNO PRAZNINO IN SI LEGALNO ZAGOTOVIL NADZOR NAD ŠTIRIMI ČASOPISI. NE DA BI ZA TO POTROŠIL ENO SAMO NEMŠKO MARKO (PRIM. KEANE, 1992: 72).
- 3 PRIM. SPLICHAL, 1992: 3.
- 4 REUTERS LTD. JE LAST ZDRUŽENJA BRITANSKEGA TISKA, A JE ZA STATUTARNE SPREMEMBE POTREBNO SOGLASJE VRHOVNEGA SODIŠČA. GENERALNEGA DIREKTORJA FRANCE PRESS NPR. IMENUJE VLADA... (PRIM. HABERMAS, 1989: 208).
- 5 LASTNIKI VELIKIH MEDIJSKIH HIŠ POLITIČNO USMERJAJO VSEBINSKO NARAVNANOST SVOJIH ČASOPISOV. TUDI V EVROPI SPRINGERJEV DIE WELT, HERSANTOV LE FIGARO, MURDOCHOV THE TIMES VEČINOMA PODPIRAJO KONSERVATIVNO STRAN, SE PA POUČARJANJE MARKETINŠKE DEMOKRACIJE KAŽE TUDI PRI FINANCIRANJU VELIKIH TELEVIZIJSKIH HIŠ, KI SVOJA SREDSTVA DOBIVAJO Z OGLAŠEVANJEM IN SPONZORSTVOM (RAI 32%, +RF 40%, ZDF 50% ; PRIM. BAŠIČ, 1993: 1196).
- 6 NAJ NAVEDEM PRIMER, NA POGOVOR O VLADNEM PRORAČUNU BO UREDNIK POVABIL V STUDIO KONSERVATIVNEGA MISLECA IN ANALITIKA Z LIBERALNIM POGLEDOM NA SVET. TAKO BO ZADOSTIL ZAHTEVI PO »URAVNOTEŽENOSTI« STALIŠČ, OBENEM PA BO PREMAKNIL CELOTEN OKVIR V KONSERVATIVNO STRAN, SAJ NE BO NIHČE POMISLIL NA ODSOTNOST PROGRESIVNO-RADIKALNEGA POGLEDA, KI GA ZASTOPA LIBERALNA DRŽA. OKVIRJI PAČ NISO NEKAJ ZA VEDNO DANEGA IN SE V DOLOČENI DRUŽBENI SITUACIJI POMAKNEJO BODISI V LEVO BODISI V DESNO STRAN POLITIČNEGA SPEKTRA. VSE BOGASTVO DEJANSKO OBSTOJEČIH GLASOV IN POBUD SE TAKO ZREDUCIRA NA PRGIŠČE TEMELJNIH MNENJ, KI SE MED SEBOJ RAZLIKUJEJO ZGOLJ ILUZORIČNO.
- 7 V VELIKI BRITANII IZIDE VSAKO LETO 50 000 NOVIH KNJIG, AMERIČANI PA SO V POVPREČJU VSAK DAN IZPOSTAVLJENI 1 600 REKLAMAM (PRIM. CHOMSKY, 1997: 96).
- 8 V POSTSOCIALISTIČNIH DRŽAVAH EVROPE JE BILA MEDIJSKA CENZURA FORMALNO ODPRAVLJENA, NIKAKOR PA NE DRŽAVNA REGULACIJA RADIOTELEVIZIJE. V PREJŠNJEM JUGOSLOVANSKEM SISTEMU SO IMELI ZAPOSLENI V MEDIJI PRAVICO SODELOVATI PRI IMENOVANJU NA KLJUČNE UPRAVLJALSKE IN UREDNIŠKE POZICIJE. KASNEJE PA JE LE-TO POSTALO BODISI PRIVILEGIJ VLADE (SRBIJA, HRVAŠKA) BODISI PARLAMENTA (SLOVENIJA, BIH ; PRIM. SPLICHAL, 1992: 58). GLEJ TUDI SEMINAR, OPOMBO ŠT. 4.
- 9 ENA NOVEJŠIH VOLILNIH RAZISKAV KAŽE, DA JE ZA STRANKO PREDNOSTNO, ČE PRAKTIČNO NIMA ČLANOV IN ZAŽIVI LE V ČASU VOLILNEGA BOJA S CENTRALIZIRANO MANEVRSKO SPRETNOSTJO REKLAMNE FIRME, KI OBSTAJA ZGOLJ Z NAMENOM IZVAJATI REKLAMNO KAMPANJO.
- 10 DEJAVNIKE, KI NAPELJUJEJO MEDJE, DA SLEDIJO TEŽNJAM DRŽAVE OZ. KORPORACIJ, NAVAJAM ŽE NA ZAČETKU SEMINARJA.
- 11 PRORAČUNSKA SREDSTVA V VELIKI BRITANII, NAMENJENA SAMOPROMOCIJI DRŽAVNE OBLASTI, ZNAŠAJO SKORAJ 200 MILIJONOV FUNTOV. DRŽAVA JE TAKO TAKOJ ZA UNILEVERJEM DRUGI NAJVEČJI OGLAŠEVALEČ (PRIM. KEANE, 1992: 100).
- 12 INTERNO, T. J. V SMISLU »ZEMLJEVIDA« POLITIČNIH STRANK, EKSTERNO V SMISLU ODNOSOV MED POLITIČNIMI IN DRUGIMI AKTERJI.
- 13 GINERJEV ARGUMENT NE UPOŠTEVA BISTVENE RAZLIKE MED OBLIKO IN SAMIM PROCESOM: BREZ NASPROTNIH SI TEŽENJ INTEGRACIJE IN DIFERENCIACIJE BI BILO KONEC RAZVOJA, RAZEN SEVEDA, ČE JE CIVILNA DRUŽBA ZGOLJ SINONIM ZA DIFERENCIACIJO (PRIM. SPLICHAL, 1992: 165).
- 14 ČE JE BILA V PRETEKLOSTI ZGORNJA MEJA INTEGRACIJSKIH PROCESOV NACIONALNA DRŽAVA, SE SEDAJ (V SODOBNIH DRŽAVAH) TA PROCES DVIGUJE IN S TEM ZMANIŠUJE SUVERENOST NACIONALNIH DRŽAV.
- 15 V VEČINI ZAHODNOEVROPSKIH DRŽAV TEORETIKI NAVAJAJO ŠTIRI MODELE PODPORE MEDIJSKI PLURALNOSTI: MODEL CENTRALNO NADZOROVANE TRŽNE EKONOMIJE (POHORYLES, SCHLESINGER IN WUGGENIG) JE OBIČAJEN ZAHODNOEVROPSKI MODEL Z MOČNO NACIONALNO JAVNO RADIOFUZNO ORGANIZACIJO TER MNOŽICO ZASEBNIH ALI POLZASEBNIH KONKURENTOV; MODEL MANDATNE TRŽNE EKONOMIJE (NIZOZEMSKI RADIOFUZNI SISTEM); SISTEM SPLOŠNIH SUBVENCIJ (ŠVEDSKA, AVSTRIJA) IN MODEL REGULIRANE MEŠANE EKONOMIJE, KI JO SESTAVLJAJO JAVNI, CIVILNI IN TRŽNI SEKTOR.

ROK ŠINKOVEC

Pesmi

RAPSDIJA DRUGAČNOSTI; DOBER VEČER STEREOTIP

I
 Primi mojo roko. Okleni se me.
 Popeljem te v skrivni vrt.
 Brcnil naju bo iz realnosti. Naju opil. Mimo
 mlak iz preteklosti in pradomovin nemih
 zveri. Iz krdela umazanije na srebrne roke
 cvetov ljubezenskih inspiracij.
 Tam se bova naučila razlikovati
 trpljenje od bolečine, smrt od konca...
 Tam je tema, a brez sveč vidiš še dlje kot z njimi.
 Odrzi obleke.
 In pazi na nagajive škrate, ko tečeš
 mimo visokih dreves.
 Verjetno se ti ne ljubi plavati čez ocean.
 Odirgal bom luno z neba. Dobra bo za splav.
 Ko bova tam, me lahko spustiš.
 Odrneš misli od mene.
 Ne delaj si utvar. Tudi jaz namreč
 ne bom imel časa,
 da bi mislil (še) nate.

2

Zbujen.
 Izpljunjen iz ust nebeških sil,
 ki se naslanjajo v sanjah.
 Ne vprašaj *kam*,
 ker ne vem.
 Verjetno spet med
 angelce, bele,
 zasvojene z ekstazo.
 Tiste, ki kadijo svoj spomin in stražijo
 mostove iluzij, s katerih lahko pljuvaš
 na opite voznike. Mogoče mi danes ne bo treba
 gledati, kako se vrtijo ob mediteranskih zvokih.
 Z lažmi. Prevarami.

Zvezde v rokah, blato pod nogami.
 Možnosti, kalkulacije, široka izbira...
 In glasovi plavajo po nebu.
 In spomini korakajo skozi okno.
 Nihče si ne želi takega konca.
 Radi bi čokolado, prosti sedež in
 mesto na zabavi. In še vedno ne razumejo.
 Želim si, da bi lahko govoril. Potem
 ne bi spregovoril besede z njimi.
 Ljubezen mi je odpihnil jesenski veter,
 omama pa sklepa prijateljstva drugje.

Toda jaz cefram bele oblake in brenkam na
 strune. Z menoj je samota. Tako nisem sam.
 Pokažem vam roke. Na njih ni ureznin.
 Koža je rdeča zaradi ran preteklosti. Ne menite
 se za njih. In ne smejte se! Tudi vi se utapljate!
 (Pretvarjam se.) Živim v strahu pred lastnimi strahovi.
 (Pretvarjam se.) Ne bom jih več prizadel.
 Pomagam si z lažmi, da se lažje pretvarjam.
 Zakaj oni mislijo resno, kadar lažejo?

Ob rojstvu sem sijal. Iz zibelke življenja namreč
 ni mogoče ugledati popackanih ogledal in
 srepnih pogledov. Potem pa prerasteš Nekaj in si odrasel.
 Prerasteš Sebe in prehitiš čas. In si eden izmed njih.
 V resnici pa nisi hiter, ker je čas tisti, ki zaostaja.

*Prva luč življenja – imel sem vse,
 naenkrat izgubljam, odkar zavedam se.*

3

Balinam
 ker sem za rojstni dan
 dobil plastični kovček z balinčki
 prej sem sicer načrtoval nekaj drugega
 a to lahko počaka
 ker zdaj Balinam

in potem se mi pridruži soseda
 najhujša opravljivka v vasi
 pravi mama
 pojma nima o Balinanju zato jo
 nesramno odženem

kasneje se od nekod vzame neki *prijatelj*
 čudno se mi zdi da Balinčke meče
 tako brezhibno ko pa je vendar
 poklicni šahist
 a njega to ne ovira
 preprosto me prisili da pozabim na svoje
 talente ko opazujem njegovo prefinjeno
 tehniko Balinanja

nočem da je boljši od mene
 zato mu iz nevoščljive jeze zaženem
 pesek v oči

in vsa vas gre gledat dež zvezdnih utrinkov
 jaz nimam časa
 Balinam

potem pa
 nebodisigatreba meni nič tebi nič
 oz. sosedi ga kličejo aron
 prilaja in mi poje vse Balinčke

in sem jokaj
 mamica je rekla da še nikoli
 nisem tako jokaj
 in me posadi na stol za mizo v kuhinji

ko se očka vrne iz službe
 zrem vanj z radostnimi očmi

verjetno mi je kaj prinesel
 vedno mi kaj prinese

da bo naš pobič vesel reče

ne vem kdo je veseli pobič
 jaz sem žalosten ker mi je aron pojedel
 Balinčke

drugo jutro zvem veselo novico
 da je arona
 tistega zlobnega sosedovega kužka
 povozil tovornjak

pa še očka mi je kupil novo
 torbico z Balinčki

in takrat je bil svet popoln
 kot še nikdar poprej

- 4 *Odšel bom. Vase.
Končno bom imel vsaj malo miru.*

In potem bodo prišli za mano.
Očitali mi bodo,
da premalo berem in ne plešem, ko oni igrajo.
Dobro, dobro. Priznam.

Vsi ljubimci mi bodo grozili z bodali.
Varal si, pretepal, lagal....! bodo govorili.
OK, OK. Priznam.

Potem bodo zatrjevali, da mečem slabo
luč na umetnost. Da jo zanikam.
Dobro. Priznal bom. Tudi to.
Čeprav vedite, da mi gre vsa stvar že počasi na jetra.

Govorili bodo, da nisem moralen.
Da pljuvam ljudem na glavo in se ne opravičujem.
Čestitam. Uganili ste. Priznam.

Vprašali me bodo, kot so me že tolikokrat:
Sem tukaj ali kje drugje? In jaz jim bom rekel,
kot že tolikokrat, naj se nekam zaletijo. Oh, in seveda:
Priznam. 5 proti 0 za vas.

In ko mi bodo rekli, da jim je všeč, če sem drugačen,
jim bom izpraskal oči.

Ker se bodo zlagali.
To jim gre še najboljše od ust.....

KAŠMIR 2000   Morda zveni ironično,
 toda prišel bo mož.
 Da, zagotovo se bo od nekod
 prikazal.
 Imel bo top in tri brzostrelke.
 Potem pa se bosta usedla in
 v miru enega pokadila.
 In šele nato pride na sceno
 apokalipsa, shizofrenija –
 die, die, die you freakin' human being!
 Pomisli na pravljice pred polnočjo,
 še prej pa se nabutaj orehov, ker se s
 praznim želodcem ne da spati.
 Seveda daj prednost lupini,
 saj dobro veš, da te jedrce ne briga.
 V sanjah ti bo tako ali tako ponovno nekdo
 iz ust pobiral koščke mesa in
 špinače. Ali pa se boš ljubil in
 ljubil in ljubil in ljubil in ljubil.
 Potem nujno vzemi kondom.
 Kajti tukaj ni tukaj.
 Tukaj je samo videorekorder
 in sami dolgočasni filmi.
 Toda ostane ti knjiga in podoba časa na ovitku.
 Večno zavetje, ko ti zmanjka besed in
 privilegijev.

KOZAREC ZA VLAGANJE

O, da.
 Pa smo spet tam.
 Med marmelado in kumaricami.
 Kot zrnce puščavskega peska, steptano od kameline
 stopinje. Pa še sonce, oh Lucifer,
 smo res za vse sami?
 Plavanje v stoječi tekočini, ki sili na bruhanje.
 Grožnje, ki ne dopuščajo mirnega spanca,
 nas iz konjev posedajo (nazaj) na pse.
 Hvala TV-reklamam za slepoto, tako lažje slišim
 elegije gozdnih bitij. V neprespanih nočeh,
 ko zrem skozi luknje v pajkovi mreži in
 zamujam vlak.
 Ah, briga me vlak –
 raje sedem na gugalnico.
 Tisto, ki jo nočni veter poganja.
 Odložim masko in ogenj njenih oči
 mi ogreje ozebli navdih.
 Znance povabim nazaj v kozarec, sam pa zatisnem
 pokrov.

LUPINA Bil je julij,
dan potopa zradirane svetle ceste, ki je vodila v mir.
Čprav je sploh ni bilo.

Na ognjenem nebu smo ležali na dišečih oblakih,
z dušami, polnimi otrobov.
Sonce nas bí,
pa smo mi njega oslepili.
S svojimi žarki je samo nemočno natepavalo naše otrobov polne duše,
odete z lupino.

Potem pa smo začeli pljuvati kot kamele
ter v lastnih pljunkih utopili sonce.

Slepota!!

Izbrali bi smrt,
a smo pozabili, da smo samo trop ljudi.
Zato smo raje taval bo ledenih cestah,
posiljevali božje ikone
ter krušili našo lupino.

Otrobi so nam začeli puščati skozi usta in ušesa.
Kmalu je pred nami stal cel kup otrobov.
V popolni temi smo jih zlepili in sestavili svet.

Svet, poln pravice, miru in ljubezni.

V popolni temi.
Brez krvi, kosti ali mišic.....

Pa nobenih bogov, višjih sil....
Samo mi.
Otrobi in seveda, lupina.

PRSTANI

Ukradel ti bom košček misli.
 Shranil ga bom v srebrno kuverto.
 Kuverto bom vstavil v najljubšo knjigo.
 Vsak dan jo bom vdihoval in žvečil.
 Jo oboževal. Kot obožujem tebe.

In midva se bova z roko v roki hihitala rožicam
 in krilom omotičnih metuljev.
Kako patetično, si boš mislila
 in jaz si bom mislil isto.

Ko pride noč, ti odprem vrata.

Šele takrat, ja. Prej ne bi bilo zanimivo.

In potem boš modrovala. Govorila boš,
 da ti je všeč, ko te ognjeni zublji božajo
 po prsih. In jaz ti bom verjel.
 Ker sem gluhi in verjamem vsemu.
 Imam svoje trenutke.

Potem se ti bom zasmilil.
Kako patetično, si bova mislila.

In ko se bodo pojavili vampirji, brezkožci in škratje,
 ti bo prekipelo. Namerila boš vame in
 skoraj potegnila sprožilec...

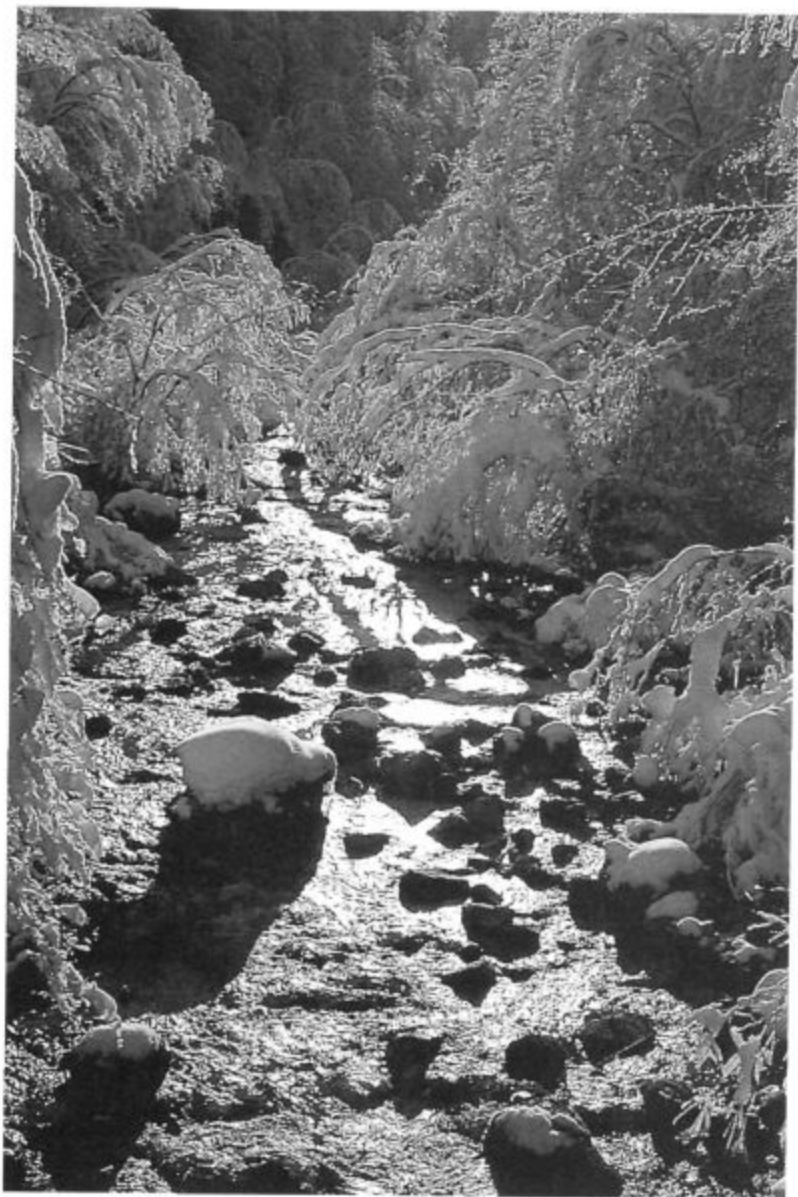
V redu.
 Samo ne laži mi.
 Sicer ti prerežem vrat.

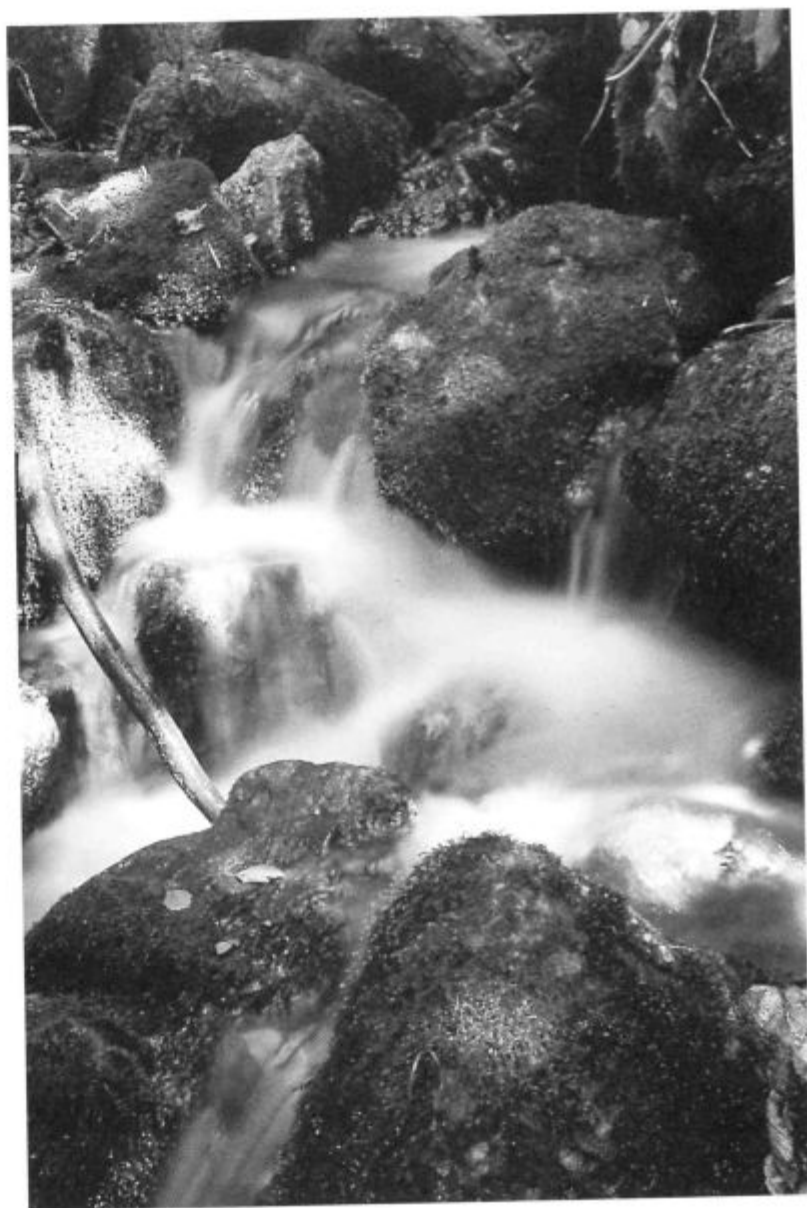
Uživala boš. Bolečina te vzburja, vem.
 Bolj kot jaz sam.

Slana kri ti bo polzela po trebuhu.
 Odrinila me boš.
 Nočeš, da bi poslušal, kako trpiš.
 Kako se vrag bohota v tebi. Mi steguje
 črno ogledalo pred oči in poje, da mi krvavijo ušesa.

In te ni. Ker si verjetno izginila.
 In ob namišljenem ognju ležijo prstani.
 In je tišina.

Gregor Zupančič

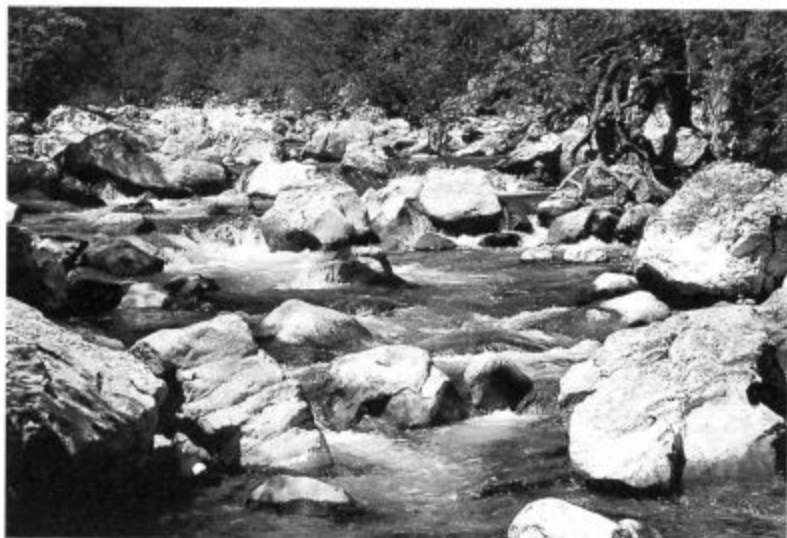

Idrijski razgledi 2/2001

Idrija – več kot »mesto naravoslovne in tehnične kulture«?

MIHA NAGLIČ

Kako v par besedah zadeti in povzeti bistvo Idrije? Tako, da bo ta zadetek in povzetek hkrati tudi zvoneč in uporaben slogan. In hkrati parola, primerena za turistično, kulturno in gospodarsko promocijo? Odgovor: »Idrija – mesto naravoslovne in tehnične kulture«! Avtor: dr. Jože Čar, geolog in domačin. Posrečeno, mar ne? A ko se je zdelo, da se je to geslo prijelo, že se je našel nekdo, ki po svoje in strokovno utemeljeno dokazuje, da temu ni čisto tako, da je Idrija še nekaj več kot to. Tak je ugovor prof. Janeza Kavčiča, zgodovinarja, prav tako domačina. Zanimivo je brati polemiko med obema strokovnjakoma, objavljeno v zadnjih dveh številkah Idrijskih razgledov (2/2000 in 1/2001).

Podpisani se v tej zadevi ne bi oglašal, če ne bi bil k temu spodbujen. Ko sem se skušal pobudi izogniti, češ da nisem poznavalec teh reči, mi je bilo rečeno, naj nekaj napišem prav zato – kot nekdo, ki na vso stvar gleda od zunaj in neprizadeto. Tako se res oglašam, čeprav mi je že vnaprej jasno, da v »gluhi tišini« tudi to pisanje ne bo imelo kakšnega posebnega odmeva. Še najmanj pa je moj namen, da bi se opredeljeval za enega ali drugega od obeh polemikov. Bolj ko sem ju bral in o tem razmišljal, bolj mi je bilo jasno, da ima vsak svoj prav. Kako tudi ne, saj gre za dva izjemna poznavalca, izbrana besedovalca in dobri peresi. V čast mi je, da sem ju imel ob svojih številnih obiskih v Idriji priložnost tudi osebno spoznati. Od takšnih posameznikov res nekaj zveš in v pogovoru z njimi razbistriš pogled. Kjer ga onadva ne moreta, ga bom jaz sam še težje.

Če zemljelovec, kakršen je Jože Čar, trdi, da je Idrija »mesto naravoslovne in tehnične kulture«, potem je tako rekoč »logično«, da bo splošni in umetnostni zgodovinar, kakršen je Janez Kavčič, zatrdil, da je še več kot to. Temeljna idrijska zgodba je tista, ki se skriva pod zemljo, v rudiščih živega srebra, iz katerih je nastal rudnik in mesto na njem. Kultura tega mesta je bila zato najprej rudarska, naravoslovna in tehnična, potem pa se je z njo razvila še širša, ob podzemni nadzemna, ob rudarski so nastale še druge zgodbe. Idrija je torej več kot »mesto naravoslovne in tehnične kulture« in vendar najprej in predvsem to. Kaj pa bi bila danes Idrija, če tu ne bi bilo rudnika živega srebra? Ena od rovtarskih grap, kakršnih je toliko okoli nje. Če ne bi bilo rudnika, Scopoli in Hacquet sem gotovo ne bi

prišla, Steinberg in Mrak tu pač ne bi ustvarjala svojih tehničnih čudes. Tudi prva slovenska realka se ne bi zgodila v Idriji, če tu ne bi bilo pogojev in potreb po ljudeh z naravoslovnim in tehničnim znanjem. In tako naprej, da ne bi jaz našteval Idrijčanom dobro znanih dejstev. Navsezadnje: če tu ne bi bilo izjemno velike količine naravoslovne in tehnične pameti in številnih posameznikov, ki so jo premogli, se po zaprtju rudnika ne bi mogla tako hitro razviti uspešna in svetovno priznana podjetja, ki temeljijo prav na teh vrstah znanja in kulture. Če bi tu okoli stoletja živeli samo kmetje in podeželski rokodelci, kdo bi v nekaj letih in desetletjih postavil idrijski Kolektor, pr'farsko Rotomatiko (in na njej nastali Holding Hidria), cerkljansko Eto, godoviško IMP Klimo in še celo vrsto manjših podjetij?

Kaj pa idrijska klekljana čipka, ki res ni kako posebno naravoslovno in tehnično znanje, ampak le eden od izdelkov tradicionalne, po celem svetu razširjene obrti? Tudi nje tu ne bi bilo, če ne bi bilo rudnika! Ker v tem primeru ne bi bilo »latentno brezposelnih« rudarskih žena, pripravljenih klekljati in s tem kaj zaslužiti. Ker potem sem ne bi zašla tista prva klekljarica, žena enega od rudarskih prišlekov, ki je domnevno prva naučila druge klekljati? Pa vendar: če na Idrijo pogledamo iz njene bližnje okolice, se nam izkaže za nekaj več kot le »mesto naravoslovne in tehnične kulture«. Ne samo zaradi klekljane čipke, ki se je od tod nespomo razširila po vsej »deželi idrijske čipke«. Idrija je bila za okoličane zmeraj nekaj več. Bila je *mesto sredi rovtarije*. To mesto je imelo stalne stike in vezi s t.i. velikim svetom, posredovalo je pri »vdorih« tega sveta v rovtarski mikrokozmos. V dobrem in v slabem. Če ne bi bilo rudnika v Idriji, se Benečani v letih 1508–16 ne bi topli zanj in bi pri tem ne požgali v Leskovici pod Blegošem vseh sedem gruntov, v Ledinah pa skoraj povsem uničili šest domačij. Če ne bi bilo rudnika, bi Francozi leta 18č tu ne ustanovili sedeža novega kantona; in ker je moral imeti kanton najmanj 10.000 prebivalcev, ki jih Idrija ni imela, so preprosto odrezali občino Žiri iz kantona Škofja Loka in jo prestavili v idrijskega. Če ne bi bil rudnik takšnega strateškega pomena, bi Italijani pri izsiljevanju nove državne meje ne silili tako daleč čez staro mejo med loškimi in idrijskim gospodstvom, ki je potekala po razvodnici med Soro in Idrijco. Da bi Idrijo in njen rudnik vojaško bolje zavarovali, so se stegnili čez to staro naravno mejo in v Rapallu leta 1920 od žirovske občine odrezali cel ducat naselij, ki so tako še danes v idrijski občini... Rudnik živega srebra torej ni general le naravoslovne in tehnične kulture, povzročal je tudi vojne ter za ene boleče, za druge ugodne upravne spremembe. Pred kulturo je bilo gospodarstvo, dostikrat se je vmešala politika.

Idrijsko mesto je, zlasti ob prehodu iz 19. v 20. stoletje, v desetletjih narodne prebuje, zelo spodbujevalno vplivalo na podeželje okoli sebe. Od tu so se razširile številne gospodarske in kulturne pobude, zlasti za ustanavljanje prvih društev. Mesto je bilo vrh tega dober trg za kmetijske pridelke. Škofjeloški zgodovinar dr. Pavle Blaznik je zapisal, da so bile Žiri v sred-

njem veku »naseljeni otok sredi gozdov«. Za Idrijo bi lahko potemtakem zatrdili, da je na začetku novega veka nastala kot *mesto sredi gozdov*, *živosrebrno čudo sredi zelenih gozdov*. Prav v tem je njen enkratni zemljepisni in zgodovinski fenomen: da je bila mesto s posebno kulturo (ne le naravoslovno in tehnično, četudi predvsem s to) sredi okolice, ki je bila povsem drugačna, ruralna in tradicionalna. Tudi danes, ko je »samo« še *živo mesto nad mrtvo jamo*, ostaja v slovenskem prostoru nekaj posebnega. Pa ni posebna le njena lega v njem, še bolj se odlikuje po svojih kulturnih posebnostih, ki so predvsem naravoslovne in tehnične, vrh tega pa še kake druge vrste... Idrija je torej *več* kot »mesto naravoslovne in tehnične kulture«, najprej pa prav to. Če ne bi bilo živega srebra, bi tudi čipke in žlikrofov ne bilo. In vsega drugega ne. Posebnost Idrije je v celovitosti in enkratnosti njenega gospodarskega in kulturnega fenomena. Kot tako, kot posebno in drugačno, jo doživljamo tudi njeni sosedge.

RAFKO TERPIN

Idrijsko pred dvesto in več leti

Iz zelo zanimive in dragocene zbirke SLOVENIJA NA VOJAŠKEM ZEMLJEVIDU 1763–1787 (1804) je 1998. leta izšel tretji zvezek (sekcija 1–327), to je vsa zahodna Slovenija od Mangrta do Istre. Ob izdaji je Feliks J. Bister v spremni besedi povedal:

»Nič ne povezuje preteklosti in sedanjosti močnejše kot zgodovinski zemljevid. V primeru JOŽEFINSKEGA VOJAŠKEGA ZEMLJEVIDA (1763–1787) niso samo kartografski znaki, ki na osnovi natančne izdelave posredujejo dragocene podatke o – pod vplivom človeka ustvarjeni – kulturni pokrajini in o takrat še pretežno nedotaknjeni naravi, sestavni del tega zemljevida je tudi izčrpno in s poklicno odgovornostjo vojaških uradnikov izdelan opis z vsemi podrobnostmi.«

Od vse obilice gradiva me je daleč najbolj zanimal naš idrijski konec, takratne ceste in poti, vode in ledinska imena. Da bi sledečemu pisanju bolj zavzeto sledili, sem si iz IDRIJSKIH OBZORIJ nekoliko po svoje prepisal naslednje podatke:

- 1754 Rudarska gostilna je v celem letu iztočila 246.000 litrov vina (82 litrov na osebo).
- 1754 V Idrijo je čez Kovačev Rovt (tovorna pot) prijahal slavnj Scopoli.
- 1761 V to leto sodi najstarejša idrijska čipka.
- 1764 V rudniku je bilo 591 zaposlenih.
- 1765 (1760–1765) Tovorna pot čez Kovačev Rovt proti Ljubljani je bila razširjena v prvo idrijsko deželno cesto.
- 1767 Po Mrakovih načrtih so bile postavljene Belške in Putrihove klavže na Belci.
- 1770 Okrog tega leta je tako rekoč nastajal Stari plac v Idriji.
- 1771 Izdelali so prve rudniške gozdne karte.
- 1772 Dokončali so klavže na Idrijci.
- 1776 Znova so sestavili urbar idrijskega gospostva.

Presodimo: V letih, ko se je Idrija gospodarsko in kulturno naglo spreminjala, je bilo njeno podeželje zaostalo in zanemarjeno. Tedaj so obstajale ne le današnje vasi in zaselki, tudi vse večje kmetije. A ves ta svet je živel bolj samotno, le sebi zadostno življenje. Od njihovega boja za obstanek širša družba ni v ničemer pridobila.

Idrija je označena z BERGWERK IDRIA. Tloris mesta je precej natančen, posebej so označeni grad, cerkve, kalvarija in kapela sv. Janeza. Stari in novi trg sta zarisana kot ena enota – s cerkvijo sv. Barbare na sredi. Pot po Nikovi drži le do Bevka, a Bevka še ni. Na Vojsko se je šlo čez Kanomeljsko Razpotje, a do tja že takrat nad Kalvarijo do Podobnika in mimo Kobala v Češnjice (imena so bila gotovo druga). Ugotoviti se ne da, kje je ta vozna pot stopila v mesto. Mimo Barklčka na Prejnuto? Čez Vrh Zelj k Sv. trojici? Vrisana ni niti pot skoz Mehke doline, čeprav so v grapi že v 16. stoletju na prostem žgali rudo. Z Razpotja se je strmo dvignila do Rejca (Lebanovša še ni bilo); bila je vozna, saj so po njej tovorili v Idrijo oglje. Za Rejcem (uporabljam današnja imena) se ji je čez Brinovše pridružila ona iz Nikove. Voznik je peljal čez Vrh Pšenka (vrh nad Brinovšem) pa naprej čez Požgane in Kaponejce (današnji imeni). Robar čez grapo je že obstajal. Tako je šlo do takrat očitno zelo znanega Belega kamna ali današnjega Miklajča (Aličev kmečki turizem). Lepo se mi zdi, da je medtem Ivan Alič svoje gostišče čisto upravičeno spet poimenoval s starim imenom Pri belem kamnu. Povejmo, da se potok, ki se izpod hiše spušča v Kanomljo, še danes imenuje Beli potok, vrh nad hišo pa je tudi danes označen z imenom Potok. Vse gre torej lepo skupaj. Do tod, pravi knjiga, je bila pot vozna. Alič trdi, da je starejši Miklajč stal na spodnjem robu današnjega smučišča. Domačini namigujejo, da se je nekdanja pot od hiše spustila na Oganco (kolnik je še danes živ) in se šele od tam dvignila do Gnezda (nekdaj Podvršarja). Slednje ne bo držalo. Tudi pred dvesto leti je šel slab voznik čez tedaj še gozdnato Revenovše. Revenovski kmetje so še neizkrčen svet kupili od Podvršarja (ustno izročilo).

Verjeti moramo, da je bila pot od Belega kamna do Vojskega primerna le za lahke vozove (najbrž trpežne, kakor je bil oni znani Miklajčev! R.T.).

Do Podvršarja je prišla tudi steza od Zaklavžarja in mimo Bašteta (Obe kmetiji sta rdeče vrisani, pomeni, da so bile hiše zidane. Vojskarska pot je šla dalje čez Trohovo ravan – Trahava dolina). Namesto Rovtarjev Vrh je zapisan Bukov Vrh. Potok Studenec, ob katerem se skriva tiskarna Slovenija, je lepo zapisan kot Zdenec. Zahumarski grunt je vrisan kot Černi zdenec. Vojskarji so imeli nekaj steza v Kanomljo (Kanombla): z Vogalc (Hohaliza) na Oblakov Vrh, z Bukovega Vrha mimo Šturmova, z Belega kamna skozi Oganco k Šinkovcu. Iz zgornjega Čekovnika je vodila najbližja steza (pod Špihom) čez Slaniški greben v Ribnjake, čez potok Nikovo v zaselek Nikovo in od tod čez Razpotje v Idrijo. Grape so bile tedaj še gluhe in prazne. Grebenske poti so se po snežnih zimah prej rešile zametov.

Ko smo pred meseci brkljali za ljudskim izročilom, povezanim z Belim kamnom, sem izvedel naslednje: Pred 2. vojno je na Kočevšu stala sredi križišča skala in na njej pozidana kapelica. Bila je tako trdo v križišču, da

so poti vodile okrog in okrog nje. V vojnem času so jo Nemci razstrelili, bilo je med obstreljevanjem Kočevša iz Nikove. Preostali strelec so odstranili takoj po koncu vojne. Premišljevali smo, če ni bil ta kraj s svojo imenitno lego nekdanji Beli kamen. Pa ni bil! Kočevše je postalo važnejše šele z novo cesto.

Pot po Kanomlji je obstajala vse do Oblakovega Vrha, vseskozi v bližini vode. Bila je trdo kamnita, tista »po ravnem« je bila mogoče primerna tudi za vozove. Današnjo kanomeljsko cesto so začeli graditi 1809. leta.

Pot od Idrije do Spodnje Idrije, imenovana tudi Pri fari, je bila iz dobrega materiala in zgrajena kot deželna cesta. Piše tudi, da je bila dobro vzdrževana. Tekla je tako, kot smo že vedeli: Po Gasi do Prejnute, od tam k Idrijci. Na Malem Marofu je zarisan most (danes cigumost), pri Mostičarju mostu še ni bilo, tudi mlina ne (in tudi imena Mostičar ne). Speljana je pa že bila pot pod Golicami do Mostičarja. Od nje se je nekje pod poznejšo topilnico odcepila steza in se dvignila strmo do Kalinca. Prav tako ni vrisane nobene poti, še manj ceste mimo Špeha na Ledinsko Razpotje. Žir je bil tedaj precej bolj odmaknjen kot danes. Cesto čez Razpotje so začeli delati šele leta 1822.

Marof je seveda vrisan. Bo pa treba o njem odslej drugače razmišljati. Kakšna prastara obpotna postojanka (gostišče) že ni mogel biti! Bil je pač večja kmetija ob poti Idrija – Spodnja Idrija in nič več. Ker marof pomeni pristava, pristava pa je grajska podeželska hiša z gospodarskimi poslopji, se vprašamo, od kdaj je Marof sploh – marof? Avstrijski štabni kartografi ga v 18. stol. niso videli in ga niso omenili, torej marovške stavbe niso mogle biti večje niti pomembnejše od bližnjih kmetij.

Precej obljuden in star kraj se zde Gore. Čez Kovačev Rovt (tedaj še nobene hiše), Dole (današnji zaselek Gornje Dole – tedaj CANTONERE), Veharše, Žibrše in naprej proti Vrhniku je bila cesta speljana že 1765. leta. Zanimivo je, da se je začenjala ob izteku Zaspane grape in ne pri Likarci, kot bi radi pomislili. V knjigi stoji, da je ne glede na številne ovinke po hribu navzgor dobro speljana, dobro vzdrževana in primerna tudi za težke vozove. Po vsej verjetnosti je vrisana steza iz Staj na Gore in z Gor skozi Idršek na Razpotje. Z Razpotja so vrisane bolj pešpoti na Kljuko in v Pečnik. S Kljuke se je moglo stopiti do Srnjaka in od tod v Osojnico, pa v Žiri ali pa s Kljuke na Vrsnik (Vresnik) in po Žirovnici spet v Žiri. Ovinkov na vsak način ni manjkalo, manjkala pa je dobra pot s Kljuke v Osojnico.

Kako so bile Ledine in okoliški kraji povezani pred 200 leti s Faro? Slabo. Bo držalo, da so bile Ledine včasih ne le upravno, pač pa tudi zares bolj žirovske kot idrijske. Dve stezi: ena mimo Špeha, druga skozi Pečniške

malne (trije so vrisani). Še ena je šla malo dlje proti Kladniku, po njej bi šlo tudi s praznim vozom navzgor.

Most čez Idrijco pri Fari je ležal nekoliko drugače kot današnji, z njega je šla pot h Kendu, od tam čez polje k Idrijci in vseskozi pod velikanskim plesteniškim posestvom. Ta Lesene noge na Lužniku še ni bilo, Vrhčev sta zarisana dva mlina. Prav tukaj je meja idrijskega gospostva presekala Idrijco. Od tod sta vodili dve poti v Jazne, ena v Spodnje (Jazbine), druga po grebenu strmo v Gornje Jazne. Pred nekaj leti sem jo lovil, a sem jo revež le bolj na celo tesal skozi borovje, tako zelo jo je zmrkal čas.

Pot ob Idrijci proti Želinu je sicer vrisana, vendar je morala biti šibka. Vsekakor so tedaj priporočali le ono skozi Jazne, Otalež in Plužnje. Ob raztresenem kraju Dole je v zvezi s potmi zabeleženo: »Poti so zelo slabe in nekatere še peš komaj prehodne, razen ceste, zlasti tiste v dolino Sovre«. Katera naj bi ta bila? Današnje Gornje Dole so zapisane kot kraj CANTONERE. Ime si lahko razlagamo le z važno lego ob idrijski deželni cesti. V bližini, na žirovski strani je vpisan vrh Černa (871 m n.v.?). Od tu, iz zaselka je vodila ena od poti levo pod Kovkom in ob potoku Žirovnica v dolino Sovre. Potok skozi današnjo Žirovnico se je imenoval Sovra, Žirovniški potok je bil le njen pritok izpod Dol in Kuclja – (788 m n.v. – današnje ime). Mislim, da se danes imenuje Žirovnica cela dolina, potok v njej pa tudi. Da je bilo nekdaj drugače, se mi zdi logično, saj leži kraj Sovra že kar v dolini Žirovnice, nekdaj upravičeno – Sovre.

Poljanska Sora (Sovra) se torej rojeva v današnji Žirovnici pod Ledinskim Razpotjem in ne pod Rovtami. Tako je bilo od nekdaj. Hujše vprašanje (na katerega ni pričakovati odgovora) pa je, ali se Žiri imenujejo po Žirovnici ali Žirovnica po Žireh?

Na žirovsko stran je z Dol peljalo več poti, zato nisem prepričan, da je prej omenjena bila že pred 200 leti cesta. Bi pa tako razmišljal: Ali ni bila prav ta vozna pot v takratnih časih najboljša povezava Idrije in Žirov?!

Po Strugu ni vrisane nobene poti. Padarca je vpisana kot BADER GRABEN, Divje jezero kot WILDER SEE. Fežnarja še ni bilo, bil pa je sosed na desnem bregu (Guzelj). Pot do sem (steza) se je pretaknila s Čekovnika. V Beli so vrisani Majnik, Šinkovec, Lavrin (današnja imena) ter Tršanovec (danes le še blede sledovi). V Čekovniku je držalo staro poimenovanje treh zaselkov: najbližji Idriji je bil Bela (Vrh Bele), v sredi Hlevišče (ali Hlevišče) in od Blažka proti Kočevšu Čekovnik. Več ali manj poimenovanje drži še danes.

Cesto v Beli so od Šinkovca do Ipavška zgradili 1848. Že prej je torej obstajala stara pot skozi Strug po levem bregu. V tem času so morali postaviti Fežnarja. Razglednice stare gostilne izpred 1. svetovne vojne

nam kažejo imenitno in nikakor ne novo kmečko poslopje. Cesta Podroteja–Fežnar (4,8 km) je bila urejena šele v letih 1901 in 1902.

Vse tri klavže na Belci in na Idriji so bile zgrajene, ko po Strugu še ni bilo nobene poti. Bela je bila tedaj država zase, po poteh sodeč bližja Zadlogu kot Idriji. Ves gradbeni material za postavitev jezov je bil domačega izvora. Vse vozove in konjske vprege so pripehali po rižarskem klancu in skozi Čekovnik. Težko si je zamisliti vse te napore.

Cesta Podroteja – Črni Vrh je bila 1828. leta že popravljena. Pred tem je po približno isti trasi tekla stara tovorna pot iz Idrije na Vipavsko. Šla je čez Ključke, pod pozabljeno Rotejo (na našem zemljevidu tega imena ni) v Koševnik. Pri Andrejčku (znana stara gostilna) se je pot razprtila: ena je šla najbrž po Novakovi dolini in čez Vrh Potoka v Trebče, druga pa v smeri proti Predgrižam do Potočnika, kjer je spremenila smer in se čez gozdnato gričevje podala v Črni Vrh. Gotovo je bila prva bolj uporabna. Nad Črnim Vrhom je pot zavila v pobočje Špika še pred mlinom (staro vodno zajetje), čez Tabor in na Vrh gore. Do Cenca je šlo približno po današnji trasi, od tam pa sta že obstajali dve varianti: prva v Malo Polje in pod Riženberkom (Riesenberg) na Col, druga pa po današnji smeri. Kolovoz skozi Malo Polje (do vasi) je še danes čvrst in uporaben. Idrijska tovorna pot se je na Colu stopila s slabo vzdrževano cesto, ki je že takrat čez Hrušico vodila proti Ljubljani.

Ostala nam je še Zala. 1787. leta je bila še pusta in brez sledov človekovega dela. Hiše ob njenem gornjem koncu so bile s stezami povezane proti Godoviču. Cesto skozi Zalo so začeli graditi slabih 100 let pozneje: 1857–1859. Tedaj je bilo dokončno opuščeno plavljenje lesa po Zali.

Presenetljiv je Zadlog. V starih časih je bil precej vezan na logaški konec, gospodarsko in trgovsko, a tudi na Primorsko je imel vsaj dve poti. Ena – iz zaselka Tisov Vrh se je povzpela čez Malo Goro na Kovk, od tam pa še danes tečejo stare steze proti Ajdovščini. Druga se je dvignila na Kobilco, presekala Križno Goro in se pri Žagoliču približala Colu. Lepo bi bilo preizkusiti, kaj je od nje ostalo.

Da, vse polno podatkov nam lahko natrese stari vojaški zemljevid. Težko si predstavljamo več kot dvesto let mlajšo Idrijo, vrženo v ta naš hudi kotel in le z eno deželno cesto do Ljubljane. Kakšen je bil ta svet? Konjev je bilo precej več, kot je danes psov, jezdit so znali tako rekoč vsi. Jezdne poti so držale svet pokonci. Znanstveniki, kralji, zdravniki so jezdili k nam in od nas stran. Kmečki svet je s stezami prepredal rovtarijo. V divjini svojih malih kraljestev so obstali samo močni po srcu in kreпки v mesu. Vse drugo so posrebal britofi. Brez pretiranega stoka. Knapi so se gnali v jami. Morda še slutili niso, kako brezskrbno čedna vsak dan teče mimo njih Idrija.

Šola

KARMEN
SIMONIČ MERVIC

v Kanjem Dolu

Kanji Dol je bilo naselje samotnih kmetij, razmetanih po zakraselem hribovitem svetu Trnovskega gozda. Zapisali smo, bilo, kajti od naselja, kjer je leta 1880 živelo dvaindevetdeset ljudi¹, ni ostalo dosti. Po podatkih iz leta 1994 naj bi v Kanjem Dolu živelo devet ljudi². Po sedanjih ustnih podatkih še dva.

Pa vendar so bili za Kanji Dol tudi drugačni časi, čeprav ne ravno dobri. Kanjedolci so obdelovali svoje krčevine, gozdarili in se nekako pretolkli iz leta v leto. Slaba cesta jih je prej odvrčala kot pa povezovala s svetom. Skopa zemlja, nadmorska višina 930 metrov³, dolge zime in odmaknjenost od prometnih poti so narekovali tempo življenja, ki ga je sodobnost popolnoma povozila.

Zakaj pisati o Kanjem Dolu? Ker so bili nekoč drugačni časi. V vasi so odmevali glasovi otrok. Iz ohranjene šolske dokumentacije je razvidno, da je bilo v posameznih letih v šolo vpisanih več kot 30 otrok. Ker so Kanjedolci kljub odmaknjenosti ali pa prav zaradi nje želeli šolo. Italijani so jim jo vsilili svojo, italijansko. Po drugi svetovni vojni so si močno prizadevali, da bi otroci nadomestili tisto, kar je zatajevala italijanska oblast. Zavedali so se potrebe znanja svojega jezika. Vrsto let so se zavzemali za šolsko poslopje, ki so ga s prostovoljnim delom tudi pomagali postaviti. Potem pa konec. Učencev je bilo vedno manj, kajnedolska šola je zaprla svoja vrata. Ljudje so se odseljevali. O šolski stavbi pričajo le še betonski temelji, o življenju nekaj dokumentov, ki jih hrani arhiv v Idriji. Večina njih pa se je izgubila. Po zapisu v ohranjeni šolski kroniki jih je bilo del sežganih, predvsem tisti iz časa Italije. Z zaprtjem šolske stavbe je skupaj z deli stavbe izginjala tudi dokumentacija. Nekaj delčkov, ki jo je ostalo, je zbranih v naslednjem prispevku. Prispevek dopolnjuje zapisnik o pregledu enorazredne ljudske šole v Kanjem dolu⁴ dne 8. junija 1951.

Šolska zgodba se začne v času med obema svetovnima vojnama. Kljub veliki odmaknjenosti je takratna italijanska šolska oblast ustanovila v Kanjem Dolu enorazrednico. Fašistična šolska politika je pretkano spletla šolsko mrežo v še tako oddaljen kraj. Uničiti slovenstvo je bila njena primarna naloga. Prvo šolsko leto je bilo 1935/36. Na šolo je bil z dekretom poslan italijanski učitelj Giuseppe Specogna⁵. Iz Ordinamento delle scuole elementari e dati relativi agl'insegnanti del circolo didattico di Idria⁶ je

razvidno, da je imela šola pet razredov, vendar v petem razredu tisto leto ni bilo nobenega učenca. Pouk je potekal v hiši Kanji Dol 1, pri Krištofu⁷. Ohranjene dokumentacije o tem času je malo. Druga svetovna vojna je začasno prekinila pouk.

Organizirano šolanje se je začelo spet po drugi svetovni vojni, s šolskim letom 1945/46. Na odmaknjenem podežlju je pouk še dolgo po končani vojni pogostokrat potekal v slabo opremljenih prostorih, ki so bili najpogostejše kar »hiše« kmečkih hiš, ki so jih posamezni kmetje odstopili za potrebe šole. Tako je bilo tudi v Kanjem Dolu. Šola se je v Kanjem Dolu selila od kmetije do kmetije po naslednjem vrstnem redu:

od šol. leta 1935/36 do začetka druge svetovne vojne v kmečki hiši Kanji Dol 1, pri Krištofu;

od 1946/47 do 1950/51 Kanji Dol 8, pri Čuku;

od 1951/52 do 1961/62 Kanji Dol 4, pri Trčku;

1962/63 Kanji Dol 5, pri Bajcu;

od 1963/64 do otvoritve novega šolskega poslopja (1965/66) je pouk potekal v kmečki hiši Kanji Dol 6.

Značilnost povojnega šolstva, posebno na manjših in bolj odmaknjenih osnovnih šolah, je bila ta, da so se učitelji pogosto menjavali. Učitelji, ki so prihajali, so bili večinoma začetniki, pogosto tudi brez pedagoške izobrazbe, ki so se morali sami spoprijemati s težavami poučevanja. Večina njih, vsaj v prvih povojnih letih, je bila na delovno mesto nameščena z dekretom. Na kanjedolski šoli so po drugi svetovni vojni poučevali naslednji učitelji in učiteljice, sledijo si po času službovanja: Dora Treven (1945/46), Ljudmila Kolenc (1946/47), Lea Bole (1947/48), Danica Strgavšek (1948/49), Valerija Medvešek, por. Erjavec (1949/50), Miloš Pahor (od 27. marca 1950 do konca šolskega leta), Marija Rejc (1951/52), Emil Berca (1952/53), Mavra Bratina (1953/54), Anton Babor (od 1954/55 do 1959/60), Dušan Tomažič (1960/61), Dragica Lukan (1961/62), Stanislav Kikelj (honorarno 1962/63), Viktor Podobnik (od 1.1. 1963 do konca šolskega leta), Alda Bevk por. Seljak (1963/64), Vid Miklavčič (1964/65, prekinitev zaradi služenja vojaškega roka, ponovno spet 1966/67 do 1969/70), Ivan Stegovec (honorarno kot upokojeni učitelj namesto Miklavčiča do 31.10.1966), Pavla Miklavčič (skupaj z Vidom Miklavčičem od 1967/68 do 1969/70) in Anica Leskovec (od 1970/71 do 1977/78)⁸.

Nanizani podatki so le dejstva, malo oprijemljivi in z malo sporočila. Mnogo globlji po vsebini je inšpekcijski zapisnik Janka Trošta, takratnega začasnega preglednika šol iz leta 1951.

Zapisnik¹⁰ ne prinaša samo opisa stanja pedagoškega dela na šoli, ampak tudi bogat oris splošnih razmer na šoli, od prostorskih do zdravstvenih. V času pedagoškega ogleda je bila osnovna šola v Kanjem Dolu eno-

GIORNALE DELLA CLASSE,
OHRANJENA JE SAMO NASLOVNICA
ŠOLSKEGA DNEVNKA IZ ŠOLSKEGA
LETA 1940/41. HRANI OŠ ČRNI VRH

Število učencev
po posameznih šolskih letih⁹

1935/36	33
1951/52	42
1952/53	32
1953/54	32
1954/55	31
1955/56	26
1956/57	14
1957/58	15
1958/59	16
1959/60	16
1966/67	35
1968/69	38
1969/70	33
1970/71	28
1971/72	28
1972/73	14

MILOŠ PAHOR V ČASU SLUŽBOVANJA
V KANJEM DOLU. HRANI RADICA PAHOR.

razrednica. Upravitelj in učitelj v eni osebi je bil Miloš Pahor, takrat učitelj-pripravnik z diplomskim izpitom na višji gimnaziji. V Kanjem Dolu je Pahor začel poučevati 28. marca 1951. Torej je prišel na novo delovno mesto sredi šolskega leta. Na delovno mesto je bil postavljen z odločbo Okrajnega ljudskega odbora Idrija¹¹. Znašel se je v nezavidljivem položaju. Ne preseneča, da je Pahor v šolsko kroniko 4. maja 1951 zapisal: *»Prišel sem tudi do lastnega zaključka, da sem popolnoma izoliran od sveta, in to ne jaz sam, temveč vsa šola z menoj. Pomoči od katerekoli ustanove ni. Šola ne učni predmeti (ako jih je kaj) so v žalostnem stanju, vpijejo po muzeju.«*

Kljub težavam se je Miloš Pahor nekako znašel. Del zapisnika se nanaša na izvajanje pedagoškega dela. V zapisniku je preglednik Trošt večkrat pohvalno označil delo in prizadevanje učitelja Miloša Pahorja. Trošt je znal pravilno oceniti, kakšne rezultate lahko pričakuje tako od učencev kot od učitelja, glede na dane pogoje dela. Poročilo zveni objektivno in pozitivno naravnano do posameznikove osebnosti in njegovega pedagoškega dela. Zapisnik začneja v drugem odstavku s *»Tovariš ima prijazen in prepričljiv nastop, kaže veliko volje do šolskega dela, ki mu verjetno leži v značaju in se ne straši truda ne žrtev, da bi svojega smotra ne dosegel.«*

In nadaljuje: *»Njegova življenjska razgledanost in temeljito znanje sta mu velika opora, da se v svojem težavnem položaju znajde in da zna premagovati ovire in težave, ki mu nedvomno v njegovem začetnem delu prečijo pot. Brez strokovne pedagoške izobrazbe slutiti pa tudi zadene pravi smisel metodičnih prejemov in je le škoda za šolo, da ni prej začel z delom.«*

Zaradi nevzdržnih delovnih razmer, ki so bile posledica neprimernega delovnega prostora, so si vaščani vseskozi prizadevali, da bi prišli do šolskega poslopja. Tedanja oblast se je gradnji šole spretno izmikala.

Vaščanom ni bila pomembna le stavba, nekateri so se zavedali predvsem duhovnega pomena šole. Med njimi bila Jelerjeva mama, ki ji je bil v zavesti še vedno prisoten spomin na posledice, ki jih je slovenstvu prineslo dve desetletji dolgo poitalijančevanje. V pismu¹², ki ga je Jelerjeva mama pisala takratnim oblastem, je zapisala: *»Ko so se leta 1945 povsod pričele šole, je tudi k nam prišla učiteljica in šola se je pričela, bili smo veseli. Otrok smo imeli takrat 42. Toda že drugo leto so šolo ukinili. Prejšnja učiteljica je zbolela. Vse prošnje našega odbora so bile zastoje. Starši smo bili zelo nevolni. Mladina je kar naprej prosila v svojih poročilih ker so hodili prej v Italijanske šole niso znali pravilne Slovenščine, bi radi imeli večerne šole....«* In nadaljuje: *»Imeli smo nasprotnike, kakor ih imamo še, ki pravijo da nam ni treba šole. Mi pa zagotavljamo, da se bomo še borili. Dokler se nam ne sezida šola. Tam kjer je zdaj nam bodo kmalu odpovedali. Saj smo vsi enaki državljani, imamo vsi enake pravice.«*

NASLOVNA STRAN TEDNIKA ŠOLSKEGA
DELA IZ ŠOLSKEGA LETA. 1946/47.
HRANI OŠ CRNI VRH.

Bogat vir zapisov o zavzemanju za šolsko poslopje je šolska kronika. V šolskem letu 1958/59 je uspešno deloval šolski odbor, ki je na svojih sejah razpravljal tudi o gradnji šolskega poslopja. Vaščani so za šolsko poslopje darovali 100m³ bukovega in smrekovega lesa. Pripravili so tudi 100 q apna. V naslednjem šolskem letu so nakopali kamenje in ga navozili na predvideno mesto gradbišča. Vendar gradnje tedanja oblast ni odobrila. Učiteljica Dragica Lukan je zapisala: »Ali naj pošiljajo otroke v uro in pol oddaljeno vas v zimi in dežju?« Viktor Podobnik pa je naslednje leto zapisal: »Ostalo je le pri besedah. Prevečkrat je bilo vsem na jeziku treba bi bilo, a premalokrat to je rešeno, to sem napravil in dosegel.« Stvari so se premaknile leta 1965, ko je v vas prispela komisija iz Idrije pod vodstvom Janeza Dolenca. Komisija je določila prostor za novo šolsko poslopje. Postavili so montažni objekt, ki je bil slavnostno odprt 18. decembra 1965. Za stavbo so porabili 6 milijonov starih dinarjev. V šoli so v začetku še svetili s petrolejkami, kot je bilo to značilno za vse hiše v Kanjem Dolu. Električna luč je v šoli posvetila šele 15. oktobra 1971, v hišah v vasi pa skoraj dve leti kasneje. Šele sedaj so začeli rabiti prve električne stroje in aparate. Anica Leskovec je v šolsko kroniko zapisala: »V vasi je traktor, motorna žaga za razžaganje hlodov, da ne naštevam elektromotorjev in puhalnikov. Gospodinje si kupujejo gospodinjske stroje: hladilnike, likalnice, kuhalnike, mlinčke, mešalce. Vse drvi z bliskovito naglico naprej, le cesta čaka.« Cesta, ki bi omogočala lažji dostop v dolino, je ostajala razdrapana, vsako deževje je naredilo dodatno škodo. Tudi slaba prometna povezava je prispevala k temu, da so Kanjedolci odhajali iz svoje vasi.

Reorganizacija šolske mreže je zahtevala ukinjanje manjših šol in njihovo združevanje z večjimi šolami v njihovi bližini. 1. septembra 1965 je šola v Kanjem Dolu postala podružnica šole v Črnem Vrhu. Število otrok se je stalno zmanjševalo in šolsko leto 1978/79 je bilo zadnje, ko so otroci še hodili v kanjedolsko šolo. Šolska vrata so se za vedno zaprla. Učenci so k pouku odhajali v Črni Vrh, tudi zadnja kanjedolska učiteljica Anica Leskovec je pedagoško delo nadaljevala na črnovrški šoli.

Od šolske stavbe so ostali le temelji. Vse drugo je izginilo. Šolsko poslopje je bilo izropano do temeljev. Fotografije¹³ nazorno opisujejo žalostno podobo nekdanje družbene imovine.

Ko popotnika danes pot zanese v Kanji Dol, težko dojame resničnost življenja v preteklosti. Čas se je tukaj za vedno ustavil, kajti narava ubira svoja pota, gozd zarašča nekdanje obdelane krčevine, hiše propadajo in le veter prinaša novice od drugod, vendar jih nima komu povedati. Besede na papirju ohranjajo delček nekdanjega življenja iz Kanjega Dola. Tišino bodo sedaj pogostje napolnili glasovi otrok, saj je šolska sestra Rebeka Kenda iz redovne skupnosti v Štorjah vzela v najem Košparjevo hišo¹⁴. V njej je uredila dom duhovnosti, kjer potekajo duhovne vaje za osnovnošolce.

OD NEKDANJEGA MONTAŽNEGA OBJEKTA ŠOLSKEGA POSLOPJIA SO OSTALI LE TEMELJI. FOTO NIVES JEREB, OKTOBER 1996. HRANI OŠ ČRNI VRH.

Janko Trošt,
začasni preglednik šol.

Z A P I S N I K

o pregledu enorazredne ljudske šole v Kanjem Dolu dne 8. junija 1951.

Osnovna šola v Kanjem Dolu je enorazrednica.

Upravlja in uči na njej PAHOR MILOŠ, učitelj-pripravnik z diplomskim izpitom na višji gimnaziji in 1 leto študija na univerzi brez izpitov. Na šoli poučuje od 28. marca t.l. Njegovi službeni prejemi so v redu in jih prejema redno.

Tovariš ima prijazen in prepričljiv nastop, kaže veliko vplje do šolskega dela, ki mu verjetno leži v značaju in se ne straši truda ne žrtev, da bi svojega smotra ne dosegel. Njegova življenjska razgledanost in temeljito znanje sta mu velika opora, da se v svojem težavnem položaju znajde in da zna premagovati ovire in težave, ki mu nedvomno v njegovem začetnem delu prečijo pot. Brez strokovne pedagoške izobrazbe sluti, pa tudi zadene pravi smisel metodičnih prejemov in je le škoda za šolo, da ni že prej pričel z delom. Otroci ga imajo radi in spoštujejo, ga nedeljeno hvalijo in so mu hvaležni, da se trudi in vestno briga, da bi popravil njih zaostalost, ki jo je povzročila neredna šola, ko so ostajali dolge mesce brez vsakega pouka. Hvalevredno vodi tovariš tudi pobudo, da bi si kraj postavil samostojno šolsko poslopje in so okoličani pripravljeni pomagati z delom, lesom in drugim gradivom z edino željo, da bi imeli čimprej svojo šolo, da se ne bo treba otrokom gnesti po premajhnih zasebnih sobah in da bo tudi učitelj zadovoljivo preskrbljen s stanovanjem. Te namere nikakor ni pustiti v nemar in je potrebno, da jo ljudska šolska oblast podpre v najvišji meri.

V razmerah, v kakršnih je tovariš našel šolo in prijel za delo, ni čudno, da od njegovih prednikov ni nihče vztrajal ampak raje slej ali prej reeno odšel, pa tudi pobegnil. Zelo lepa poteza v značaju tovariša je ravno njegova vztrajnost in neomahljiv pogled na nalogo, ki jo je prevzel brez ozira na težkoče, s kakršnimi se mora boriti. Svoje delo opravlja s pravim mladostnim ognjem brez tožba in jadikovanja o težavnih razmerah, ki so brez dvoma za učitelja na takem mestu, težke. V razgovoru ni niti enkrat postavil svoje osebe v ospredje, pač pa živahno govoril o problemih in nalogah, ki bi jih bilo uspešno rešiti za korist v vsakem oziru zanemarjene okolice.

Navzoč sem bil pri pouku slovenščine, ko je tovariš ponovil obravnavano učno snov z razredom o Trubarju in Prešernu. Na učiteljeva vprašanja so otroci odgovarjali vsebinsko pravilno. Odgovori pa so bili le premalo sproščeni, nepopolni in jezikovno premalo pravilni. Otroci so ponovili tudi sklanje samostalnikov gladko in zadovoljivo.

Pozneje je 4. razred bral berilni sestavek: Čebela. Učenci berejo dovolj gladko, tudi izgovorjava je kar zadovoljiva, pazijo na ločila ter naglašanje, ki ni bilo vselej pravilno. Součenci pazijo med branjem na napake bralca, kar je pravilno. Vendar naj bi napake popravili šele po končanem odstavku, kar bi ne trgalo vsebine. Pozna se otrokom dolgi šolski odmor, da so verjetno od svojega predznanja mnogo pozabili, kar s nekatere še močno pozna, da med tem časom niso imeli knjige v roki.

3.razred pa je čital berilni sestavek: Okrog nas je zrak. V tem razredu nekateri gladko berejo, več jih pa še zloguje in bi tov. svetoval, da jih vadi samo gladkega branja brez pozornosti na naglas, izgovorjavo in ločila, kar bo uspešnejše dostavil pozneje, ko se otroci ne bodo več borili s sestavo zlogov in besed, ko bodo lahko smiselno pazili na vsebino in ji dajali poudarka.

Pri deklicah sem opazil, da skušajo vnašati v odgovore nekaj "šolskega", ki se je obdržal in je še živ kot slaba dediščina iz prejšnjih časov. Zelel bi, da ga tovariš s sproščenim izražanjem otrok čim doslednejše in neizprosno odpravlja in izganja, ker je največja cokla otrokovemu mišljenju in izražanju.

Iz računstva so otroci vadili množenje decimalnih števil z 10, 100 in 1000, kar je šlo gladko od rok. V deljenju so še zaostali in jim verjetno poštevanke dela še preglavice. Nato so izračunali nekaj uporabnih nalog iz geometrije o obsegu in ploščine kvadrata in pravokotnika, o čemer so imeli pravilne pojme in jim je tovariš pomanjkljivosti s pravilnimi in spretnimi vprašanji pomagal do točnih sklepov. Vendar jim v tej snovi manjka še utrditve s številnimi vajami, ker je bila snov obravnavana šele pred kratkim časom.

Višja skupina, to je 3. in 4. razred, je pisala doslej po eno slovensko in eno računsko šolsko nalogo, med tem, ko je nižja skupina pisala po dve. Zunanja oblika nalog ni zadovoljiva, pisava je netočna in nejasna in je po tej strani poskrbeti več pažnje in skrbnosti. Pač priznam, da so naloge vsebinsko in jezikovno dovolj skrbno popravljene in pravilno ocenjene. Tudi poprave so pregledane in vidirane.

Pouk se vrši v zasebni hiši v Kanjem Dolu števil. 11. Soba je sorazmern s številom otrok premajhna, ki le za silo odgovarja potrebam šole. Vsa notranja oprema je prav na dan pregleda nova, kar je napravilo na otroke nemajhen vtis. Se sami so ta dan prišli zaradi tega prazniško oblečeni v šolo. Stene so okrašene z učnimi slikami in zemljevidi prikupni razvrstili in z okusom. Tabla je majhna in je vsa šolska oprema zelo na tesnem.

Šolski upravitelj stanuje pri oddaljenem sosedu in je tam tudi na hrani. Ima sicer svojo sobo, ki pa je vlažna, s hrano je pa zadovoljen. Roditeljska sestanka sta bila v zadnjih dveh mesecih dva, sicer pa obiskuje tovariš domove otrok, da osebno spozna starše, njih način življenja in vse, kar ovira ali pa pospešuje vzgojo in napredek otrok.

Roditeljski svet se zelo zanima za razvoj šole, ne najde pa vselej odmeva pri svojem KLO v Črnem vrhu. Tako iščejo zadostne moralne in stvarne opore za zgradbo lastnega šolskega poslopja, kar jim pa KLO ne pomaga s potrebnimi nasveti in navodili, kako uresničiti načrt, čeravno so pripravljeni po svpjih močeh prispevati zanj.

Na šoli je pionirska organizacija, ki vključuje vso šolsko mladino, toda je brez pravega notranjega dela, ker nima razen telovadnega nobenega krožka.

Zdravstveno stanje otrok ni zadovoljivo. Nevarno je med šolsko mladino razpasena tuberkuloza, ki ima svoj vzrok pretežno v pomnjkljivih higijenskih razmerah hiš in bivališč. Socialna struktura okoliškega prebivalstva je zelo nizka. Otrokom manjka predvsem sadja in sladkorja. Kmečki domo so brez živilskih nakaznic za nabavo sladkorja, po prosti ceni pa si ga ljudje ob svojih pičlih dohodkih ne morejo nabavljati.

Obleka je pomanjkljiva, še v večji meri pa obutev. Šolski obisk, ki je povprečno do 80 % zelo ovirata slabo vreme in pa poljsko delo, ki je zaradi pozne pomladi zelo zaostalo.

Za mlečno kuhinjo je dobila šola le krušno moko in pa nekaj mleka v prahu. Nakazni~~u~~ za pomoč od KARE pa ni dobil nikdo. To je velika napaka že z ozirom na socialno šibkost šolskega okoliša pa tudi na zdravstveno stanje šolske mladine in je potrebno, da se je čimprej uredi.

Šolska telovadba se vrši redno, kadar to dopuščajo vremenske prilike, da morejo vaditi na prostem.

Odnosi šole do KLO v Črnem vrhu so sicer dobri, toda tudi tu si mora šola le s primernim nastopom osvojiti to, kar ji po odobrenem proračunu pripada. Šele nedavno tega je prejela razdelitveni načrt proračuna za leto 1951, pa š~~e~~ tu je borba za izplačila, ki tečejo šoli za kritje stvarnih izdatkov, ki so ji odobreni.

Šola je naročena na Prosv.del.Sodobno pedagog. in Vodnik.

Z učili je slabo preskrbljena. Manjka zlasti zemljevidov o Jugoslaviji in Evropi ter kontinentov.

Uradne knjge se vodijo v redu. Rabijo v tem pogledu le navadni zvezki in sešitki brez uradnih tiskanih obrazcev.

Žal nima šola niti svojega predpisanega izvoda učnega načrta in si učitelj išče snov po starih tednikih, ki z učnim načrtom niso več v skladu.

Otroci so slabo preskrbljeni z učnimi pripomočki. Manjka učnih knjig in zvezkov ter drugih potrebščin. Za šolske naloge rabijo en sam zvezek, da pišejo vanj od ene strani slovenske, od druge pa računske šolske naloge. Potrebna bi bila stvarna razdelitev šolskih potrebščin, da bi tudi oddaljene šole prejele nanje pripadajoči del v polnem obsegu.

Ob zaključku šolskega leta prosi tov.upravitelj za izpraševalno komisijo, ki bi bila navzoča pri izpraševanju in osenjevanju otrok, kar bi bilo potrebno zaradi prehoda učencev v višji razred.

O delu in doseženih uspehih, ki jih je bilo mogoče doseči v kratki dobi dveh mesecev, nisem dobil o priliki pregleda slabih vtisov. Nasprotn~~o~~ sem z njimi zadovoljen, ker vem, da ne morejo biti taki, kakor so na šolah, kjer je tekel pouk redno brez prekinitev in drugih motenj. Za prestop v 1.razred gimnazije so se priglasili 3 učenci, ki imajo verjetno dovolj veselja do šole in učenja, vendar dvomim, da jim bo dosežena mera znanja zadostovala za uspešno nadaljevanje učenja, čemur pa tovariš upravitelj ne more biti kriv, in tudi ne npsi nobene odgovornosti.

Če bi bila šola vse leto v njegovih rokah, bi bili učni uspehi prav zadovoljivi in bi žela njegova prizadevnost, kakor veliki trud, ki ju je vlagal v šolo le zadnja dva meseca, gotovo več sadu.

V Idriji , dne 9.junija 1951

Janko Trošt

začasni preglednik šol

Pripis: Verouk se na šoli poučuje ob sredah od 11.30 do 13.ure.

Tov.upravitelj vodi po šolskem okolišu sadjarski tečaj.

OPOMBE

- 1 LOGAŠKO OKRAJNO GLAVARSTVO, ZEMLJEPISNI IN ZGODOVINSKI OPIS, LOGATEC 1889, UREDIL VOJTEK RAVNIKAR.
- 2 STATISTIČNI PODATKI PO OBČINAH, REPUBLIKA SLOVENIJE, STATISTIKA PREBIVALSTVA 1990–1994, ŠT. 12, LJUBLJANA 1995.
- 3 KRAJEVNI LEKSIKON SLOVENIJE, DZS, LJUBLJANA 1995, STR. 183.
- 4 ZAPIS KANJI DOL SE POJAVLJA V DVEH OBLIKAH. V STAREJŠIH ZAPISIH JE DRUGI DEL NASELBINSKEGA IMENA ZAPISAN Z MALO ZAČETNICO, ZATO TA OBLIKA OSTAJA KOT ZAPIS IZ PRETEKLEGA ČASA. DANES ZAPISUJEMO VEČBESEDNA NASELBINSKA IMENA Z VELIKIMI ZAČETNICAMI.
- 5 POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA, FOND ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN, ARH. ŠKATLA 92.
- 6 POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA, FOND ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN, ARH. ŠKATLA 92.
- 7 ZAL, ENOTA IDRJA, FOND OSNOVNA ŠOLA KANJI DOL, KRONIKA PODRUŽNIČNE ŠOLE KANJI DOL OD 1945 DO 15. 9. 78.
- 8 SEZNAM UČITELJIC IN UČITELJEV JE NASTAL NA OSNOVI ZAPISOV UČITELJEV V ŠOLSKI KRONIKI, KI JO HRANI ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ENOTA IDRJA.
- 9 ŠTEVILO UČENCEV PO POSAMEZNIH LETIH JE NASTALO NA PODLAGI ZAPISOV V ŠOLSKI KRONIKI. UČITELJI-KRONISTI SO BILI PRI ZAPISU PODATKOV RAZLIČNO OBSEŽNI. NEKATERI ZAPISI ZA POSAMEZNO ŠOLSKO LETO SO ZELO SPLOŠNI, NEKATERI SO OPREMLJENI Z OSNOVNIMI STATISTIČNIMI PODATKI, VČASIH SO V KRONIKO ZABELEŽILI OSEBNE IZKUŠNJE ALI PA ZAPISALI NEKAJ VRSTIC O SPLOŠNEM STANJU V VASI.
- 10 ZAPISNIK JE MESTNEMU MUZEJU IDRJA POKLONILA RADICA PAHOR, ŽENA POKOJNEGA MILOŠA PAHORJA. UREDNIŠTVO IDRJSKIH RAZGLEDOV SE JE ODLOČILO, DA ZAPISNIK OBJAVI V CELOTI, SAJ ODSEVA STANJE NA PODROČJU OSNOVNOŠOLSKEGA ŠOLANJA V PETDESETIH LETIH 20. STOL.
- 11 MILOŠU PAHORJU JE Z ODLOČBO PRENEHALA SLUŽBA V KANJEM DOLU 15. 7. 1951 IN JE BIL Z NOVO ODLOČBO NA RAZPOLAGO SVETU ZA PROSVETO LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE, KI GA JE S ŠOLSKIM LETOM 1951/52 NASTAVILA V ŠOLI UČENCEV ZA GOSPODARSTVO V IDRJI. VSE ODLOČBE O NASTAVITVI V DRŽAVNIH SLUŽBAH HRANI RADICA PAHOR.
- 12 FOTOKOPIJA ORIGINALA HRANI OSNOVNA ŠOLA ČRNI VRH. FOTOKOPIJO PISMA JE ŠOLI ODSTOPIL UČITELJ NA KANJEDOLSKI ŠOLI ANTON BAHOR.
- 13 FOTOGRAFIJE JE OKTOBRA 1996 POSNELA NIVES JEREB, KI JE BILA V ŠOL. LETU 1996/97 UČENKA 8. RAZREDA OŠ ČRNI VRH. FOTOGRAFIJE SO DEL ŠOLSKE RAZISKOVALNE NALOGE *ŠOLA V KANJEM DOLU*, KI JE NASTALA V OKVIRU INOVACIJSKEGA PROJEKTA ZAVODA ZA ŠOLSTVO R SLOVENIJE IN MINISTRSTVA ZA ŠOLSTVO IN ŠPORT R SLOVENIJE.
- 14 OTVORITEV DOMA JE BILA 2. MAJA 2001, NEURADNO PA SO ZAČELI S SREČANJI V SEPTEMBRU 2000.

Stavbna dediščina v občini Idrija

ANDREJKA
ŠČUKOVT

Evidentiranje, inventariziranje in revizija

V prispevku predstavljam eno od osnovnih del etnologa konzervatorja pri varovanju nepremične stavbne (etnološke) dediščine. To je evidentiranje dediščine in izdelava inventarja. Evidentiranje dediščine je pregled stavbne dediščine na določenem območju. Inventar dediščine pa predstavlja obdelane evidentirane objekte ter naselbinska območja, ki imajo po izdelanih kriterijih vrednotenja status dediščine, etnološkega ali naselbinskega spomenika. Po pomenu nepremično kulturno dediščino razvrščamo na več stopenj.

Evidentirano dediščino je potrebno vsekakor obdelati tudi do stopnje celovite topografije, če je le mogoče v geografsko zaključeni celoti. Evidentirani in inventarizirani objekti zato predstavljajo t.i. vademekum – temelj za vse nadaljnje delo (etnologa) konzervatorja pri varstvu kulturne dediščine.

Že izdelani inventarji
nepremične kulturne
dediščine v občini Idrija
Zavoda za varstvo
naravne in kulturne
dediščine Nova Gorica

Na novogoriškem Zavodu za varstvo kulturne dediščine oz. na območni enoti so se konzervatorji že v sedemdesetih letih lotili izdelave inventarja dediščine. Sistematično so pregledali in zavarovali nepremično kulturno dediščino v vseh sedmih občinah, ki jih je novogoriški Zavod takrat pokrival. Rezultat dela so t.i. Spomeniško varstveni elaborati za prostorske plane takratnih občin¹.

Prvi temeljni pregled stavbne dediščine v občini Idrija (v tem času je občina obsegala takratno idrijsko in cerkljansko občino) je leta 1976 opravil dr. Ivan Sedej ob pomoči Pavla Medveščka, ki je delal kot etnolog konzervator na novogoriškem zavodu. Izdelan je bil elaborat Etnološki spomeniki na območju skupščine občine Idrija. Elaborat je vseboval poleg osnutka odloka o spomeniškem redu na območju občine Idrija še za vsak spomenik oz. objekt ali območje tekstualni opis, kategorijo in varstveni režim. Na

začetku osemdesetih let, ko so na Zavodu zaposlili prvo šolano etnologinjo Ingo Miklavčič, se je evidenca ljudskega stavbarstva dopolnjevala. Na novo se je evidentiralo in inventariziralo še mnoge objekte; velja tako za takratno občino Idrija kot za vse ostale občine, ki jih Zavod še danes pokriva. Leta 1980 so bile izdelane strokovne osnove za izdelavo planskih in prostorskih dokumentov oz. Spomeniško varstveni elaborat za prostorski plan občine Idrija². V elaboratu že ima vsak objekt svoj evidenčni list s triindvajsetimi rubrikami (pomembnejše so: ime dediščine, lastništvo, opis, stanje, spomeniška oznaka, varstveni režim, način varovanja, stopnja zaščite). Na osnovi tega inventarja pa so bile leta 1984 izdelane Strokovne osnove za razglasitev kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter območij v občini Idrija³. Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Idrija je stopil v veljavo leta 1986 (Uradni list SRS št. 16, 18.04.1986).

Poudarim naj še, da je nov način evidenc in vrednotenja kulturne dediščine nastal zlasti po letu 1981 v luči novega Zakona o varstvu naravne in kulturne dediščine, saj je ta zakon pričel objekte ločevati na kulturno dediščino in kulturne spomenike.

Pobuda za *revizijo* oz. pregled stanja nepremične kulturne dediščine je prišla iz občine Idrija. Potreba po reviziji je nastala zaradi planiranja vključevanja kulturne dediščine v posamezne sklope prostorskih sestavin dolgoročnih in srednjeročnih planskih aktov občine oz. v luči nove zakonodaje⁴. Zato je bil sprva namen revizije ugotoviti stanje dediščine oz. stanje že zavarovanih enot.

Skozi ves postopek, od evidentiranja pa do upravljanja z dediščino, bi sicer morali na zavodih pristojni konzervatorji opravljati tudi nadzor in beležiti podatke o stanju na dediščini⁵. Vendar pa se je zaradi raznovrstnih opravil, za katere je zadolžen (etnolog) konzervator (od dokumentiranja, spoznavanja dediščine, vrednotenja, pravnega zavarovanja, vključevanja dediščine v planske dokumente do ukrepov za vzdrževanje in izboljšanje stanja dediščine – t.i. konzervatorske akcije, popularizacija itd.), na dediščini opravljal le občasni nadzor⁶.

Svet sodobnega človeka se naglo spreminja. Glede na to, da je od osnovne topografije preteklo že dobrih dvajset let, smo predvidevali, da se je v tem času na dediščini tudi marsikaj spremenilo. Žal so ljudje prav v tem obdobju zavračali vse, kar je staro. Ogromno se je adaptiralo in na novo zgradilo, prihajalo je do gradbenih in oblikovnih sprememb, tudi pod tujimi vplivi in zaradi tipskih projektov. Spremembe na dediščini se zato kažejo predvsem v gabaritih, naklonu strehe in kritini, s povečavami okenskih odprtin, odstranitvijo kamnitih elementov (portalov, kamnitih okenskih okvirjev).

Revizija oziroma pregled stanja etnološke dediščine v občini Idrija

Terensko delo sem opravljala od pomladi leta 1998 do jeseni leta 1999. V veliko pomoč so mi bili lokalni poznavalci terena, zlasti domačini, ki so me usmerjali k »starim hišam«. Kot že rečeno, je bil sprva namen terenskega dela le revizija že evidentirane etnološke dediščine in spomenikov oz. ugotoviti stanje že zavarovanih enot. Izkazalo pa se je, da je pri nekaterih že evidentiranih in zavarovanih enotah prišlo do sprememb ali uničenja, nekatere objekte pa je bilo potrebno na novo evidentirati oz. inventarizirati in zavarovati. Tako sem ob kapilarnem prečesavanju terena oz. občine dodatno evidentirala nove enote kulturne dediščine. Ob zaključku terenskega dela se je izkazalo, da je število etnoloških objektov večje kot v osemdesetih letih, kar na objektih vsakdanjega življenja nismo pričakovali. Zato sem izdelala statistiko inventarizirane in zavarovane etnološke dediščine leta 1980 v primerjavi z današnjim stanjem. Med leti 1980 in 1999 se je zmanjšalo število enot zavarovanih naselbinskih območij⁷ in hitro propadajočih fresk na objektih. Zvečalo pa se je število evidentiranih posamičnih objektov, in sicer znamenj, gospodarskih objektov in tudi domačij. Pojasnim naj še, da sem vsa evidentirana znamenja uvrstila v seznam dediščine. Primerjava evidentiranih enot po posamičnih naseljih oz. vaseh leta 1980 in leta 1999 nam pokaže, da leta 1980 kar v štirih naseljih ni bila zavarovana niti ena enota stavbne (etnološke) dediščine. Na novo je bila evidentirana in ovrednotena dediščina na območjih naslednjih naselij: Kanji Dol, Javornik, Mrzli Vrh, Masore, Idrijske Krnice, Kanomlja in Vojsko.

Pripomnim naj še, da je marsikateri starejši objekt (19. stol.), ki je danes na zunaj adaptiran, ohranil tradicionalno notranjo zasnovo prostorov: v pritličju vežo, kuhinjo, »hišo« oz. izbo, kamrco in shrambo; v nadstropju sobe in pod streho t.i. rauf kamro. Vendar ohranjen tloris še ne pomeni, da objekt zavarujemo.

Zavedati se moramo, da je ločevanje pomembnih od manj pomembnih objektov, območij in pojavov odgovorno in strokovno opravilo. Da pa sploh postanejo določeni objekti, skupina objektov ali območje kulturna dediščina, morajo biti izdelani natančni kriteriji oz. merila vrednotenja dediščine⁸. Le dobro poznavanje dediščine pa nato pripomore k natančnemu ugotavljanju identitete območja in tudi njeno aplikacijo v naš čas in prostor. Dediščina in spomeniki⁹ nam tako ostanejo žive priče tradicij dolgih preteklih obdobj¹⁰.

Podatki o posamični enoti ali območju so zaradi preglednosti izpisani na inventarnem listu. Rubrike na inventarnem listu so povzete po že uveljavljenem standardu in delno prilagojene tudi z rubrikami, ki so potrebne za vpis v centralni register dediščine. Inventarni list ima 23 rubrik oz. več sklopov¹¹. Izpisani so samo tisti podatki, ki so v rubriki. Pri manjkajočih podatkih komentar ni natisnjen, zato tudi obrazci niso enaki drug drugemu.

Vsakemu inventarnemu listu je priložena še topografska karta v merilu 1:5000, zemljiški kataster in fotodokumentacija. Za nekatere enote smo izvedli tehnični posnetek stanja.

Z inventarjem (etnološke) dediščine v občini Idrija tako predstavljam revidirane in na novo evidentirane enote dediščine. *Namen inventarja* je varovanje in ohranjanje dediščine skozi pravno zavarovanje¹², planiranje, varstvo preko upravnega postopka, vzdrževanje in prezentacijska dela, popularizacijo in usmerjanje v raziskovalno delo.

Območje občine Idrija predstavlja pokrajina, ki ima pretežno močno razgiban in intenzivno razčlenjen relief. Nastale so relativno visoke planote: na levi strani reke Idrijce je Vojskarska planota, na desni pa so Dolska, Ledinska in Vrsniška planota. Območje občine obsega še Črnovrško planoto z Godovičem Javorniško planoto. Izjema je le mesto Idrija, ki leži v kotlini sredi idrijskega hribovja.

Poselitev se je izoblikovala in se še danes kaže v okviru treh tipov: kot poselitev samotnih kmetij po pobočjih, kot poselitev v zaselkih in v manjših gručastih vaseh, ki so razporejene po pobočjih ali po dolinah.

Glede na etnološko regionalizacijo je območje občine Idrija uvrščeno v idrijsko predalpsko kulturno območje. V idrijski občini prevladuje škočje-loško-cerkljanski stavbni podtip, ki je varianta alpskega stavbnega tipa. Ta tip je do danes ohranil svojo identiteto tako v kulturni krajini kot v stavbarstvu.

Na obravnavanem območju je (etnološka) stavbna dediščina rezultat geografskih danosti, zgodovinskih dogajanj in prilagodljivosti prebivalcev na ta hriboviti svet. Sama narava je bila tudi eden od ključnih dejavnikov, ki je vplivala na način življenja ter posredno tudi na način gradnje objektov.

Na Idrijskem se pojavlja več tipov dediščine stavbarstva vsakdanjega načina življenja. To so: *domačija* kot celota oz. kmetija obsega *stanovanjske in gospodarske objekte* s pripadajočim zemljiščem, t.i. *kmečka hiša* kot enoten objekt; kot posebno kategorijo hiše imamo *hišo idrijskega rudarja*. V mestu Idrija se pojavljajo še t.i. *prhavzi* – *rudarski bloki*, kot posebna kategorija socialnih (rudarskih) bivališč. V varovano dediščino so vključene tudi *znamenja*. Znamenj na idrijskem je veliko. V 18. in v 19. stoletju se pojavijo na objektih t.i. kmečkih fasad še poslikave oz. *freske*.

Domačije so lahko locirane v zaselku ali v vasi. Večina pa je samotnih domačij. V več primerih so domačije postavljene na pobočja in predstavljajo dominantno v krajini.

Dediščina stavbarstva vsakdanjega načina življenja nekoč in danes

Domačija

V okviru domačije leži v gruči več samostojnih objektov. Število objektov in njihova velikost sta bila vedno odvisna od socialnega statusa. Manjše domačije obsegajo v povprečju stanovanjsko hišo, hlev in kozolec. Večji domačiji pripadajo tudi svinjak, drvarnica, senik, pajštva, kašča. Premožnejše domačije so imele še hišo za gosto – bajto, ki pa je bila lahko tudi združena s kaščo. K domačiji je ponekod spadal tudi mlin. Marsikatera domačija pa je imela tudi svojo kovačijo. Kovačija je bila lahko samostojen objekt, lahko pa je nadstropje nad kovačijo služilo tudi kot preužitkarska hiša ali hiša za goste.

Domačijam na Idrijskem in Cerkljanskem sta pripadali tudi sušilna jama za lan in jama za krompir.

Stanovanjska hiša

Stavbnemu razvoju škofjeloško-cerkljanskega stavbnega tipa sledimo od 18. oz. 19. stoletja naprej. Pred tem časom lahko le domnevamo razvojne oblike. Primerjalno z značilnostmi alpskega območja sklepamo, da je bila tudi na obravnavanem območju prvotna stanovanjska hiša pritlična. Krita je bila s slamo. Prav tako je bil opažen s slamo zatrep, lahko pa je bil opažen tudi z deskami. Hiša v 18. in na začetku 19. stoletja je bila dvo- ali trocelična enota. Lahko je bila tudi delno podkletena. Imela je centralno vežo in črno kuhinjo v nadaljevanju le-te, izbo na eni strani in shrambo na drugi strani. Vhod v objekt je predstavljal polkrožno zaključen portal. Portal je lahko bil kamnit ali lesen (rožanc). Te hišne oblike danes niso več ohranjene. So pa še objekti, ki nam izpričujejo nekatere od naštetih značilnosti. Primer je t.i. bajta na domačiji Govekar v Jeličnem Vrhu. Čeprav je danes objekt že močno predelan, je v notranjščini ohranjena dvocelična razporeditev prostorov: centralni vhod z vežo in črno kuhinjo, ostanki ognjišča in izba. Objekt ima tudi še strmo streho, ki je bila prvotno pokrita s slamo. Drugi tak objekt je stanovanjski objekt v Idrijskih Krnicah na domačiji V Logu. Objekt je pravokotnega tlorisa, delno podkleten in nad-

IDRIJSKE KRNICE, DOMAČIJA KOGEJ:
KOZOLEC, STANOVANJSKA HIŠA, HLEV,
PAJŠTVA

stropen. V pritličje pridemo skozi polkrožno zaključen portal, ki je na zatrejni fasadi. Prostori so tu tradicionalno zasnovani: obokana veža, kuhinja, izba in manjša soba. Iz veže pa vodijo stopnice navzdol v prvotni bivalni del objekta. Tu je trociličen prostor; veža s črno kuhinjo, izba in dve manjši shrambi. Vsi prostori so velbani.

V 19. stoletju se na celotnem območju postopoma prično preoblikovati starejše stavbne zasnove. To pomeni zvišanje standarda ravni kulture bivanja. Vendar se še ohranjajo nekateri elementi starejših, prvotnih stavbnih zasnov, ki so predvsem geografsko pogojeni: pravokotni tloris, strma dvokapna streha, manjša okna. Povečajo pa se tlorisni in višinski gabarit; objekt se torej zviša za eno etažo, kar v zatrepu predstavlja troetažno fasado. V etaži se pojavijo spalnice (izboljšanje bivalnega standarda v primerjavi s starejšo hišo, kjer je bila spalnica kar v »hiši«).

Tipološke značilnosti zunanjsčine objekta so še naslednje: strma dvokapna streha, ki je bila tudi še krita s slamo, kasneje se pojavita opečnata ali eternitna kritina; čelna fasada je ozka in visoka, zatrep je opažen z deskami; objekt je delno vkopan oz. ima klet; okna so dvokrilna, večjih dimenzij v obliki pokončnega pravokotnika; vhod v objekt je še vedno v centralni osi in na daljši stranici, opremljen je lahko z lesenim ali kamnitim portalom, na katerega je pogosto vklesana letnica in inicialke gospodarja. Vhodna vrata so dvokrilna in kasetirana oz. z intarzijo.

Na območju občine Idrija se pojavljajo tudi tako imenovani kmečki dvorci, katerih osnovne tipološke značilnosti so: visoka nadstropna hiša; streha je strma in dvokapna, včasih tudi na čop, ter se lahko podaljša v hlev; širok zatrep je v glavnem deljen troosno; okenske odprtine so v obliki pokončnega pravokotnika z lesenimi okenskimi okvirji, dvokrilna okna so dvojna; vhod predstavlja kamniti portal; fasada hiše je ometana. Stanovanjsko poslopje je bilo lahko tudi okrašeno s freskami. Velikokrat je nad portalom tudi niša, v kateri je postavljen kipec svetnika – zavetnika.

Vrste hiš delimo tudi glede na lego kurišča. Hiša s črno kuhinjo mora biti vsaj dvociličen objekt: obsega izbo oz. »hišo« in vežo s črno kuhinjo. So primeri, ko je kuhinja združena z vežo, lahko pa je veža ločena od kuhinje s predelno steno.

Hiša s črno kuhinjo

V črni kuhinji je kurišče za peč in ognjišče. Dim se iz veže oz. kuhinje dviga v ostrežje pod obokan strop. V majhnih črnih kuhinjah so kuhali kar na polički pred votlino peči. Bistvo črne kuhinje pa je v tem, da ima glavni bivalni prostor – izba oz. »hiša« peč. Peč se kuri iz kuhinje oz. veže tako, da v izbi ni dima. Poleg kurišča v črni kuhinji je bila ponavadi še svinjska peč oz. kotel za kuhanje krme za prašiče.

Na idrijskem območju je ohranjenih še nekaj primerov črnih kuhinj. V glavnem so v zapuščenih objektih. Njihovo gradbeno stanje je na

splošno slabo. Primeri črnih kuhinj so na domačiji Obidovše v Srednji Kanomlji, v Idrijskih Krnicah na domačiji V Podbrd in na domačiji V Logu, v Spodnji Kanomlji na domačiji Krkoč ter tudi v samem mestu Idrija v Prelovčevi ul. št. 8.

Kuhinja z zidanim štedilnikom

Črne kuhinje oz. ognjišča so na splošno konec 19. stoletja nadomestili zidani štedilniki (datiran štedilnik na domačiji Furlan, Šajsna Ravan). Z njimi se je uredil odvod dima z zidanim dimnikom. Kurišče z lastnimi dimnovodi je omogočilo tudi boljšo raven bivanja. Primerov štedilniških kuhinj je ohranjenih še nekaj. So celo primeri, ko je prostor ostal zakajen (črn), vendar je tu že zidan štedilnik. V kuhinji so lahko tudi še vedno svinski kotel, kurišče za krušno peč in celo ognjišče (domačija Otušje v Masorah ali domačija št. 15 v Čekovniku).

Notranja razporeditev prostorov v stanovanjskem objektu

Stanovanjska hiša iz konca 19. oz. začetka 20. stoletja je obsegala naslednjo notranjo razporeditev prostorov:

– *veža*: Vhod v vežo je bil skozi kamniti ali leseni portal. Veža je bila večji prostor, saj je prvotno obsegala še črno kuhinjo. V veži je bila ponavadi stopa za ječmen in proso (več ohranjenih primerov, npr. v stari stanovanjski hiši Korita 6). Stopa je okroglo izklesan kamen z vdolbino, ki je položen v tlak veže. Veže so bile v glavnem tlakovane s kamnitimi ploščami. Pogosto je bila po tleh tudi stepena ilovica. Kasneje so vežo od kuhinje ločili s predelno steno. Vendar dokler je še bila v hiši črna kuhinja, se je dim valil tudi v vežo. V veži so bile stopnice (kamnite ali lesene pri manjših objektih), ki so vodile v nadstropje. V tem prostoru so bile navadno tudi stopnice, ki so vodile v klet.

– *kuhinja*: Črna kuhinja in kuhinja s štedilnikom sta obdelani v besedilu zgoraj.

ČEKOVNIK, HIŠA ŠT. 13
BOHKOV KOT V IZBI

– *klet*: Tretjina stanovanjskega objekta je v večini primerov podkletena. Starejše kleti so velbane. V kleti so shranjevali pridelek: krompir, repo, sadje ...

– *hiša oz. izba*: V izbo vodijo vrata iz veže. »Hiša« je največji prostor v objektu, v njej se je nekoč bivalo: jedlo in spalo, pozimi je bila tu tudi delavnica. V kotu za vrati je stala večja lončena peč, okrog katere je bila klop. Ob zidu na vsaki strani pa je bil na klop pritrjen še t.i. zdič – sedež. Izba je opremljena še z večjo mizo, nad katero je bohkov kot. Klop mize je pritrjena na steno. K eni od sten je bila prislonjena omara, navadno ob vratih, ki so vodila iz izbe v manjšo sobo – kamro. Več pa je bilo t. i. vzdanih omaric. Ob steni pod okni je stal še mizarski bank – birštat. Na njem je bilo raznovrstno orodje. Strop v izbi je lesen. Sredo stropa podpira močan tram, ki je navadno datiran. Poudarim naj, da je še precej ohranjenih datiranih tramov. Datacije sežejo tudi v prvo polovico 19. stoletja, npr. datiran tram iz leta 1827 na domačiji pri Francetu v Lomah. Življenje v tako opisanih izbah je na idrijskem ponekod še danes živo, kot npr. pri Furlanu v Šajski Ravan ali v Čekovniku na domačiji v Rižeh.

– *kamra*: Kamra je manjša soba. V kamro so vodila vrata iz »hiše«. Tu so spali. Ta soba je služila tudi kot shramba za nekatera živila in obleke.

– *prvo nadstropje* ali »ta gorenja hiša« obsega prostor pod streho. Tu sta bili večja soba za gospodarja in manjša soba za otroke. Navadno je bila tudi tu t.i. »rauf kamra«, prostor, v katerem so okajali meso.

Danes je na obravnavanem območju veliko starejših stanovanjskih objektov, ki so adaptirani. Vendar je spremenjena predvsem zunanjščina objekta (povečane okenske odprtine, odstranjen portal, izveden balkon), ohranila pa se je tradicionalna notranja zasnova (razporeditev) prostorov.

Hiša idrijskega rudarja sodi v tip nekmečkih hiš oz. se od kmečke loči po tem, da je večnadstropna in večstanovanjska. Z dominantno, zatrečno fasado je orientirana na glavno komunikacijo. Fasado oblikujejo urejene okenske osi (kvadratična okna). Vhod ima po zunanjem stopnišču. Strma dvokapna streha je bila prvotno pokrita s škodlami, kasneje z bobrovci in zarezniki. Hiša idrijskega rudarja je opremljena tudi z zaprtim lesenim gankom in dodatnimi lesenimi lopami ter drvarnico. Funkcionalna izraba hiše z vsemi koti in kotički je izredna, dodaten prostor so si tudi pridobili s t.i. frčadami oz. ajkerli pod streho. V značilno obliko se je rudarska hiša razvila najbrž med 18. in 19. stoletjem.

Rudarska hiša

Hiša je imela osrednjo črno kuhinjo in vežo v sredini ter »hišo« in kamro na obeh straneh v vsakem stanovanju. Torej najmanjšo možno tlorisno površino, ki je nastala zaradi potrebe po čim bolj smotrni naselitvi rudarskih družin.

Kletni del rudarske hiše je zidan. Pritlični in nadstropni del pa je grajen s stavbnim lesom, ki so ga rudarji dobivali po polovični ceni od rudnika. Brunasto konstrukcijo jo prekrival omet. Glede na zasnovo je bila verjetno

zgrajena tudi po vzoru podobnih idrijskih in cerkljanskih kmečkih hiš (lociranje, oblikovni elementi) in tudi po tujih vzorih, ki so jih prinašali rudarji predvsem iz nemških dežel.

Kot vzorčni primer je v Idriji konzervatorsko obnovljena in muzeološko predstavljena Idrijska rudarska hiša v Bazoviški ulici.

Prhavzi V drugi polovici 19. stoletja se je v Idriji število zaposlenih rudarjev drastično povečalo. Stanovanjska stiska je bila velika in uprava rudnika je bila prisiljena rudarju in njegovi družini priskrbeti dom. Zato so določene mestne četrti uredili z enotnim načrtom in s podobnimi stavbami. Pozidali so t.i. prhavze – rudarske bloke oz. rudarska stanovanja. Najprej so zgradili rudarska stanovanja leta 1872 na Brusovšah, v neposredni bližini rudnika. Sledila je gradnja na Prejnuti – 1882, Lejnštat – 1885 in v Cegovnici leta 1890. Leta 1898 so na Brusovšah zgradili nove prhavze. Območje Brusovš (Rudarska ulica) je edino kompleksno naselje rudniških blokov v Idriji.

Prvotno so bili objekti zgrajeni iz kamna in lesa, kasneje iz opeke. Velikost stanovanja je od 35–50 m². Prhavzi so po večini enonadstropni in delno podkleteni.

Gospodarski objekti Pri predstavitvi stavbnega tipa obravnavanega območja nikakor ne smemo prezreti *gospodarskih objektov*. Prav za te domačije je značilno prevladovanje velikega števila gospodarskih objektov kot samostojnih enot. Objekti so locirani v gruči v okviru domačije. Tipični objekti so:

– *kozolec*: pojavlja se kot tip stegnjenega kozolca z več okni ali kot tip dvojnega kozolca (stog). So leseni s strmo dvokapno streho.

– *hlev*: je včasih celo večji od stanovanjskega objekta. Veliko je primerov, ko je notranjščina hleva križno obokana z močnimi zidanimi ali kamnitimi stebri.

– *klet oz. kašča*: ima funkcijo shrambe za živila in tudi drugega blaga. Je reprezentančno zidana, saj ima statusni simbol. V veliko primerih je okrašena s freskami oz. slikarijami (dekorativno poslikani šivani robovi, čopi pod napuščem, figuralne in ornamentalne slikarije) na zunanjih stenah.

– *pajstvo(a)*: sušilnica za sadje je ponavadi postavljena nekoliko izven domačije, zaradi požarne varnosti. Je zidana, kvadratnega ali pravokotnega tlorisa, z dvokapno streho, prvotno pokrito s slamo.

– *jama za krompir*: te vrste objektov je ohranjenih razmeroma malo. V bistvu je to v zemljo izkopen prostor, obzidan, manjšega pravokotnega tlorisa in krit z dvokapno ali betonsko strešico. Funkcija jam je bila shranjevanje krompirja in repe. Jame za krompir so imele tiste domačije, ki niso imele kleti;

– *vodnjaki oz. štirne* za vodo: Ohranjenih je razmeroma malo. So povsod tam, kjer ni talne vode oz. studenčnice. Vodo – deževnico so zbirali preko strešin in nato preko (prvotno lesenih) žlebov v vodnjak. Vodnjaki se pojavljajo kot tip pokritega manjšega objekta, pod katerim je cisterna oz. zbiralnik za vodo. Zgornji del vsake štirne je zavarovan s kamnito ali

ZADLOG, DOMAČIJA ŠT. 5
LANENA JAMA

betonsko ograjo. Če je štirna kamnita, njeno prednjo stranico predstavlja večji obdelan kamniti kvader. V nekaterih primerih smo na kamnu zasledili tudi datacije. Na domačiji pri Tomincu v Zadlogu so vklesane letnice in inicialke gospodarjev domačije Tominc. Sledimo jim lahko vse od leta 1791. Vodo iz cisterne so vlekli v vedrih preko lesenega vretena.

– *sušilna jama za lan oz. lanena jama*: Objekt se pojavlja kot eden izmed najmanjših gospodarskih objektov na domačiji. Lanene jame so pričeli opuščati že v času med obema svetovnimi vojnami, zato jih skoraj ni več. Tako imenovane »Orlove ekipe« Slovenskega etnografskega muzeja so okrog leta 1958 fotodokumentirale dve sušilnici za lan v Kanjem dolu, eno pa v Gorenjih Novakih na Cerkljanskem. Konec devetdesetih pa smo evidentirali le eno sušilnico in to na domačiji Abrht v Zadlogu. Ta sušilnica za lan je zidana iz kamna, pravokotniškega tlorisa, s polkrožno (betonsko) streho. V objektu je še deloma ohranjeno kurišče. Primer večje in nasploh etnološko zanimive domačije, ki je obsegala večje število gospodarskih objektov, pa je domačija Šturmovci v Gorenji Kanomlji. Obsega večjo stanovanjsko hišo, hlev, kozolec, pajstvo in kaščo oz. hišo za goste.

IDRIJA. ZNAMENJE NA DOMAČIJI KUMER

Na območju občine smo našli preko sedemdeset znamenj. Nastala so iz duhovnih in zlasti verskih vzrokov. Spominjajo nas na razne pomembne dogodke, zaobljube, prošnje in zahvale. Nekaj pa je tudi takih znamenj, ki stojijo ob starih poteh in označujejo te poti in smeri. Znamenja so odraz načina življenja določenega obdobja in tudi ljudske ustvarjalnosti.

Znamenja

Največ je znamenj v obliki *kapelice* z odprto nišo. Niša je v tem primeru zavarovana s kovinsko ograjo. Sledijo lesena *razpela*. To so znamenja v obliki Križanega in so zavarovana z dvokapno strešico. Sledijo zidana *slopna* znamenja. To so kapelice s polkrožno nišo v zgornjem nivoju. Niše so v več primerih tudi poslikane v tehniki freska. Imamo še znamenja v obliki *niše* na vhodni strani stanovanjske hiše. Še več pa je niš, ki se nahajajo na glavnih fasadah gospodarskih objektov, predvsem na hlevih in celo na stebrih kozolcev. V niši je največkrat kipec sv. Florijana.

Iz virov vemo, da so na Idrijskem in Cerkljanskem na kmečke objekte pričeli slikati šele v zadnji tretjini 18. stoletja. Sprva je bil to vpliv sosednjega škofjeloškega prostora oz. delavnic ali posamičnega ljudskega slikarja. Upodobitev na kašči Kendove domačije v Spodnji Idriji, ki je datirana s 1790, sodi med znane starejše datirane poslikave v občini. Vhodna fasada kašče je poslikana s figuralnimi in ornamentalnimi motivi. V tem primeru pa naj bi tudi šlo za delo ljudskega slikarja iz okolice Škofje Loke. Iz začetka 19. stoletja imamo ohranjeno poslikavo na objektu domačije Šturmovci v Gorenji Kanomlji. Freske so datirane s 1802.

Freske

Nekateri ohranjeni primeri nam tudi izpričujejo, da so se pojavile freske na stanovanjskih objektih že takrat, ko so bili ti objekti še pritlični. Na primer na domačiji pri Brnku v Zavrnatu št. 15. Objekt je bil po letu 1887 povečan

in zvišan, dodan mu je bil hlev. Poslikava nam tako izpričuje prvotno zasnovno objekta. Sledovi fresk so v pritličju zatrepne in vhodne fasade.

Objekt v Zavratcu 21 na domačiji pri Rupniku je primer poslikanega objekta s freskami, ki nam tudi izpričuje še prvotno zasnovno objekta. V dvajsetih letih 20. stoletja je bil objekt predelan, spremenjena mu je bila tudi funkcija, iz stanovanjske hiše v gospodarski objekt – svinjak.

Freske so pogoste tudi na kaščah. Stenska poslikava (okras) na kaščah nam celo izpričuje pomen tega objekta; to je shranjevanje živil in tudi drugega blaga. V idrijskem prostoru je ohranjenih še nekaj kašč s freskami. To so primeri, ki zaradi značilnosti, vendar tudi že zaradi redke ohranjenosti, zaslužijo posebno pozornost, kot npr. kašča pri Možinotu v Zavratcu, v Gorenji Kanomlji na domačiji Ivaniš, v Srednji Kanomlji pri Mohoriču.

Na objektih je največkrat poslikan venec pod napuščem, poudarjeni oz. zarisani so šivani robovi, zarisani so okenski okvirji, narisani so tudi cvetlični motivi, v enem primeru je naslikana celo sončna ura (Zadlog 26). Kot figuralni motivi se pojavljajo motiv Križanega, motiv Device Marije in svetniki (sv. Florijan, sv. Anton). Kašči v Gorenji Kanomlji na domačiji Ivaniš in v Srednji Kanomlji na domačiji Mohorič je najverjetneje narisal isti avtor. Na obeh pa je naslikan francoski vojak. Kašča na domačiji Ivaniš je na notranjem tramu datirana z letnico 1823.

Tehniška dediščina

Mesto Idrija kot upravno in kulturno središče občine nam je poznano predvsem po rudniku živega srebra oz. njeni tehniški dediščini. Vendar je tudi širša okolica Idrije in občine bogata s tehničkim znanjem njenih prebivalcev. Narava je od ljudi, ki še danes živijo po strmih bregovih in relativno visokih planotah, vedno zahtevala veliko vztrajnosti, prilagodljivosti in tudi iznajdljivosti, da so sploh lahko preživeli.

V dolini Idrije je bilo celo večje število žičnic. Po njih so ljudje prevažali tovor in tudi sebe. Žičnice so imeli tudi namesto mostov, saj so se v vozičkih kar potegnili čez vodo. Poleg tega prevoznega sredstva so uporabljali še viseče mostove. V današnjem času je ohranjenih le še nekaj brvi oz. lesenih mostov.

Primer tehničnega znanja so tudi elektrarne, ki so jih že v dvajsetih letih 20. stoletja imele posamične domačije.

Mnoge domačije so še na začetku 20. stoletja delovale tudi kot samooskrbovalne kmetije. Veliko je bilo takih kmetij, ki so imele v sklopu domačije mlin, žago ali kovačijo. Ti tehnični objekti so pričeli hitro propadati predvsem po drugi svetovni vojni. Vzrokov za prenehanje delovanja je več. V Spodnji Kanomlji na domačiji pri Svetiku je na primer moral mlin prenehati delovati zaradi preusmeritve vodotoka. Vodo je odvzela bližnja tovar-

na. Danes so ponekod kot spomin na žage in mline le še ruševine. Marsikje pa so ti objekti ohranjeni še z napravami in inventarjem vred.

V okvir samooskrbovalne kmetije je sodila tudi kovačija. Na takih domačijah je v kovačiji delal član domačije, lahko pa so v njih delali tudi potujoči kovači. Na Vojskem je tak potujoči kovač deloval še v petdesetih letih 20. stoletja.

Primer tehniške dediščine in ljudske iznajdljivosti je domačija pri Furlanu v zaselku Šajсна Ravan v Kanjem dolu. Zaradi zelo ostrih in zasneženih zim so na začetku stoletja med stanovanjsko hišo in hlevom izkopali oz. zgradili tunel pod cesto, skozenj so najlaže prišli do živine. Kako so bili odvisni in navezani na živino, nam izpričuje tudi to, da svinjak ni stal v okviru domačije kot samostojen objekt. Še danes je sestavni del stanovanjske hiše, leži med kletjo in hodnikom.

Prispevek je nastal na podlagi terenskega dela v občini Idrija. Pri reviziji stavbne dediščine in spomenikov se je izkazalo, da je pri nekaterih že zavarovanih enotah prišlo do neustreznih sprememb (adaptacij) ali propada dediščine. Ob detajlnem prečesavanju terena je bilo potrebno nekatere objekte (etnološke) dediščine tudi na novo evidentirati in inventarizirati.

Povzetek

Evidenca nepremične etnološke dediščine je pregled stavbne dediščine določenega območja. Inventar dediščine pa predstavlja obdelane evidentirane objekte ter naselbinska območja, ki pridobijo po izdelanih kriterijih vrednotenja status dediščina ali spomenik. Evidenca in inventar dediščine predstavljata temelj za vse nadaljnje strokovno delo etnologa konzervatorja na Zavodu za varstvo kulturne in naravne dediščine.

Ob zaključku terenskega dela se je že na prvi pogled pokazalo, da je število evidentiranih in inventariziranih enot etnoloških objektov večje v primerjavi z enotami iz leta 1980. Zato sem izdelala statistiko oz. tabeli stanja dediščine. Tabeli sta pokazali, da je sprememba nastala v številu zavarovanih enot zaradi tega, ker aktualna evidenca vključuje vrsto gospodarskih objektov in številna znamenja.

Območje občine Idrija predstavlja pokrajina, ki ima pretežno intenzivno razčlenjen relief. Poselitev območja se danes kaže v okviru treh tipov poselitve oz. naselij. Glede na etnološko regionalizacijo je območje občine uvrščeno v idrijsko predalpsko kulturno območje. Tu se pojavlja več tipov dediščine stavbarstva vsakdanjega načina življenja; domačija kot celota, ki ji poleg stanovanjskega objekta pripada še vrsta gospodarskih poslopij. Kot posebni kategoriji imamo na območju še hišo idrijskega rudarja in t.i. prhavze – rudarske bloke. Obravnavano območje je bogato tudi s številnimi znamenji, od katerih je največ kapelic in lesenih razpel. Mesto Idrija je poznano po tehniški dediščini, vendar je tudi širše območje občine bogato s sicer propadajočimi mlini in kovačijami.

- HAZLER, VITO: PODRETI ALI OBNOVITI? LJUBLJANA : ROKUS, OKTOBER 1999.
 JERAM, JANEZ: KMEČKI DOM. IDRIJSKI RAZGLEDI XXII, STR. 61–68.
 MAKAROVIČ, GORAZD: SLOVENSKA LJUDSKA UMETNOST, LJUBLJANA 1981.
 PIKROVIČ, JELKA: VREDNOTENJE KULTURNE DEDIŠČINE. VARSTVO SPOMENIKOV 29, STR. 29. LJUBLJANA 1987.
 ŠARF, FANČI: RUDARSKA HIŠA IN OPREMA STANOVANJ OB PRELOMU STOLETJA. IDRIJSKI RAZGLEDI XX, STR. 42–52.
 ZADNIKAR, MARJAN: SLOVENSKA ZNAMENJA, LJUBLJANA 1991.
 GEOGRAFSKI ZBORNIK, ACTA GEOGRAPHICA XXVII, LJUBLJANA 1987.
 IDRIJSKA OBZORJA. PET STOLETIJ RUDNIKA IN MESTA, IDRIJA 1993.
 DOKUMENTACIJA ZAVODA ZA VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE NOVA GORICA, DELPINOVA 16 NOVA GORICA.
 TERENSKO DELO: MAREC 1988, OKTOBER 1999.

OPOMBE

- 1 NA NOVOGORIŠKEM ZVNKD SO BILE V CELOTI IZDELANE TOPOGRAFIJE STAVBNE DEDIŠČINE OD LETA 1980 DO LETA 1987.
- 2 SPOMENIŠKOVARSTVENI ELABORAT ZA PROSTORSKI PLAN OBČINE IDRIJA. ZAVOD ZA SPOMENIŠKO VARSTVO NOVA GORICA, DECEMBER 1980.
- 3 STROKOVNE OSNOVE ZA RAZGLASITEV NEPREMIČNIH KULTURNIH IN ZGODOVINSKIH SPOMENIKOV TER OBMOČIJ IN NARAVNIH ZNAMENITOSTI V OBČINI IDRIJA. ZAVOD ZA VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE NOVA GORICA, DECEMBER 1984.
- 4 ODLOK O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH PROSTORSKIH SESTAVIN DOLGOROČNEGA IN SREDNJEROČNEGA DRUŽBENEGA PLANA RS (URL: RS 7/99.
- 5 UGOTAVLJANJE STANJA ALI MONITORING DEDIŠČINE JE OSNOVA ZA DOLOČANJE STOPNJE OGROŽENOSTI, OBSEG POŠKODB, POJAVOV ALI POSEGOV, KI OGROŽAJO DEDIŠČINO.
- 6 STALEN NADZOR NA SPOMENIKIH.
- 7 V TEM PRIMERU SICER LE ZA ENO NASELBINSKO OBMOČJE, TO JE OBMOČJE NASELJA ZADLOG.
- 8 UPORABILA SEM MERILA (KRITERIJE), KI JIH JE IZDELAL ZA POTREBE ETNOLOŠKEGA KONZERVATORSTVA DR. VITO HAZLER, GLEJ ETNOLOG 8(59)(1998). KRITERIJE ZA IZBOR OBJEKTOV IN OBMOČIJ ZA ETNOLOŠKE SPOMENIKE DRŽAVNEGA POMENA PA SMO ETNOLOGI KONZERVATORJI SPREJELI NOVEMBRA LETA 1999.
- 9 SPOMENIK JE VSAKA KONSTRUKCIJA (S PRIPADAJOČIM ZEMLJIŠČEM, OPREMO IN VSEBINAMI, KI SO NJEN SESTAVNI DEL), KI JO OPREDELJUJE NJEN ZGODOVINSKI, ARHITEKTURNI, UMETNOSTNI, ZNANSTVENI ALI ETNOLOŠKI POMEN.
- 10 IZ PREAMBULE BENEŠKE LISTINE.
- 11 V INVENTARNEM LISTU SO TUDI NEKATERE RUBRIKE IZ ZBIRNEGA REGISTRA DEDIŠČINE. ZBIRNI REGISTER DEDIŠČINE JE JEDRO INFORMACIJSKEGA SISTEMA. VSEBUJE OSNOVNE PODATKE O POSAMEZNI ENOTI NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE IN JI DOLOČA ENOTNO KLASIFIKACIJO. VODI GA MINISTRSTVO ZA KULTURO OZ. UPRAVA RS ZA KULTURNO DEDIŠČINO. POBUDO ZA VPIS DEDIŠČINE LAHKO DA VSAKA FIZIČNA ALI PRAVNA OSEBA. NAJVEČKRAT PA VPIS NAREDI PRAV KONZERVATOR NA PRISTOJNEM ZAVODU. ZATO SO V INVENTARNI LIST TUDI VNESENE RUBRIKE IZ REGISTRA ZARADI LAŽJEGA KASNEJŠEGA PRENOSA PODATKOV V ZBIRNI REGISTER DEDIŠČINE.
- 12 V LUČI NOVE ZAKONODAJE, ZAKON O VARSTVU KULTURNE DEDIŠČINE (ZVKD) – URADNI LIST RS ŠT. 7/99 – 5. ČLEN, STATUS JE LAHKO SPOMENIK DRŽAVNEGA ALI LOKALNEGA POMENA.

MALČI FATUR

Kozolci v Spodnji Idriji in okolici

Slovenski kozolec uvrščamo med dragocene spomenike ljudskega stavbarstva. So posebnost naše pokrajine tako po številu kot po obliki. Še posebej velja to za toplanje, saj enojne kozolce najdemo tudi drugod po Evropi. V Sloveniji so, zaradi vraščenosti v pokrajino, postali simbol slovenskega podeželja. So ena izmed oblik prilagajanja na naravne razmere. V področjih z obilico padavin je bilo le v njih mogoče sušiti žito in seno.

Kozolcev je v naši deželi vse manj. Mnogi so izginili, ker jih ni nihče uporabljal, mnoge takšna usoda še čaka. Številni so zmaličeni zaradi novodobnih materialov, ki so trajnejši, o vraščenosti v pokrajino pa ne moremo več govoriti.

Da bi se zavedli vrednosti in pomena te dediščine pa tudi ozavestili in navdušili za njeno varovanje, so učenci osmih razredov Osnovne šole Spodnja Idrija v šolskem letu 1999/2000, v raziskovalni nalogi popisali kozolce našega šolskega okoliša. Ogledali so si okrog 270 kozolcev, jih fotografirali, opisali njihovo velikost, obliko, kritino, posebnosti, uporabo in, kolikor je bilo mogoče, tudi starost in zgodovinsko preteklost.

»KAFULOV« KOLEC JE STAR OKROG
250 LET. PRED NEKAJ LETI SO SLAMNATO
STREHO ZAMENJALI S SALONITOM
LASTNIK: IVAN KOFOL, LAZEC 10
FOTO: NINA SKVARČA

Preden predstavim njihovo delo in ugotovitve, naj navedem še nekaj splošnih dejstev. Že raziskava etnologa Antona Melika v knjigi *Kozolec na Slovenskem* je opozorila, da kozolci niso samo kulturna dediščina Slovenije, temveč so razširjeni po vsem alpskem svetu pa tudi po severni Evropi, Rusiji in celo na Kitajskem in Japonskem. Toda nikjer drugod niso tako gosto posejani, tipološko razvejani in razviti kot pri nas. Drugod je to le preprosta naprava iz navpičnih drogov in prečnih palic, postavljena na travnik ali prislonežena na steno kmečkega poslopja. V obliki stavbe s streho je kozolec prisoten samo v slovenskem etničnem prostoru in še to ne povsod. Ne zasledimo ga v Prekmurju, Istri in na Primorskem. Najbolj pogost je v alpskem prostoru, kjer se mora kmet zaradi močnih padavin spopasti s problemom sušenja sena in kmečkih pridelkov.

Naša domača pokrajina, Idrijsko-Cerkljansko hribovje, spada po Antonu Meliku v območje s popolnim gospodstvom kozolca. Tu se suši samo v pokritem kozolcu. Zadostuje, da se z odprtimi očmi sprehodimo po naših vaseh in videli bomo, da skoraj ni domačije, kjer ne bi ob hiši in hlevu stala še ta prepotrebna gospodarska stavba različnih oblik in velikosti. Včasih stoji prav zraven domačije, drugič bližje polju in njivam, včasih je naslonjena ob hlev ali stoji celo nad njim.

Pogled na kozolec nam pove, da se v novejšem času spreminja tako njegov videz kot tudi namembnost. Največje spremembe je doživela kritina; nekdanj prevladujoče slamnate strehe skoraj ne vidimo več, zamenjali so jo salonit, opeka ali celo pločevina.

Na njegovih latah se suši vse manj pridelkov, saj so ga zamenjali silosi in sodobnejše sušilne naprave. Kozolec tako postaja vse bolj garaža za

KOZOLEC »ZA KLANCEM« JE ZADNJI KOZOLEC, KRIT S SLAMNATO STREHO. STAR JE VEČ KOT 100 LET. LETA 1912 JE POGOREL, OBNOVILI SO GA LE DELOMA. LASTNICA: KRISTINA LIPUŽIČ, LAZEC 47
FOTO: ANDREJ JEREB

kmetijske stroje in avtomobile, shramba za les, gradbeni material, kmetijske pridelke. Marsikje je stranske late zamenjal opaž, da notranjost kozolca lažje kljubuje neugodnemu vremenu. Vse bolj se torej spreminja zunanost in notranost teh dragocenih podeželskih zgradb.

Na nekaterih turistično razvitejših območjih Slovenije poskušajo lastnikom pri obnovi starih in gradnji novih kozolcev z denarno pomočjo ta negativni trend zaustaviti. Posebej zanimiv je primer kranjskogorske občine, kjer so jih na vrednost kozolcev spomnili tujci. Nemška občina Nagold, ki je z njimi že dolgo v prijateljskih odnosih, je pred petimi leti namenila deset tisoč mark za obnovo kozolcev v Gornji Savski dolini. Kdor je zaprosil za denar, je moral jamčiti, da bo delo potekalo po navodilih ustrezne strokovne ustanove. Zaradi velikega zanimanja kmetov za tak način obnove so se na občini odločili, da dajo denar za kozolce še iz občinskega proračuna. Kranjskogorska občina pripravlja odlok o zaščiti arhitekturne dediščine kozolcev ter register kozolcev, imajo pa tudi projektno dokumentacijo za značilne oblike kozolcev na širšem območju Gornje Savske doline.

Predlog oziroma ideja za raziskovalno nalogo o kozolcih v okolici Spodnje Idrije sicer ni prišla na našo šolo iz občinskih uradov, pač pa iz Mestnega muzeja Idrija. Bi bil ta skromen prispevek naših učencev o kozolcih tega območja lahko vzpodbuda za razmišljanje odgovornih v naši občini v podobno smer?

Predstavitev dela učencev

Šolski okoliš osnovne šole Spodnja Idrija obsega poleg kraja Spodnja Idrija še naslednja naselja, od koder se otroci vsak dan vozijo na našo šolo: Spodnja, Srednja in Gorenja Kanomlja, Idrijske Krnice, Masore, Travniki, Otalež, Lazec, Jazne, Plužnje, Ledine, Ledinske Krnice, Pečnik, Vrsnik in Mrzli Vrh. To je tudi obseg območja, na katerem so učenci 8.a in 8.b razreda v šolskem letu 1999/2000 raziskovali kozolce.

Da bi lahko sodelovali vsi učenci, je bilo treba število kozolcev vsaj približno enakomerno razdeliti mednje. Nobenega kozolca nismo želeli izpustiti, pa tudi ne dvakrat predstaviti. Zato je v vsakem naselju po en učenec najprej poimensko popisal vse kozolce. Glede na njihovo število smo sestavili ekipo, ki si je razdelila približno enako število objektov. Večinoma so jo sestavljali domačini, kjer pa je bilo kozolcev veliko, so sodelovali tudi učenci iz Spodnje Idrije, ki bi sicer ostali brez dela, saj je tu le malo teh zgradb.

Učence smo najprej spoznali z najpogostejšimi oblikami kozolcev, ki so značilne za slovenski etnični prostor. Ob navodilih so dobili tudi skice tipov slovenskega kozolca, s pomočjo katerih naj bi vsak kozolec, ki ga bodo opisali, tudi tipološko opredelili. Druge njihove naloge pa so bile:

Obravnavano območje

- fotografiranje vsakega obravnavanega kozolca,
- poiskati in predstaviti njegovega lastnika: ime, priimek, kraj, hišna številka in domače hišno ime,
- s pomočjo gospodarja določiti približno velikost objekta,
- posebej naj bi bili pozorni na različne okraske kozolcev, slike, kipe, line, letnice in podobno,
- pri kritini stavbe naj bi po možnosti poleg sedanje zvedeli še za prejšnjo – če je seveda obstajala,
- današnjo uporabnost kozolca naj bi primerjali s tisto v preteklosti,
- v pogovoru z gospodarjem naj bi ugotovili čimveč dejstev pretekle zgodovine kozolca (starost, prezidave, popravila, nesreče, posebnosti, kdo ga je zidal...).

Učenci so se z veseljem in navdušenjem lotili dela in ga razen redkih izjem tudi dobro in z veliko mero odgovornosti opravili. Tako je nastala zbirka okrog 270 kozolcev našega šolskega okoliša s fotografijami in zgoraj navedenimi podatki.

Tipi kozolcev in njihova zastopanost

Med 270 kozolci je daleč največ *vezanih kozolcev z zidanimi stebri ali tako imenovanih toplarjev*. Teh je kar 186. Ta tip kozolca je že prava, različno velika stavba. Ima dvokapno streho, notranji prostor pa je razdeljen po višini na tri nivoje: v ravnini tal, na notranji srednji, privzdignjeni prostor, ki ga omejuje oder, in na podstrešje. Dimenzije so zelo različne, od nekaj kvadratnih metrov talne površine do pravih velikanov (npr.: Pri Tratniku v Jaznah 13: širina 11 metrov, dolžina 28 metrov, višina 12 metrov).

Zgornji obliki toplarja z zidanimi stebri lahko dodamo še dve izpeljanki *vezanega kozolca z lesenimi stebri na eno ali dve drevesi*. Takih je le okrog deset.

TOPLAR V SPODNJIH ROVINAH, DOLG
DVAJSET METROV, JE IZ 18. STOLETJA.
TAKRAT JE IMEL SAMO TRI STEBRE.
V 19. STOLETJU JE BIL PODALJŠAN ZA
DVA STEBRA.
LASTNIK: JANEZ URŠIČ, TOLMINSKA 22,
SPODNJA IDRJA
FOTO: SAŠA PISK

ENOJNI STEGNJENI KOZOLEC Z LESENIMI STEBRI »PRI PIRIHU«. PRED VEČ KOT 150 LETI GA JE POSTAVIL MIHAEL PIRIH. DO LETA 1965 JE BIL POKRIT S SLAMO. LASTNIK: ALBIN PIRIH, JAZNE 9
FOTO: TINA BAJT

Na drugem mestu po številu so zelo preprosti, tako imenovani *enojni stegnjeni kozolci*. Pojavljajo se v dveh oblikah: z lesenimi ali zidanimi stebri. Obe imata dvokapno streho, v izdolbenih, enakomerno razporejenih luknjah pa vodoravno položene obtesane late. Nekateri so podprti z lesenimi tramiči, drugi stojijo samostojno. Takih enojnih stegnjenih kozolcev so našli 47; med njimi je 14 lesenih, 33 pa jih ima zidane stebre.

Kadar je enojnemu stegnjenemu kozolcu dodana enokapna lopa, podprta z dvema stebričema, ki zavzema le del stegnjenega kozolca, se ta oblika imenuje *kozolec s plaščem ali lopo*. Na našem območju jih je dvanajst. Nekateri so z lesenimi, drugi z zidanimi stebri. S takšno dodatno lopo, se kozolcu takoj poveča tudi uporabnost. Če so prejšnji primerni zgolj za sušenje sena ali žita, je kozolec s plaščem lahko sprava za pridelke in orodje ali pa garaža.

Posebna oblika asimetričnega kozolca je *kozolec na psa ali kozla*, ki je podoben prejšnjemu, le da je lopa podaljšana na celo dolžino stavbe. Učenci so našli štirinajst takih kozolcev.

Med kozolci se je našel tudi *prislonjeni kozolec*. Kot že ime pove, je prislonjen h gospodarskemu poslopju in zavarovan s strešnim napuščem.

Pred časom je obstajal tudi *dvojni stegnjeni kozolec*. Ta je pravzaprav samo povezava dveh enojnih stegnjenih kozolcev, ki pa zaradi vmesnih lat stoji precej bolj trdno. Lastniki so prečne trame podrli, verjetno zato, da lahko zapeljejo s kmetijskimi stroji vmes, tako sta iz dvojnega stegnjenega kozolca nastala dva enojna.

V novejšem času se je zelo spremenila kritina kozolcev. Številni gospodarji, ki poznajo zgodovino svoje kmetije, so učencem povedali, da je bil

VEZANI KOZOLEC Z LESENIMI STEBRI »NA TRATAH«. KOZOLEC JE LETA 1954 POSTAVIL JAKOB PODOBNIK. LASTNIK: ALOJZ PODOBNIK, JAZNE 4
FOTO: ANJA CARL

KOZOLEC S PLAŠČEM »PR'TREVNU«, NAREJEN JE BIL PRED VEČ KOT STO LETI.
LASTNIK: JANKO BRENCI, LEDINE 17
FOTO: URŠKA BOGATAJ

njihov kozolec v preteklosti krit s slamo. Danes je na celotnem območju le še en tak, pa še ta propada. Zanimiv je pokrit kozolec v Otaležu (»Na hribu«, Janez Jezeršek, Otalež 44), kjer večino kritine sestavljajo salonitne plošče, en del strehe pa je še vedno krit s slamo, preraslo z mahom. Slamo so danes zamenjale cenejše in preprostejše salonitne plošče, ki prekrivajo dve tretjini kozolcev. Ostala tretjina je prekrita večinoma z rdečo strešno opeko, redkeje pa tudi s cementno opeko in pločvino.

Največ težav so učenci imeli pri ugotavljanju starosti kozolcev. Najlažje pa tudi najbolj natančno so lahko ugotovili starost tistih stavb z zapisano let-

KOZOLEC NA PSA ALI KOZLA
»PR'GRINTOVCU«. GOSPODAR JE BIL
POKOJNI JANKO ČERIN. SEDANJI
GOSPODAR NE POZNA STAROSTI
KOZOLCA, OBNOVLJEN JE BIL PRED
DVAJSETIMI LETI.
LASTNIK: MIRAN ERJAVEC, PLUŽNJE 1
FOTO: ROK DOMIJAN

DVOJNI STEGNJENI KOZOLEC
 »U Kladn'ku« JE BIL ZGRAJEN 1891. LETA.
 LASTNIK JE PODRL V MESNO POVEZAVO
 IN DANES STA TO DVA ENOJNA KOZOLCA.
 LASTNIK: BERNARD ČADEŽ, LEDINE 25
 FOTO: TINA MAKUC

nico. A te, žal, niso v večini. Povsod tam, kjer kmetija tradicionalno prehaja od očeta na sina, so gospodarji poznali vsaj približno starost kozolca. Najmanj so vedeli tisti, ki so na novo postali lastniki stavbe. So pa tudi kozolci, katerih lastniki so neznani.

Kozolce lahko po starosti razporedimo v naslednje skupine:

- okrog dvajset kozolcev našega območja je starejših od dvesto let, nekateri med njimi celo do tristo let
- preko polovica kozolcev je starih med sto in dvesto leti. Večinoma so delno ali precej prenovljeni, nekateri pa samo na novo prekriti
- med mlajšimi so taki, ki so zrasi v najnovejšem času ali pa so že starejši od petdesetih let. Obojih je približno enako število (nekaj čez petdeset kozolcev).

Pogosto so kozolci pogoreli, posebno v preteklih obdobjih, ko so bili še kriti s slamo. Večkrat je vanje treščila strela, posebno če so stali na planem. Nekateri so se zaradi starosti preprosto sesuli. Včasih so lastniki na istem mestu sezidali novega, na nekatere pa spominjajo le še ostanki stebrov.

Okraski na kozolcih so pri nas prej izjema kot pravilo. Nekateri gospodarji so menili, da so se okrasni kipi ali razne poslikave pojavljale na drugih gospodarskih poslopih. Najpogostejši okras našega kozolca so na čelni ali zadnji strani postavljeni »križi« – poševno pritrjeni, navzkriž vezani in lepo obtesani tramiči. V trikotniku nad njimi so v opažnih deskah izžgane ali izrezane line v obliki križa, geometričnih ali cvetličnih motivov. Na stebrih najdemo izrezljano letnico postavitve, včasih s podpisom graditelja. Le v treh primerih je bil k stebri prislonjen kipec sv. Florijana – zaščitnika pred ognjem.

Prevladujoča kritina

Starost

Okraski

- Zemljevid** Po končanem terenskem delu je vsak učenec vrisal obravnavane kozolce na karto (Državna topografska karta 1:25 000 Otalež, Idrija). Iz nje je lepo razvidna gostota pojavljanja kozolcev na območju našega šolskega okoliša. Največ jih je v vaseh prisojnih pobočij desnega brega Idrijce: v Jaznah, Otaležu, Plužnjah in Lazcu. Precej še vedno na Ledinski planoti in okrog Mrzlega Vrha, manj pa po Kanomeljski dolini, Krmicah in v okolici Spodnje Idrije.
- Prikaz dela učencev** Celotno delo učencev je bilo razstavljeno v telovadnici naše šole ob »dnevu šole« 13. maja 2000, skupno s predstavitvijo vseh dejavnosti šole v tekočem šolskem letu. Ogledali so si ga lahko učenci, učitelji, starši, kra-jani oziroma vsi, ki jih delo šole in otrok zanima.

Namesto zaključka

Delo z raziskovalnimi projekti sprejemajo učenci različno. Nekateri z navdušenostjo, drugi kot odvečno in nepotrebno obremenitev. Temu primerni so tudi rezultati njihovega dela, ki so v razponu od zelo pomanjkljivih do zelo solidnih. Za mentorja so rezultati sicer pomembni, vendar pa nikakor ne edini cilj, ki ga s takim delom želi doseči. Poleg navajanja otrok na opa-zovanje, samostojno raziskovalno delo in delo z literaturo je pri tem izred-no pomemben tudi vzgojni moment. Spoznavanje domače okolice, njene preteklosti, zgodovinske vrednosti, oblikovanje estetskega čuta, razlikova-nje med uporabnim in lepim ter možnost odločanja tudi v prid slednjega.

Upam, da je bil vsaj del teh ciljev s pričujočim delom dosežen. Verjamem, da ti otroci odslej drugače gledajo na domači ali sosedov kozolec in da bodo nekoč vsaj nekateri kot gospodarji svojih domačij ob obnavljanju poslopij razmišljali tudi o ohranjanju njihovega preteklega videza in lepo-te, ne zgolj funkcionalnosti. To upanje mi potrjujejo nekatere misli, ki so jih zapisali ob zaključku dela:

Anja Kaurič, 8.a: »V okviru seminarske naloge sem si ogledala in zabeležila vtise o desetih kozolcih, ki ležijo na Ledinski planoti. Moram priznati, da je bila naloga kar težka, obenem pa tudi zanimiva, saj sem spoznala veliko novih stvari o kozolcih pa tudi o življenju ljudi. Presenetila me je urejenost nekaterih kozolcev, pri drugih pa slaba vzdrževanost. Lastniki nekaterih kozolcev so o njih vedeli povedati zelo veliko, drugi, ki so kozolce podedovali, pa niso kaj prida poznali njihove zgodovine. Vsi po vrsti pa so bili zelo prijazni in me po malem že vleče, da bi spet sodelovala pri podobni nalogi, saj pri tem delu spoznaš ogromno zanimivih stvari pa tudi ljudi.«

Metod Bevk, 8.a: »Nikoli nisem bil posebno pozoren na kozolce, ki so sestavni del skoraj vsake domačije, zato sem se z veseljem lotil naloge.

Ker so kozolci zgrajeni v različnih časovnih obdobjih, so med njimi precejšnje razlike, vsak ima tudi svojo posebnost.«

Tomaž Bratuž, 8.a: »Kozolci so bili med seboj zelo oddaljeni in nekateri na težko dostopnih krajih. Pri tej nalogi sem spoznal, kako kmetije v odmaknjenih krajih propadajo.«

Andreja Primožič, 8.a: »Kozolec je bil v zelo slabem stanju, zato ga je lastnik obnovil. Na žalost sedaj ni v ponos slovenskim kozolcem. Predvsem moti njegova streha, ki je pokrita z navadno pločevino in potegnjena do tal.«

Tina Makuc, 8.b: »Obdelala sem deset kozolcev. Posejani so na vseh koncih Ledin. Zanimiva se mi je zdela uporaba kritine. V Ledinskih Krmicah so bili kozolci prekriti z rdečo kikindo, v Pečniku in okoliških kozolcih pa vedno s salonitom. Na splošno so dobro ohranjeni in ko sem govorila z lastniki, sem dobila občutek, da o njih še vedno govorijo s ponosom, in upam, da bo tudi naprej tako...«

LITERATURA

- CEVC, TONE; ČOP, JAKA: SLOVENSKI KOZOLEC. ŽIROVNICA, 1993.
 MELIK, ANTON: KOZOLEC NA SLOVENSKEM. LJUBLJANA, 1931.
 RUCLL, RENZO: KOZOLEC. LIPA. S. PIETRO AL NATISONE. 1998.

JOŽE ČAR
META DOBNIKAR
DRAGO SKABERNE

Mineral barit iz Tratnikovih usadov

O odkritju minerala *barita* leta 1998 na Tratnikovih usadih v Zgornji Idriji (slika 1) smo na kratko v Idrijskih razgledih že poročali (Čar, 1999). Takrat smo omenili, da barit sicer ni posebno redek mineral, vendar pa je najdba v Zgornji Idriji prijetno presenečenje za mineraloge, sočasno pa tudi zanimiva popestritev mineraloške podobe idrijskega ozemlja. Raziskave nahajališča in minerala *barita* so občasno trajale vse do pomladi 2001. Z geološkim kartiranjem Tratnikovih usadov, vzorčevanjem, geokemičnimi ter mikroskopskimi mineraloški raziskavami smo želeli ugotoviti, v kakšnih oblikah se barit pojavlja, na kakšen način je vključen v kamnine, v katerih se nahaja, njegove mineraloške in kristalografske značilnosti ter njegov nastanek. Daljša razprava bo objavljena v eni izmed geoloških strokovnih revij (Čar, Dobnikar & Skaberne, 2002). Naslednji članek pa je poljudno napisan in dopolnjen krajši povzetek raziskovalnih ugotovitev.

Predstavitev minerala *barita*

Za mineraloško manj podkovane bralce bo vsekakor zanimivo najprej spoznati splošne značilnosti in posebnosti minerala *barita*. Opis povzemamo po knjigah *Specijalna mineralogija* (Tučan, 1957) in *Minerali na Slovenskem* (Vidrih & Mikuž, 1995).

Mineral *barit* s kemično sestavo BaSO_4 prištevamo med sulfate (barijev sulfat). Njegova gostota je $4,3\text{--}4,7\text{ g/cm}^3$ in je kar precej težji od nekaterih sorodnih mineralov (npr. anhidrit – CaSO_4 ima gostoto $2,9\text{--}3,0\text{ g/cm}^3$). Od tod tudi njegovo drugo ime *težec* (grško *barys* pomeni težak). Barit ali težec se pogosto pojavlja v lepih vlaknatih ali listnatih kristalih, ki pa se močno spreminjajo (slika 2). Tučan omenja kar 250 različnih kristalnih oblik. Velikokrat ga najdemo tudi v nekristalnih ledvičastih, sigastih in skorjastih oblikah. Kristali so steklastega ali bisernega sijaja. Lomijo se luskasto in so precej krhki. Barit je lahko prozoren ali neprozoren. Po barvi se močno spreminja. Najdemo lahko brezbarvne, bele, svetlo modre, rume, rdeče, rjave ali sive različke. (Tučan, 1957; Vidrih & Mikuž, 1995).

Barit je pogost spremljevalec sulfidnih rud v hidrotermalnih rudiščih. Nastopa v žilah skupaj z različnimi sulfidi (v idrijskem rudišču na primer s sulfidnim mineralom cinabaritom – HgS) ali pa samostojno. Zelo pogost je kot

sekundarni mineral v oksidacijskih delih sulfidnih nahajališč, torej v tistih delih rudišč, ki so že pod vplivom površinskih voda. (Zuffardi & Salvadori, 1964). Barit pa je tudi sorazmerno pogosten sulfat sedimentacijskega nastanka, kar pomeni, da nastaja sočasno z nastajanjem kamnin, v katerih se nahaja. Skupaj s kalcijevim sulfatom – anhidritom (CaSO_4) in stroncijevim sulfatom – celestinom (SrSO_4) ga prištevamo med tako imenovane brezvodne sulfate. Ni pa evaporitni mineral, saj nastopa v normalnih kontinentalnih in morskih sedimentih in sedimentnih kamninah (Degens, 1968).

Dosedanje omembe minerala barita na Idrijskem

Mineral barit je na Idrijskem prvi ugotovil in opisal A. Schrauf v imenitni razpravi o paragenzi metacinabarita iz leta 1892. Do pol centimetra velike, svetleče bele do prosojne kristale barita je našel na vzorcih s cinabaritom in metacinabaritom orudenih glinasto-laporastih breč iz odkopa Metacinabarit na 6. obzoru jugozahodnega dela jame (Josefigrube). Na vzorcu jalove kamnine iz osrednjega dela rudišča (Theresiagrube) pa so ležali 2 cm visoki in 3 mm široki baritni kristali.

Že naslednje leto je Zepharovich omenil barit iz idrijskega rudišča v mineraloškem leksikonu avstrijskega cesarstva (Zepharovich, 1893). Schraufove ugotovitve pa je v celoti povzel Voss (1895) v razpravi o mineralih na Kranjskem.

V naslednjih letih so raziskovalci, ki so se kakorkoli ukvarjali z mineralogijo idrijskega rudišča, barit sicer omenjali, vendar predvsem v povezavi s paragenzo živosrebrovih rud. Novih nahajališč pa ne omenjajo in se sklicujejo na Schraufove podatke (Di Colbertaldo & Slavik, 1961; Berce, 1958; Mlakar & Drovenik, 1971).

Do ponovnih najdb barita v idrijskem rudišču je prišlo ob koncu osemdesetih let preteklega stoletja. Leta 1988 je Guduričeva pri raziskavah za diplomsko nalogo ugotovila barit v piritni leči v orudenem karbonskem skrilavcu (Gudurič, 1988). Dve leti kasneje pa so pri raziskavah rud v rudnem telesu Grüber ugotovili dve generaciji barita (Drovenik, Dolenec, Režun & Pezdich, 1990). Kristali starejšega barita so beli, neprozorni, povsem izkristalizirani in sekundarno nekoliko obrušeni. Mlajši barit ima steklen sijaj, je porozen, vendar so kristalčki lepo ohranjeni. Leta 1995 so Vidrih in sodelavci pri opisu mineralov idrijskega rudišča omenili, da so

SLIKA 1.
OSREDNJI DEL TRATNIKOVIH USADOV;
GREBENI MULJEVCA IN PEŠČENJAKA

SLIKA 2. MODELI KRISTALOV BARITA.
VIR: VIDRIH, R. & MIKUŽ, V., 1995

v novejšem času našli barit tudi na XIII. obzorju. Rombični kristali veliki nekaj milimetrov nastopajo v geodah skupaj s kalcitom, kremenom in cina-baritom. Prevladujejo beli kristalčki s steklenim sijajem.

Odkritje barita na Tratnikovih usadih v dolini Zgornje Idrijce je prva najdba tega minerala na Idrijskem izven idrijskega rudišča (Čar, 1999).

Tratnikovi usadi

Tratnikove usade imenujemo plazovito območje na desnem pobočju Idrijce pod kmetijo Tratnik v Čekovniku. Na približno 200 metrov dolgem in 100 do 150 metrov širokem območju izdanjajo na površje od 227 do 221 milijonov let stare zgornjetriasne kamnine karnijske starosti (Mlakar, 1969; Cigale, 1978). Glede na velikost izdanka in vsestransko izjemno geološko pestrost štejemo Tratnikove usade med največje in najslikovitije izdanke karnijskih plasti v Sloveniji ter med najpomembnejše geološke znamenitosti na Idrijskem. Geološke posebnosti Tratnikovih usadov zaslužijo obsežnejšo in podrobnejšo predstavitev, kar bomo storili ob drugi priložnosti. Tokrat se bomo posvetili predvsem mineralu baritu. Seveda pa brez kratkega opisa kamnin, v katerih najdemo baritno mineralizacijo, tudi tokrat ne bo šlo.

Kamnine, v katerih se pojavlja mineral barit

Pogled na Tratnikove usade je za naše kraje prav nenavaden. Pobočje reže zapleten splet golih hrbtov in erozijskih žlebov v mehkih kamninah, iz katerih gledajo »otočki« trših kamnin. Preseneti nas neobičajna barvna pisanost kamnine. Ponekod so kamnine povsem črne s postopnimi prehodi v najrazličnejše sive odtenke. Tu in tam se prepletajo zaplate nežno zelenih, vijoličastih in rdečih kamnin. Nad vsem pa kraljujejo odtenki rumenih in rjavih različkov. Čeprav barva ni lastnost, po kateri posamezne kamnine petrografsko določamo in jih poimenujemo, nam velika barvna paleta vendarle nakazuje izjemno kamninsko pestrost karnijskih plasti na območju Tratnikovih usadov. Na Idrijskem ne najdemo izdanka, kjer bi gledalo na površje toliko različnih kamni kot prav tu. V strmem, erozijsko razdrapanem pobočju, najdemo »običajne« pa tudi kar nekaj neobičajnih različkov *klastičnih kamnin* (glinavci, meljevci, peščenjaki in konglomerati), več vrst *karbonatnih kamnin* (apnenci in dolomiti), nekaj posebnih petrografskih različkov (kamnine z vulkanoklastičnim materialom – različni tufiti) ter vrsto prehodnih kamnin. Tratnikovi usadi so torej prava zakladnica najrazličnejših kamnin. Tokrat naj omenimo le, da so najpogostejši različki glinavci, meljevci in drobno zrnati peščenjaki. V njih so vložene različno velike leče gomoljasto-plastnatih apnencev in plastnatih kremenovih konglomeratov. Znotraj glinavcev, meljevcev in drobno

zmatih peščenjakov pa najdemo še do 20 cm velike samostojne lečice (gomolje) različnih kamnin.

Karnijske plasti imajo na območju Tratnikovih usadov nenavadno zapleteno prostorsko lego. Zaradi narivanja so postavljene »na glavo«, torej ležijo v obrnjeni legi (inverzna lega). So močno zgubane in se zato večkrat ponovijo. Usade seka tudi več prelomov, ob katerih so kamnine premaknjene in zdrobljene.

Oblike pojavljanja in značilnosti barita

Mineral barit smo našli v skrilavem muljevcu in drobno zmatem peščenjaku na Tratnikovih usadih spomladi leta 1999. Prva presenetljiva ugotovitev je bila, da se pojavlja barit v dveh različnih, ki sta si že na prvi pogled povsem drugačna, tako po barvi kot tudi po obliki kristalov. Drugo presenečenje je bilo odkritje, da sta obe vrsti barita različno stari. To je toliko bolj nenavadno, če upoštevamo, da se sicer oba različka nahajata v enako starih karnijskih kamninah (julska podstopnja), vendar je med nastankom enega in drugega poteklo približno 200 sto milijonov let. Starejši barit se pojavlja v obliki drobnih »leč« ali gomoljev, ki jih zaradi sočasnega nastanka s kamnino, v kateri ležijo, imenujemo *konkrecije* (latinsko *concreresco* – zrasti v, zgostiti se) (slika 3). Mlajši pa se pojavlja v obliki *žil*, ki predstavljajo z mineralom zapolnjene tektonske razpoke (slika 4).

Konkrecije iz Tratnikovih usadov so sestavljene iz približno 60% kremenca (SiO_2), 30% barita in glinenih mineralov, zato jih imenujemo baritno kremenove konkrecije. Zaradi primesi železovih hidroksidov so bolj ali manj močno rdečkasto rjavo obarvane in imajo dokaj pravilne okrogle oblike (slika 3). Njihova velikost se giblje od 2 do 9 cm, v povprečju pa so velike le nekaj centimetrov. Večje konkrecije so pogostno *septarijske* (latinsko *septum* – meja, razvodnica), kar pomeni, da najdemo v sredini konkrecij radialno potekajoče žile, v našem primeru baritno kremenove žile. Baritno kremenove konkrecije in septarijske konkrecije so sorazmerno redko in slučajno razporejene po skrilavem muljevcu in peščenjaku.

Velika večina konkrecij je zgrajenih enotno iz zelo drobnih kristalčkov. Nekatere večje pa imajo nakazano koncentrično zgradbo. Osrednji homogeni del grade zelo drobni kremenovi in baritni kristali. Proti robovom so baritni kristali usmerjeni radialno, njihova velikost pa se veča. V zbruskih lahko pod mikroskopom opazujemo žarkovito rast pahljačasto razporejenih kristalov barita v zelo drobno zmati do amorfnosti osnovi iz glinenih mineralov in železovih hidroksidov. V jedru septarijskih konkrecij so septarijske žilice zapolnjene s prevladujoče podolgovatimi zrni barita in kremenca, ki so usmerjeni z daljšo stranico od roba proti sredini žilice. Posebnost konkrecijskega barita iz Tratnikovih usadov je tudi ta, da ima nekatere optične lastnosti drugačne, kot je to običajno mineral barit (je optično negativen).

SLIKA 3: KREMENOVO BARITNA SEPTARIJSKA KONKRECija (RAZLAGA V TEKSTU)

SLIKA 4. BARITNA ŽILA V MULJEVCU

SLIKA 5.
NOTRANJA ZGRADBA BARITNE ŽILE.
POSAMEZNI KRISTALI
SO VISOKI DO 6 MM IN ŠIROKI 1,5 MM

V nagubanih karnijskih muljastih kamninah najdemo v prevojnih delih gub (v antiklinalah – grško *antiklino* – nasprotno nagnjen) do 25 cm dolge in do 2,5 cm debele baritne žile (slika 4 in 5). Žile so zapleteno zapolnjene z vlaknatimi kristali svetlo sivkastega barita svilnatga sijaja. Poleg barita, ki ga je približno 87%, smo v žilah določili še 10% kremen in glinene minerale, ki so vezani predvsem na vključke muljaste *prikamnine*, torej kamnine, v kateri se žile nahajajo. Večina žil ima s prostim očesom dobro vidno »dvoplastno« notranjo zgradbo z izrazito sredinsko črto, kjer se kristali stikajo (slika 5). Na zunanji strani običajno le del baritnih kristalov sega neposredno do prikamnine, sicer pa se končujejo že nekoliko prej. Na tak način se na obrobju žil oblikuje še en manj izrazit stik in značilna tanka »porozna plast« med žilo in prikamnino.

Zapolnjevanje razpok z baritnimi kristali je potekalo zelo zapleteno. Pod mikroskopom opazimo kar štiri zaporedne faze rasti kristalov, ki se delno med seboj prekrivajo. Kakorkoli so že odnosi med baritnimi kristali v žilah zapleteni, je res, da so največji in najlepši tisti kristali, ki so nastali prvi. Rasli so sočasno z razpiranjem razpok od sredine proti robovom. Oblikovali so se vlaknati kristali, dolgi do 6 mm in široki do 1,5 mm (slika 5). V žilah najdemo tudi zrna kremenca, ki na robovih žil tu in tam nadomeščajo baritne kristale.

Zgodba o nastanku barita

Eden izmed osnovnih namenov raziskav je bil pojasniti nastanek barita. To vsekakor ni enostavna in lahka naloga. Iz dosedanjega opisa pa bo pozorni bralec lahko ugotovil, da se dogodki iz časa nastajanja kamnin in mineralov na poseben način »zapišejo« v kamnine in minerale. Oboroženi s potrebnim znanjem, znajo te zapise ugotoviti in »prebrati« geologi. Če želimo pojasniti nastanek barita iz Tratnikovih usadov, je torej potrebno celotno geološko znanje raziskanih karnijskih plasti in minerala barita zaokrožiti v razumljivo in logično zgodbo.

Baritno kremenove konkrecije so nastajale v plitvem morju kmalu po odložitvi muljaste usedline ali sedimenta (iz vode odloženi nevezani muljasti delci v velikosti pod 0.063 mm) v tako imenovani zgodnji *diagenezi* (grško *dia-genesis* – skozi-nastanek) z zapolnjevanjem prostorov (por) med usedlimi delci in nadomeščanjem meljastega sedimenta z rastočimi kristali. Redkost in majhnost baritnih konkrecij kaže, da je bila količina razpoložljivega barija v vodi, ki se je pretakale skozi muljasto usedlino (pome raztopine), omejena in da so bili ugodni pogoji za nastanek konkrecij izpolnjeni le tu in tam. Pravilnost konkrecij govori za enakomernost dotoka z barijem obogatenih pornih voda. Zelo drobni in enakomerni kristali ter v večini primerov nekoncentrična notranja zgradba pa kaže na njihovo počasno rast. Vzrok za počasno rast je bila lahko nizka prepustnost muljastih usedlin ali pa nizka koncentracija elementa barija v vodi, ki se je pretakala skozi sediment. Ob prisotnosti sulfatnega iona, ki ga je v morski

in porni vodi morskih sedimentov v izobilju, zadostuje za nastajanje barita že zelo nizka vsebnost barija (Engelhardt, 1973).

Izvor elementa barija, ki je potreben za nastanek barita, je lahko večstranski. Glede na sestavo iz kopnega prinesenih (terigenih) peščenih zrn in prodnikov naj bi material izviral pretežno iz ladinjskih kamnin (vulkano-klastičnih kamnin, predomin in rožencev) (Cigale, 1978). Barij pa naj bi se izluževal predvsem iz mineralov glincev, ki jih je v omenjenih kamninah zelo veliko. Drugi del barija se je lahko sproščal pri spreminjanju (razpadanju) terigenih zrn glincev in predomin v samem sedimentu (in situ). Tretji izvor barija pa so lahko bili z barijem bogati organski karbonatni ostanki.

Nad karnijskimi plastmi z baritnimi konkrecijami in konkrecijskimi septarijami se je v naslednjih milijonih letih v zgornjem triasu, juri, kredi ter spodnjem delu terciarja (paleocenu in eocenu) odsedlo še najmanj 5000 metrov najrazličnejših kamnin. Sledilo pa je geološko izjemno pestro obdobje nastajanja Alp (alpsko gorotvorno obdobje). V tem času so se kamnine najprej gubale v velike polegale gube, nato pa so se posamezni deli gub narivali drug preko drugega. Takrat je nastala tudi zapletena struktura Tratnikovih usadov. V zgornjem obrobju splaznega pobočja opazujemo naravno ploskev, pod njo pa v meljevcih in peščenjakih več zapleteno oblikovanih gub.

Nastajanje žilnega barita povezujemo prav z nastankom omenjenih obnarnivnih gub. Pri njihovem oblikovanju je prišlo soglasno z nateznimi pogoji v antiklinalnih delih do postopnega odpiranja razpok v plastičnih in slabo prepustnih drobno zrnatih klastičnih kamninah ob povišanih temperaturah. Pri zapolnjevanju žil so bile ugotovljene štiri faze premikanj, s katerimi je povezano izločanje štirih generacij barita in kasnejši dotok kremenice ter nadomeščanje barita s kremenom. Menimo, da je bil barit zaradi povečanih pritiskov in temperatur v času narivanja najverjetneje ponovno aktiviran (remobiliziran) iz prikamnine in zgodnjediagenetskih baritnih konkrecij in konkrecijskih septarij.

Zaključek

Čeprav mineral barit ni posebno redek in na pogled atraktiven, smo vendarle lahko veseli novega nahajališča. Pestri nam splošno mineraloško podobo idrijskega konca in bogati podobo Krajinskega parka Zgornje Idrije. Morda pa se bo »baritna zgodba« v naslednjih letih nadaljevala z odkritjem novih nahajališč na drugih izdankih karnijskih plasti v Zgornji Idriji.

Ob koncu še opozorilo in želja. Tratnikovi usadi ležijo sredi Krajinskega parka Zgornje Idrije. Morebitni obiskovalci morajo to resno upoštevati. Baritno nahajališče nedvomno ni nastalo »samo za nas in za danes«. Naj se čudijo naravnim posebnostim sveta ob Idriji tudi bodoče generacije.

LITERATURA IN VIRI

- BERCE, B., 1958: GEOLOGIJA ŽIVOSREBRNEGA RUDIŠČA IDRJA. GEOLOGIJA 4, LJUBLJANA.
- CIGALE, M., 1978: KARNIJSKE PLASTI V OKOLICI IDRJE – CARNIAN BEDS IN THE IDRJA REGION. GEOLOGIJA 21, 61–75, LJUBLJANA.
- ČAR, J., 1999: NAJDBA MINERALA BARITA. IDRIJSKI RAZGLEDI 44/2, IDRJA.
- ČAR, J.; DOBNIKAR, M. & SKABERNE, D., 2002: BARIT IZ ZGORNJE IDRJE – BARITE FROM THE UPPER VALLEY OF THE IDRJA. GEOLOGIJA, LJUBLJANA.
- DI COLBERTALDO, D. & SLAVIK, S., 1961: IL GIACIMENTO CINABRIFERO DI IDRJA IN JUGOSLAVIJA. RENDICONTI SOC. MIN. ITAL. 17., PAVIA.
- DROVENIK, M., DOLENEC, T., REŽUN, B., & PEZDIČ, J., 1991, O ŽIVOSREBROVI RUDI IZ RUDNEGA TELESIA GRÜBLER V IDRJI – ON THE MERCURY ORE FROM THE GRÜBLER ORE-BODY, IDRJA. GEOLOGIJA 33, 397–446 (1990), LJUBLJANA.
- ENGELHARDT, VON W., 1973: DIE BILDUNG VON SEDIMENTEN UND SEDIMENTGESTEINEN. SEDIMENT-PETROLOGIE. TEIL III, STUTTGART.
- GUDURIČ, B., 1988. ŽIVOSREBROVO ORUDENJE V »KARBONSKIH« PLASTEH IDRJSKEGA RUDIŠČA. DIPLOMSKO DELO, LJUBLJANA.
- MLAKAR, I., 1969: KROVNA ZGRADBA IDRJSKO ŽIROVSKEGA OZEMLJA – NAPPE STRUCTURE OF THE IDRJA-ŽIRI REGION. GEOLOGIJA 12, 5–72, LJUBLJANA.
- MLAKAR, I. & DROVENIK, M., 1971: STRUKTURNE IN GENETSKE POSEBNOSTI IDRJSKEGA RUDIŠČA – STRUCTURAL AND GENETIC PARTICULARITIES OF THE IDRJA MERCURY ORE DEPOSIT. GEOLOGIJA 14, 67–126, LJUBLJANA.
- SCHRAUF, A., 1892: UEBER METACINABARIT VON IDRJA UND DESSEN PARAGENESIS. JAHRBUCH DER K.K. GEOLOGISCHEN REICHSANSTALT, XLI. BAND, 349–400, WIEN.
- TUČAN, F., 1957: SPECIALNA MINERALOGIJA. ZAGREB.
- VIDRIH, R. & MIKUŽ, V., 1995: MINERALI NA SLOVENSKEM. TEHNIŠKA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA.
- VIDRIH, R., MIKUŽ, V., PIŠLJAR, M. & KLEMENČIČ, T., 1995: MINERALI IDRJSKEGA RUDIŠČA. PROTEUS 57, 1994–1995, ŠT.7, 269–276, LJUBLJANA.
- VOSS, W., 1895: DIE MINERALIEN DES HERZOGTUMS KRAIN. LAIBACH.
- ZEPHAROVICH, VON V. (BEARBEITET VON F. BECKE), 1893: MINERALOGISCHES LEXICON FÜR DAS KAISERTHUM ÖSTERREICH. III. BAND. KEISERLICHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, WIEN.
- ZUFFARDI, P. & SALVADORI, L., 1964: SUPERGENE SULFIDES AND SULFATES IN THE SUPERGENE ZONES OF SULFIDE ORE DEPOSITS. IN: AMSTUTZ, G.C., SEDIMENTOLOGY AND ORE GENESIS. DEVELOPMENTS IN SEDIMENTOLOGY, VOL.2. ELSEVIER, AMSTERDAM.

Obmejne zgodbe

IVICA KAVČIČ

Med prebiranjem knjige profesorja Tomaža Pavšiča »Ob stari meji« sem se spomnila zgodb, ki so mi jih še v rani mladosti pa tudi kasneje pripovedovali moji domači, predvsem mama Milka in njena brata Bogomir in Danijel Eržen. Odločila sem se, da zapišem tri najbolj zanimive, ki dopolnjujejo sliko razmer v naših krajih med obema vojnama. Zgodbe si sledijo kronološko. Prva, »Smrt Julke Hvala v gostilni Pri Felku na Kovačevem Rovtu«, se je zgodila leta 1922 in govori o strelu v paniki, ki je zahteval človeško žrtev. Druga, »Rapalska meja kot možnost zaslužka«, pripoveduje o možnostih, ki jih je za to dajal maloobmejni promet, nanaša pa se na čas med letoma 1933 in 1939. Tretja, »Češka zbrojevka za 205 lir«, pa govori o tem, kako sta mamina brata Danilo in Bogomir Eržen že kmalu po začetku vojne leta 1941 za svoj denar in na lastno pobudo kupila v Rovtah strojnico zato, da bi imela kaj vzeti v roke takrat, ko se bo začel boj proti okupatorju.

Smrt Julke Hvala v gostilni pri Felku na Kovačevem Rovtu

»Pri Felku« na Kovačevem Rovtu je že stara gostilna. Sedanji gospodar Ciril Hvala ve povedati, da jo je njegov oče Felko kupil od nekega Bizjaka leta 1921. Stavbo zraven, ki se ji reče »Hotelček«, pa da je zgradil Šepetavec iz Idrije leta 1902. Namenjena je bila temu, da bi tam gostje lahko prespali, a zaživel to ni. Številna družina Hvalovih je imela zgoraj spalnice, spodaj pa lokal, odprt le, kadar je bilo gostov veliko. Tako je še danes.

Zgodbo o nesrečni smrti Cirilove tete Julke sem slišala večkrat še v zelo mladih letih. Mama in gostilničarka Mici Hvalova sta jo velikokrat obnavljali še tudi kasneje, ko smo se ob nedeljah ustavljali v tej prijazni gostilni. Vtisnila se mi je globoko v spomin, tako da nanjo vedno pomislim, ko grem mimo ali stopim v gostilno. Ko sem se odločila, da jo zapišem, sem za podatke zaprosila Cirila Hvalo in njegovo sestro Ivanko, poročeno Žakelj. Ivanka je pobrskala po družinskem albumu in mi priskrbeli dve fotografiji – fotografijo Julkinega pogreba in fotografijo hiše iz tridesetih let prejšnjega stoletja. In zdaj k zgodbi.

Zgodilo se je v večernih urah na nedeljo, 18. avgusta leta 1922. Ob mizi v »hotelčku« je sedelo nekaj mladih fantov, rudarjev iz Idrije, med njimi

POGREB JULIJANE HVALA,
KOVAČEV ROVT

20.8.1922.

moj bodoči oče, takrat še triindvajsetletni fant Nace Kavčič in njegov prijatelj Matevž Miklavčič. Prisedla sta dva italijanska financarja. Lahov knapi že nasploh niso marali, še toliko manj so želeli z njimi skupaj sedeti v gostilni. Začeli so izzivati s kontrabantom. Malo so ga seveda že tudi imeli »pod kapo«. Najprej so govorili bolj na splošno, nakar je segel Matevž z roko v žep in s krepko kretnjo postavil na mizo zavoj jugoslovanskega tobaka, češ »mi si upamo, pa vidva?«. V tistem trenutku je nekdo od gostov v gostilni planil k stikalu in ugasil luč. Financarja sta se ustrašila in eden je ustrelil. Nesrečen slučaj je hotel, da je bila ravno takrat pred vrati 22-letna gospodarjeva sestra Julka, ki je nesla pijačo v lokal. Krogla je prebila vrata in jo zadela v trebuh. Umrla je še isti večer. V zmešnjavi, ki je nastala, so fantje zbežali, ne da bi prav vedeli, kaj se je bilo zgodilo.

S tem v zvezi je zanimiva še ljubezenska zgodba mlade Julke.

Rojena je bila 14. 2. 1900 na Vojskem, na kmetiji v Logu ob poti na Vojščico. Z njeno sestro Micko se je bil poročil moj stric Stanko Eržen, tedaj učitelj na Vojskem. Njen brat Felko pa se je poročil z Marijo Govekar s kmetije na Robah, ki spada pod vas Gore. Kot že rečeno, sta bila Felko in Mici na Kovačevem Rovtu kupila gostilno, ki se ji od takrat reče »Pri Felku«. Brat je brhko sestro Julko vzel k sebi za natakario. Kaj kmalu se je med njo in gospodinjinim bratom Štefanom vnela vsem naokrog znana velika ljubezen. Tisto nedeljo popoldan je šel Štefan, kot ponavadi, po cesti mimo hiše Erženovih k svoji Julki v vas. Pred hišo je stala moja stara mama Ivana Eržen. Dobro vedoč, kam Štefan gre, ga je hotela malo podražiti in je smeje se rekla: »Kam pa greš, Štefan?«, in naprej »nič ne hodi, saj ti je umrla!«. Takrat se ni bilo še nič zgodilo, nesreča se je pripetila šele nekaj ur za tem. Zakaj se je tako pošalila, zakaj tako naključje, kdo ve?

Julkina smrt je vse v okolici globoko pretresla, najbolj seveda Štefana. Pravijo, da je ni nikoli pozabil in da je svojo žalost vedno bolj utapljal v pijači. Čeprav še nista bila poročena, ji je postavil lep nagrobni spomenik.

Rapalska meja kot možnost zaslužka

Kako so včasih lahko preživele številne družine ob skromnih, za današnje pojme nikakršnih dohodkih, si le težko predstavljamo. V že tako siromašne kraje je prva svetovna vojna prinesla le še dodatno revščino. Lakota je bila vsakodnevni gost. V družini Erženovih na Kovačevem Rovtu – danes Gore 1, je bilo otrok, kolikor jih je Bog dal – vseh kar 15. Trije so umrli do četrtega leta starosti. Oče Tomaž je bil sicer rudar, a je umrl, ko je bilo najmlajšemu komaj dobra 3 leta. Stroga, odločna mama Ivana je skrbela, da so otroci že tam od petega leta naprej opravljali koristna dela in tako dodajali svoj, čeprav še tako skromen delež k skupnemu družinskemu proračunu. Nabirali so gobe in druge gozdne sadeže in jih prodajali. Mleko dveh krav in kokošja jajca so nosili stalnim strankam v Idrijo. Pozimi so vsi klekljali, tudi fantje. Ko so vsaj malo odrasli, so hodili v dneve h kmetom. Pri Rudniku je bil zaposlen samo Viktor, in še to le nekaj let. Ob krizi leta 1933 je tudi on ostal brez dela. Čim so otroci odrasli, so šli s trebihom za kruhom v Italijo, Jugoslavijo, Francijo. Vsak ima svojo zgodbo, ena je težja od druge. Po prvi svetovni vojni je neko možnost zaslužka prinesla državna meja, postavljena z Rapalsko pogodbo leta 1920. O tem mi je takole pripovedoval stric Bogomir Eržen, v marsičem pa ga je dopolnila tudi žena Marica, ki je v mladih letih živela na Ledinskem Razpotju.

»Državna meja nam je nudila možnost zaslužka na dva načina. Eden je bil kontrabant – nelegalno prenašanje predvsem tobaka in kave po skrivnih poteh iz Jugoslavije v Italijo. To je bilo sicer zelo donosno, a tudi nevarno. Najbolj donosen je bil promet s konji. V naših krajih ta ni bil tako pogost kot tam okrog Hotedršice, a so se nekateri ukvarjali tudi s tem. Najbolj poznan je bil Klabačkov Tone iz Idrške. Velik, močan možak, pravi Martin Krpan, je po skrivnih poteh vodil konje čez mejo, jih nekaj časa imel privezane v Cajnarjevih Rupah na Gorah in jih nato prodal naprej. Zgodilo se je bilo, da ga je nekdo izdal in so ga financarji v gozdu prijeli in zvezali. A močan, kot je bil, jih je, čeprav že zvezan, ugnal in jim ušel čez mejo v Jugoslavijo. V naši družini se s kontrabantom nismo ukvarjali, smo pa kolikor se je le dalo izkoristili drugo možnost, ki nam jo je prinesla meja, to je maloobmejni promet.

Naša hiša na Kovačevem Rovtu, zdaj Gore 1, je še spadala v desetkilometrski obmejni pas, za katerega je veljal režim maloobmejnega prometa. Vsaka družina na tem območju je dobila od oblasti posebno družinsko knjižico, v kateri so bili vpisani vsi družinski člani od 15. leta starosti

naprej. V to knjižico so Italijani na meji beležili blago, ki smo ga prenašali čez mejo. Na mesec smo smeli prenesti za lastne potrebe 5 kg mesa in 10 kg bele moke na osebo. To količino so kontrolirali, včasih s tehtanjem, največkrat pa so samo potežkali nahrbtnik in se malo posmejali, če je bil le pretežak. Če pa so imeli koga na sumu, da prenaša prepovedane stvari, kot je kava ali tobak, so vrečo z moko z vseh strani prebadali z dolgo jekleno iglo. Meni se to ni zgodilo, saj se s kontrabantom, kot že rečeno, nisem ukvarjal. Ker je bila naša družina velika – doma je bilo tedaj še sedem odraslih družinskih članov – sem imel dovolj možnosti za prenos dovoljenih količin blaga za vso družino. Niso namreč kontrolirali, kdo blago prenaša, temveč le, ali blago odgovarja dovoljeni količini, zapisani v knjižici. Lahko sem si celo sposodil knjižico od drugega kmeta, ki ni imel interesa, da bi hodil čez mejo. Za protiuslugo sem mu naredil kakšno dnino na polju. Vsega tega se je nabralo toliko, da sem lahko šel v Žiri tudi dvakrat tedensko. Kakšenkrat tudi v Rovte ali samo na Trate. Po letu 1935, ko je bil brat Danilo že star 15 let, je hodil včasih tudi on z menoj. Doma seveda nismo jedli ne mesa ne kruha iz bele moke. Vse to sem prodal zanesljivim strankam v Idriji, za katere sem vedel, da me ne bodo izdale. Splačalo se je nositi predvsem meso in mesne izdelke. V veliki trgovini pri Lengarju v Žireh – pisali so se Erznožnik – sem kupil meso po 2 liri, v Idriji pa sem ga svojim stalnim strankam prodal včasih tudi po 5 lir. V treh letih sem si toliko prihranil, da sem leta 1936 kupil pri Štravsu moško kolo znamke Ancor za 340 lir. To je bil za tiste čase kar velik denar, vendar tudi težko prislužen. Za pot v Žiri sem potreboval uro in pol, nazaj, težko otovorjen, včasih tudi s po 30 kg, pa kar tri ure. Posebno težko je bilo pozimi. Zgodilo se mi je, da bi bil skoraj ostal v snegu. Le s skrajnimi napori sem prišel do Miklavža na Gorah, kjer so mi dali malo kruha, da sem si opomogel in šel naprej.«

Češka zbrojevka za 205 lir

Pripoveduje Bogomir Eržen.

S kapitulacijo Kraljevine Jugoslavije in vdorom italijanske vojske v Ljubljano v aprilu 1941 leta so se spremenile tudi razmere na meji med obema državama, določeni v Rapallu. Vendar se to ni zgodilo takoj. Še kar nekaj časa po začetku vojne so Italijani mejo stražili tako kot prej. V malo-obmejnem pasu smo se domačini s prepustnicami dokaj normalno gibal. Posebno pogosto je hodil čez mejo brat Danijel. Kot izučen krojač je šival tudi na domovih onstran meje, v Rovtah in na kmetijah tam pod Svetimi tremi kralji. Zaradi pogostih prehodov so ga obmejni stražarji dobro poznali in mu niso delali težav. Prav njemu, ki je poznal razmere na obeh straneh in ki mu tako kot meni ni šlo v račun, da Slovenci samo gledamo, kako Italijani napredujejo in zavzemajo slovensko ozemlje, se je porodila misel, da bi se morda dalo v Rovtah dobiti kakšno orožje, zato da bi se v primernem trenutku, ki očitno ni mogel biti več daleč, lahko postavili Italijanom po robu. O tem, kako sva v Rovtah kupila češko zbrojevko, govori naslednja zgodba:

V marcu 1939 sem bil vpoklican v italijansko vojsko. 18-mesečni rok se mi je zaradi vojne podaljšal na skoraj štiri leta. V raznih krajih Italije od francoske meje pa vse do Albanije, ki jo je Italija v aprilu 1939 anektirala, sem doživel marsikaj zanimivega. V zvezi z dogodki, ki jih tu opisujem, pa mi je ostal za vedno v spominu dan, ko smo v aprilu 1941 leta izvedeli, da je kapitulirala jugoslovanska vojska. Bil sem v 8. regimentu artilerije GAF (Guardia frontiera – mejna straža) v kraju Venaria Reale kakih 10 km severno od Torina. Tam je bil takrat tudi 5. regiment Samigate (Planinska artilerija). V ta rod vojske so Italijani razporejali samo visoke, močne fante. Vest o klavni vdaji jugoslovanske vojske je vse nas Slovence zelo prizadela. Še posebej se spomnim, kako je ta dogodek prizadel postavnega, okrog 185 cm visokega fanta, Slovenca iz Vipavske doline, po činu je bil caporal maggiore (starejši vodnik) v Samigati. Še danes ga vidim, kako je sedel sklonjen, z glavo nad koleno ter žalosten in zamišljen dolgo nekaj globoko premišljeval. Nisem ga poznal, a mi je njegova pojava zaradi žalosti ob tem tragičnem dogodku ostala za vedno v spominu. V novembru 1942. leta, ko sem bil na dopustu doma, sem se odločil, da grem v partizane. Ko me je na Brinovem griču sprejel komandant čete Janko Premrl-Vojko, sem v njem spoznal tistega zamišljenega fanta iz Venarie Reale. Tak, resen, premišljen, globoko čuteč, dosleden in pravičen ter obenem izvrsten organizator je bil tudi kot komandant naše čete. Nobenega, ki bi mu bil v tem podoben, nisem več srečal. To epizodo pripovedujem zato, da bo lažje razumeti duha tistega časa in razlog, zakaj sva se z bratom odločila, da kupiva strojnico. Na dopust sem leta 1941 prišel le nekaj mesecev po kapitulaciji jugoslovanske vojske. Vzdušje doma je bilo moreče. Nihče ni bil

BOGOMIR ERŽEN IN JOŽE BONČINA

pričakoval tako klavnega konca Jugoslavije in zmagovitega pohoda Italijanov na Ljubljano. Vendar se niso vdajali brezupu, niso bili take narave, posebno ne mama, ki jo je težko življenje ob petnajstih otrocih kalilo in je svoj pogum prenašala na nas. Imeli so že tudi nekaj vesti od brata Stanka, ki je moral že leta 1925 kot zadnji slovenski učitelj na Vojskem pred fašisti zbežati v Jugoslavijo. Po konspirativnih poteh je domačim sporočil, da se nekaj pripravlja in da Slovenci ne bomo kar čakali in dovolili, da Nemci, Italijani in Madžari brez odpora razkosajo naše ozemlje. Te vesti so nas hrabrile, obenem pa smo vedeli, da brez orožja ne more biti resnega odpora. A kako priti do orožja? V pogovoru sva se z bratom Danijelom domislila, da ga je morda kaj ostalo od posadke jugoslovanske vojske v Rovtah. Vedel je namreč, da sta za orožje navdušena mladoletna Burnikova fanta in sta ga skoraj gotovo kaj skrila.

Odločila sva se, da na kraju samem to ugotoviva. Posadil sem brata na kolo in odpeljala sva se v Rovte. Precej pred vasjo sva kolo skrila v Poženelovem kozolcu in se v vas odpravila peš. Kot po navadi, ko sva še kupovala meso, sva se najprej oglasila pri mesarju Burniku. Izkazalo se je, da je bila Danijelova predpostavka kar prava. Burnikova sinova sta bila res skrila nekaj jugoslovanskega orožja. Rade volje sta nama za 205 lir prodala lahko strojnico, češko zbrojevko. Skrival sva jo odnesla do Poženelovega kozolca in jo tam navezala na prečni drog pri kolesu. Na vse to je sedel Danijel, jaz pa sem kar se le da mirmo peljal mimo financarjev v Doleh, ki naju, tako kot sva pričakovala, niso ustavljali. Doma sva strojnico sestavila in jo šla zvečer preizkusiti na Lomarski grič. Namerila sva v divjega zajca, a nama jo je srečno pobrisal. Glavni cilj je bil le dosežen – ugotovila sva, da deluje. Doma sva jo skrbno skrila. Odšel sem nazaj v Italijo. Ko sem v novembru naslednjega leta zopet prišel na dopust, mi je Danilo povedal, da so na Brinovem griču partizani in da je zbrojevko dal Vojku, čim so tja prišli. Še istega meseca sem se Vojkovcem tudi sam priključil. Danilo pa le kak mesec dni kasneje, čeprav bi bil to nadvse rad storil že prej, a je moral po naročilu Platiše delati na terenu, predvsem pripravljati večje skupine fantov in mož iz Idrije in okolice za odhod v partizane. Najina zbrojevka je bila Vojku izredno dobrodošla, saj je bila poleg težke strojnice znamke Fiat, ki so jo bili njegovi borci zaplenili Italijanom pri napadu na bunker pod Špičkom nad Črnim Vrhom, edino težje orožje v njegovi četi. Pred Fiatom pa je imela to prednost, da je bila lahka in si jo lahko nosil kot puško preko ramen. Vojko jo je poveril partizanu Janku, zelo resnemu fantu, ki je znal z njo ravnati in jo je tudi zelo skrbno vzdrževal.

Tako je zaključil svojo zgodbo Bogomir Eržen in dodal, da je bil zelo razočaran, ko je bral kroniko Vojkovega voda in ugotovil, da se kronistu ni zdelo primerno omeniti, od kje so bili zbrojevko dobili. Tudi strica Danijela je to bolelo. Kako tudi ne, kdo pa je še bil že leta 1941 tak zanesenjak in domoljub, da bi za lasten denar kupoval orožje in se s tem resno pripravljal na boj proti okupatorju?

Po vojni je rad zahajal v kraje kjer je pred vojno delal ali pa je med vojno doživljal kaj posebnega. Zelo rad se je tudi pogovarjal z domačini. Ko si je bil tam okrog leta 1960 kupil svoj prvi star Fiatov avto, nas je zapeljal tudi v Rovte. Ustavili smo se v gostilni in stric je povprašal, kako je zdaj pri Burnikovih. Vedel je namreč, da so bili med vojno tako kot mnogi drugi z Rovt na drugi strani. Rekli so nam, da imajo zopet mesarijo. Na stričevo vztrajanje in prigovarjanje smo se odpravili k njim. Sprejeli so nas čisto prijazno. Pogovarjali pa se seveda nismo o medvojnih delitvah, temveč o tistem, kar so imeli skupnega pred vojno. Gospodar je bil zdaj eden tistih sinov, ki sta stricema prodala strojnico. Vsega se je še natanko spominjal. Stric Danijel je bil zelo vesel in, lahko bi rekla, kar nekako potešen, da smo njegovi domači to pripoved slišali tudi z druge strani.

MARIJAN BERIČIČ

Iskanje korenin

Lepega in vročega poletnega dne 1997. leta je zmotil popoldanski počitek nenapovedan obisk. Sin me je opozoril, da je na dvorišču skupina neznanih ljudi, ki govorijo angleško. Radovedno so si ogledovali hišo in okolico. V zadregi sem se znašel med njimi in spoznal le rudarja Ivana Strela. Ivan je, tudi nekoliko v zadregi, vprašal, če je to hiša, ki je imela včasih številko 258. Kar hitro smo prebrodili zadržanost in beseda je lahkotno stekla. Ivan je pojasnil, da so to sorodniki iz Amerike, ki ne poznajo drugega kot številko hiše, kjer so živeli Jerebovi. Takoj se mi je posvetilo, da je mama velikokrat pripovedovala o Jerebovih, posebno še o Katji, ki je bila njena prijateljica.

Ivan Strel je predstavil Jožefo, Katjino hčer, in njenega moža, ki se zanima za družinske korenine. S sinovo pomočjo smo se lahko pogovarjali in na hitro izmenjali spomine. Potrdil sem njihove domneve, da so Jerebovi stanovali kot podnajemniki v naši hiši. Idrija takrat ni imela ulic, ampak le oštevilčene hiše. Ob tem smo si vsi oddahnili in prevladala je iskriča radovednost. Mož Jožefe, ki so ji v Ameriki pravili »Džori«, je hišo in okolico posnel s kamero, da čim bolj ohrani pogled na bivši dom ženinine mame.

Spomnil sem se maminega pripovedovanja o Jerebovih in na album, kjer je hranila slike in spomine na svojo mladost. Z ženo sva vse povabila v hišo, kjer smo si ogledali album. Jožefa je prav kmalu odkrila sliko svoje mame in brata Ivana. To je bila dokončna potrditev, da smo na pravi poti in sploh ni več negotovosti o nepoznani veji družine Jožefe Strel. Tudi žena Marija se je razgovorila o spominih, ki jih je slišala od naše mame. Pripovedovala je o izrednem prijateljstvu s Katjo, o njeni blagi materi, ki je velikokrat namesto nje marsikaj postorila v stanovanju. Tudi meni so se ob tem porajali spomini, vezani na Jerebove, posebno še o stikih, ki sta jih ohranili po odhodu v Ameriko. Občasno sta si dopisovali, po letu 1933 pa je to dopisovanje prenehalo. Mama se je večkrat čudila in spraševala, kaj se je neki zgodilo, da od Katje ni več nobenega glasu. Šele sedaj smo prišli do odgovora.

Prav v letu 1933 se je družini Strel v Ameriki dogodila tragedija. Sin Ivan, ki so mu po domače rekli Janki, se je rodil že leta 1923 v Idriji. Tistega usodnega leta se je pri kopanju v nekem »bajerju« utopil. Ta dogodek je vse zelo prizadel, posebno pa mamu Kati, ki si ni več opomogla od nesreče. Postajala je vse bolj bolehnja in odsotna. To je tudi razlog za molk in prenehanje stikov.

Ob slovesu sva z Ivanom obljubila, da bova malo bolj pobrskala po spominih in poskusila osvetliti usodo te družine, ki je kljub sorodstvenim vezem predstavljala določeno neznanko tudi za Ivana. Preveril bo družinsko deblo in medsebojno povezanost. Sam pa bom pregledal vso mamino zapuščino in skušal dobiti pisma, ki jih je pisala Kati iz Clevelanda. Žal mi je, da sem premalo pozorno poslušal mamine spomine, k sreči pa se je žena Marija dobro zapomnila te pripovedi. Počasi sem se dokopal do pisem, do nekaj novih slik in zapisov, ki segajo v mlada leta tako mame kot Katje. Ohranjena pisma so iz let 1929, 1930, 1931, 1932 in 1933. Dobil sem tudi dopisnico, ki jo je Kati pisala mami 1918. leta v Radgono, kjer je bila zaposlena v administraciji 97. regimenta, v sestavu katerega je služil tudi brat Pepi. Med ostalo pošto je večkrat omenjena družina Jereb, kar pomeni, da so bili resnično v dobrih medsebojnih odnosih.

V tem času se je potrudil tudi Ivan Strel in prišel do zanimivih družinskih stebrov sorodnikov. Končno sem se lahko posvetil podatkom o družini Jereb. Franc Jereb se je rodil 5.12.1851 v Spodnji Idriji. Po tradiciji je bil rudar. Ivana Sedej, bodoča Jerebova žena, se je rodila 7.6.1860 v Ledinah. Poročila sta se 23.11.1884. V zakonu se je 21.11.1885 rodila mrtvorojena deklica, Katarina se je rodila 13.4.1896, sin Anton pa 28.5.1898. Natančnih podatkov o tem, kdaj so se vselili v našo hišo, ni, razbrati pa je mogoče, da kmalu po poroki. Povsem normalno je bilo, da so lastniki hiš oddajali stanovanje ali sobe podnajemnikom in tako lažje pokrivali obveznosti, ki jih je prinašalo lastništvo hiše. Stiskali so se v enem stanovanju, da je bilo čimveč prostora za najemnike. Tudi pri nas ni bilo drugače. Najemniki so pomagali pri domačih delih, zlasti pri košnji in pospravljanju sena. Mladi pa so navezovali stike in se veliko družili. Zlasti Kati in mama sta bili izredni prijateljici, ki sta si veliko zaupali. Bolj izkušena je bila Kati, saj je bila dve leti starejša od mame. Tudi ona je naredila gospodinjsko šolo pri Uršulinkah, kar je bilo v tistih časih za dekleta povsem običajno. Kati je bila prodajalka, ne ve pa se, kje je delala. Prva svetovna vojna je zaradi pomanjkanja in težkega življenja zarezala globoke rane v marsikatero družino. Tudi Jerebovi so plačali ta davek. Sin Anton je hudo zbolel za krvavo grižo in umrl 1917. leta. Zanimivo je, da je šele na smrtni postelji moji mami zaupal, da jo ljubi, da pa ji tega ni zmogel povedati prej.

Kati se je 11.9.1922 leta poročila z Josipom Strelom, po domače Jožetom, ki je bil rojen 7.3.1895. V zakonu se je 8.6.1923 rodil sin Ivan, po domače Janki. Žal je že 21.6.1925. leta umrla mama Ivana. Kati se je odločila, da z družino odide v Ameriko. Ni znano, kaj je bil glavni razlog, verjetno pa je na to vplival mož, ki je imel v Ameriki že nekaj bratov. Odpotovali so 25. 6. 1928. leta. Doma je tako ostal le oče Jereb.

Ustalili so se v Clevelandu, kjer je Jože Strel dobil delo. Tu se začenja dopisovanje med Katjo in mamo.

Prvo ohranjeno pismo je prispelo 1929. leta. Iz vsebine je razvidno, da sta si že prej dopisovali, vendar teh pisem ni v zapuščini. Pisma so izredno za-

nimiva in razkrivajo marsikatero doživetje tako tipično za naše izseljence. Cleveland je sprejel zelo veliko slovenskih družin. Poskusil bom na kratko povzeti pomembnejše dogodke, ki osvetljujejo način življenja v Ameriki in veliko Katjino domotožje. Izmenjavali sta si tudi fotografije, a sem jih žal odkril le nekaj, ki pa niso vse dokumentirane. V prvem pismu sporoča, kje stanujejo. Nazorno opisuje tipične, v glavnem lesene ameriške hiše, zunaj prečno opažene z ozkimi deskami ter različno obarvane (prevladuje siva in rjava). Znotraj so bile stene sob pokrite s tapetami, razen v kuhinji, ki je bila prebarvana z oljno barvo. Večina omar je bila kar vgrajena v stenah, tako da je stanovalec kupil le peč in štedilnik. Po tleh so imeli linolej. Zanimiv je opis pralnega stroja, ki so ga 1928. leta že uporabljali in je družini lajšal delo. Podrobno opisuje, kako pripravi najprej belo perilo pa barvno in na koncu delovne obleke. Predhodno vse namoči in nareže delčke mila, nakar jih po zaporedju opere. Postopek traja nekaj ur. Tudi lika že z električnim likalnikom in kuha na plin. Če bi sedaj prišla domov, bi prav gotovo najbolj pogrešala elektriko, vodo in plin, pravi. Največja sprememba pa je delovni čas. Mož odide na delo že zjutraj in se vrne šele zvečer. Iz teh razlogov ne kuhajo kosil, ampak le večerjo. Za kosilo pojedjo kaj na hitro pripravljeno. Nasploh so si Ameriko onstran luže preveč idilično predstavljali. Tiste dolarje, ki jih vsak teden zaslužijo, so krvavo zasluženi. Mamo je potolažila, naj ji ne bo žal, ker ni uspela postati stvardesa na prekoceanskem parniku, saj na morju ni nič kaj prijetno, pa čeprav na poti niso imeli slabega vremena. V pismu nadalje pripoveduje, da je zaradi uporabe premoga v industriji in doma Cleveland zelo umazan, zato se za vikend radi zapeljejo na podeželje, kjer se sprostijo, balinajo in naužijejo čistega zraka. Kupili so si star avto, ki pa dobro služi. Veliko govori o rojstvu hčerke Jožefe, ki ji po domače pravijo Džozzi, pa o živahnosti Jankita. Obiskala jih je tudi družina moževega brata Strela, brata se nista videla že 19 let.

Posebej zanimivo je pismo, ki ga je leta 1930 napisala v idrijsčini. Ko ji je mama pisala, da se je poročila, jo je hudomušno zbudila: »Tak tud Ti si zleizla u zakunsk fuglauš, me prav veseli, das paršla naš masaunk lizat, parnas ga že ni več duost.« Janki že hodi v šolo, pa tudi Jožefa hitro raste. V tem času so si kupili svojo hišo, ki je sicer bolj majhna, so jo pa izredno veselili, saj ima dve garaži, tako da eno lahko dajejo v najem. Počasi pa se že nakazuje gospodarska in finančna kriza, ki je poleg Amerike zajela cel svet. Vedno več ljudi je brez dela, tisti, ki ga imajo, pa delajo manj časa in za manj denarja. Leta 1931 navaja, da je samo v Clevelandu 100.000 ljudi brez dela. Mož Jože ima to srečo, da še zmeraj nekaj dela. Zelo je jezna na kapitalizem, ki je tako nečloveški in izkoriščevalski. Govori tudi o propadu fabrik in bank ter o samomorih podjetnikov in bankirjev. Poslala bi tudi časopis, pa je prisotna cenzura. Zelo jo je prizadela neka oddaja na radiu, ko je zaslišala »Giovinezza« in slavospeve Italiji. Pravi, da jo je kar privzdignilo. Zanimivo je, da ima vsaka narodnost svoj čas na radiu. Velikokrat posluša druge oddaje, ker slovenska ni najbolj domiselna. Doma vztraja, da se govori slovensko in ohrani stik z domovino. Sin Janki tako lepo zategne po idrijsko. Ko ji je mama poslala sliko družine Moravec, je Kati dejala, kakšna

bi šele morala biti njihova, če bi hoteli nanjo spraviti vse Brezučane. Zato bi se rada znašla na Kalvinu in med svojimi prijatelji. Zanima jo vse in vseskozi tarna, da dobi premalo novic in podatkov od doma. Pred časom je prebrala v časopisu, da je v Mariboru nek Moravec kupil dvokrilca, pa je takoj pomislila na maminega brata Pepita. Nasploh veliko sprašuje o vseh Moravcih. Zelo jo skrbi oče, ki se zelo redko in skopo oglašja na njena pisma. Čutiti je, da je zelo osamljen, pa še poiskati mora koga, ki mu napiše pismo. V Clevelandu se je spoprijateljila z rojakinjo, doma pri Rinkovcu, ki je prišla tudi h krstu hčerke Jožice.

Podobno je tudi zadnje pismo, ki ga je poslala 1933. leta. Še zmeraj je kriza, doma obdelujejo majhen vrt, da pridelajo nekaj zelenjave. Kati štrika, šiva in flika, da se nekako prebijejo skozi krizo. Prosila je, naj ji v pismu pošlje nekaj semena od »Rosetlnov«, da bo okrasila dom. Čuti se, da je dolgotrajnost krize prizadela tudi Kati. Vse to in še tragična smrt sina Jankita je naredilo svoje. 1934. leta se ji rodi še ena hčerka, Catherine. Iz pogovora z Ivanom Strelom izvemo, da je po porodu Kati vse bolj bolehal in postajala odsotna. Vse več je preživela po bolnicah in leta 1946 umrla. Mož Jože je spadal med tiste očete, ki so veliko dali na moškega naslednika, ženi je očital, da je premalo pazila na Jankita. Jože je imel prvo razmerje z Ano Pagon, ki je 1921. leta izvenzakonsko rodila njenega sina Ludvika. Po smrti Jankita je poskusil vse, da bi Ludvik prišel v Ameriko. Po drugi svetovni vojni je celo prišel v Staro Gorico z namenom, da pregovori sina in Ano, da bi ga odpeljal v Ameriko, vendar Ana ni popustila in sin je ostal doma. Obe hčerki sta se v Ameriki poročili in ustvarili kar veliki družini z vnuki. Prav tako se je tudi sin Ludvik Pagon poročil in ima veliko družino. Umrl je 1976. leta. Jože Strel je umrl 1958. leta. Kako pa je bilo s Francem Jerebom. Živel je dokaj osamljeno, zadnja leta je preživel nekje v »Grapi«. Včasih, ko je bil še pri močeh, se je peš odpravil na Breznico k sorodnikom po malo tolažbe. Mati Jožeta Strela je živela do leta 1940. Teh srečanj z Jerebom se spominja Tončka, hči starejšega brata Jožeta, ki je bila takrat še deklica in doma na Breznici. Še živo vidim pred seboj starejšega človeka, ki se je peš bližal domu in bil vesel snidenja z domačimi. Jereb je umrl osamljen 1944. leta v visoki starosti 93 let.

Družina Strel iz Breznice je zelo številna in kar nekaj bratov se je znašlo v Ameriki. Zanimivo je, da prav iz take družine, ki se je vrnila iz Amerike, izvira Boris Strel – znani smučar. Ivan Strel, ki je zbral podatke o rodbini, se je rodil 1941. leta v družini Justina Strela in mame Marije Buh, v kateri se je rodilo 7 bratov in sestra. Poročil se je z Mihaelo Velikonja, s katero imata tri sinove in dve vnukinji. Živijo Za gradom v Idriji.

Strnil sem doživetja in dogodke ene od mnogih družin, ki so iskale košček kruha in sreče v Ameriki. Doživetja so pristna in večkrat trpka, odstirajo nam vso stisko tedanjega časa pa tudi skromnost, iznajdljivost in radosti človeka, ki jih je doživljal in premagoval. Upam, da bo ta zapis spodbudil še koga in bomo sčasoma dobili popolnejšo sliko Slovencev v tujini.

MIRJAM GNEZDA

Čist, enoten, v marsičem zaključen kraj, mesto z dušo in srcem

Rafael Terpina: Stara Idrija v linorezu. Muzejsko društvo Idrija, Idrija 2001

Pred dvema letoma je v meni zorela ideja o temi moje diplomske naloge. Idrijska rudarska hiša. Idrija in njeni prebivalci. Idrija na upodobitvah, fotografijah, v dokumentih, zemljiških knjigah, popisih prebivalstva, župnijskih kronikah itd.

Pred letom dni sem obiskala g. Rafka Terpina v njegovem ateljeju. Pred menoj so oživieli nekdanji mestni predeli, hišne številke, domača imena, življenjske zgodbe Idrijčanov. Koliko ur dela in vloženega truda je bilo slutiti v njegovem pregledno urejenem arhivu diapozitivov, risb, skic, opisov. In predvsem ljubezni. Tiste ljubezni do domačega kraja, ki poraja ustvarjalno energijo in budi veselje v vseh, ki se jih dotakne.

Danes sem tukaj, da napišem nekaj besed o knjigi Stara Idrija v linorezu, točneje o zbirki 56 grafik g. Rafka Terpina. O nastanku ideje in njeni realizaciji v letih od 1982 do 1987 govori avtor sam v uvodu, kjer kronološko natrese nekaj zanimivosti o najstarejših upodobitvah Idrije, rezultatih novodobnega stavbarstva in povojnega urbanizma, ki sta pripeljala do današnjega stanja na terenu. »A kar je – je!« pravi avtor. Res. Prepozno je za vsakršno obžalovanje, za kakršnokoli romantično boleost. Zato konec velikih besed in zgolj kazalo objavljenih linorezov. Njim povečujejo dokumentarno vrednost podatki o določenih idrijskih stavbah, nekateri celo prvič zbrani na tem mestu.

Kdo med nami ve, da je trgovec in posestnik Goli okrog leta 1880 pozidal hišo na temeljih stare, ki je po izročilu imela v izvesku petelina in v kateri naj bi domoval Jakob Petelin-Gallus? Kdo od starejših Idrijčanov pomni, da je na mestu današnje Mercatorjeve trgovine še v času po 2. svetovni vojni stala »Ta mala oštarija«? In koliko resnice je v domnevi, da se je okoli leta 1500 na posestvo na Marofu preselil škafar, ko je svoje pravice prodal rudarski družbi? »Buh wi!« se pošali avtor v »litanijah« na koncu knjige.

Potem se sprehodimo skozi Idrijo med leti 1870 in 1960. Pred nami se odpirajo vedute, vse enako slikovite, ujete v razponu skoraj celega stoletja, in vendar vse tako enotne. Ko jih gledamo, se zavemo takratnega duha časa in prostora. Tega, da so za imeni »Pri Šepetavcu«, »Firbar in Balanton«, »Saurin in Pirh« skriti ljudje, največkrat hišni gospodarji, ki so ne glede na svojo skromnost ali bogastvo ustvarili veličastno podobo mesta. Njihovo življenje nikoli ni bilo samo črno-belo, tako kot edina idrijska veduta ni bila samo rudarska hiša. Toda, kaj vemo danes o njih?

Samo nekaj življenjskih zgodb je ostalo zapisanih in le bore malo narečnega besednjaka je še v rabi. Malo bolje se je godilo idrijski rudarski hiši. Tudi po zaslugi g. Rafka Terpina. Za izdelavo linorezov Stara Idrija je poleg umetniškega daru in znanja potrebno še mnogo več – potrebno je zgodovinsko, etnološko in nenazadnje arhitekturno vedenje. Brez slednjega so stare fotografije samo nostalgichen spomin in stari dokumenti samo kupi neberljivih podatkov. Šele z njihovo interpretacijo pridemo do tiste stopnje raziskave, ko lahko neko hišo, stavbo oz. objekt umestimo v točno določen prostor, čas in socialno okolje. Od tu naprej gre lažje, saj so različni viri med seboj primerljivi, podatke je mogoče dopolnjevati in z njihovo pomočjo rekonstruirati zgodbo. Novo zgodbo. Vsak linorez v knjigi je namreč zgodba zase, je po nekem ključu izbran motiv s starim domačim imenom in letnico. Konstrukt podatkov, zgodovinskega spomina in že davno minljive identifikacije.

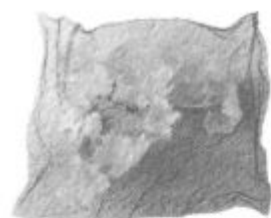
In še nekaj podatkov o Idriji v omenjenem obdobju. Osrednji del mesta, ločen na »ta star« in »ta nov plac«, je prevzel upravno in trgovsko funkcijo. Fasade objektov so dobile klasicistično podobo. Leta 1877 so na današnjem Mestnem trgu zgradili Ljudsko šolo in leta 1898 v neposredni bližini še zadnji objekt – mestno hišo. Mesto se je začelo širiti na obrobja okoliških hribov, ceste in poti so se morale prilagajati terenu. Idrija je konec 19. stoletja štela 491 hiš. Zaradi vse večje stanovanjske stiske so začeli graditi rudniške stanovanjske bloke – »prhavze« na »Brusovšu«, »Prejnuti«, »Lejnštatu« in v »Cegovnci«. Leta pred 1. svetovno vojno so bila nekakšno zlato obdobje v zidavi idrijskih rudarskih hiš. V tem času so zgradili realko s telovadnico in hotel Didič. Pod Italijo je bilo prenovljeno cestno omrežje in zgrajeni nekateri vojaški in stanovanjski objekti: prva in druga »palacina«, kasarna in »kloster«. Številnim prenovam po 2. svetovni vojni so se v 50., 60. in 70. letih 20. stoletja pridružile gradnje stanovanjskih blokov v samem mestu in na njegovem obrobju. Na območju »Bašerije« se je izoblikoval upravno trgovski center, na območju »Lejnštata« je bila zgrajena nova osnovna šola, na »Prejnuti« pa je nastala moderna industrijska cona.

G. Rafko Terpin je ob razstavi Stara Idrija, ki je bila na ogled v Galeriji Idrija septembra in oktobra 1998 zapisal: »Po vseh tistih linorezih je stopil predme iz teme čist, enoten, v marsičem zaključen kraj, mesto z dušo in srcem. Stara Idrija je bil nedvomno kraj, kjer so si ljudje z bogatimi pisanimi znanji znali vsak trenutek pomagati. Hiše, ki so jih prislanjali v bregove, so s podobnimi očmi gledale v dolino. Podobno so brstele lehe, podobno so živela dvorišča v klancih, podobno so na jesen zamižale drvarnice. Podrobnosti v velikem, raznolikosti v malem, so se z neizmerno čistino zatolkle v slednjo grapo idrijske doline.« Sama pa bi dodala le še željo, da bi jih vsi mi, ki jih gledamo, znali brati, razumeti in ceniti. Kajti, če jih ne bomo mi, jih ne bo nihče.

JOŽE JANEŽ

Tako je – pa vendar je drugače

Lilijana Homovec: TAKO JE. Zbirka pesmi. Sanjska knjiga. Ljubljana 2001. Spremna beseda: Jožek Štucin.

TAKO JE

Lilijana Homovec

Literarna dejavnost na Idrijskem je s knjižnim prvcem Lilijane Homovec dobila svež spomladanski zamah. Pesnica prihaja s Črnovrške planote, s kmečko-industrijskega podeželja, razpetega med Idrijo, Ajdovščino in ljubljanskim zaledjem. V zadnjih letih smo od tu dobili nekaj iskrenih in samoraslih pesmi Dorice Tominec ter svojevrstnega posebneža iz Godoviča, prozaista Tomaža Kosmača. Lilijana Homovec je do sedaj opozorila nase z nekaj redkimi, a v pesniški poplavi izstopajočimi in opaznimi revialnimi objavami v Idrijskih razgledih in Primorskih srečanjih.

Ob knjigah, o katerih je vredno govoriti, moramo odgovoriti na vprašanja Kaj? in Kako? Pri Lilijani Homovec gre za pisanje o sebi, za izrecno prvoosebno pripovedovanje. Za iskrenost, za resničnost. Za pogumno (Pogum je tako redka ptica!) odločitev, da piše verodostojno, to pa je na koncu koncev možno le o sebi. Pesniški krog je pesničin notranji svet. Vanj je na poseben način vključena samo še podoba moškega (ki ga ni) in krog je zaključen s tem, da ta par »drugega ne potrebuje«. Iz zunanjega sveta ni sledi drugih ljudi, kaj šele odmevov iz bližnjega zgodovinskega rudarsko industrijskega mesta ali modernega sveta. Veliko je impresij, opisov in prisposodob iz narave, pa še ti kot da niso iz konkretnega okolja (Predgrize, Črni Vrh), ampak nekako preoblikovane. Na Črni Vrh, Predgrize včasih spomnijo asociacije na zimo in hlad. Kljub temu, povejmo takoj, so pesmi zelo tople, pa ne zato, ker tu in tam med verzi zasledimo še prostorno izbo in peč, ob kateri si pogreješ roke.

Ob tem, da v pesmih ni realne okolice, tudi ni transcendence, *le na vrhu brega Čas stoji*, ob njem pa stalna zvesta spremljevalka smrt, s katero se očitno vse konča, celo spomin. Pred smrtjo pa *nekoč se krog zapre, le radij kratek, to je vse ... tako si sam, molče zaprt ...*

Naslov »Tako je« ni tako preprost, kot bi lahko prehitro sklepali. Najprej kaže na stvarnost, na prijaznjenje s stvarnostjo. Kaže tudi na način pisanja, ki je stvaren, iščoč resnico, trdno besedo, kolikor je to v pesničinem postopku sploh mogoče. Med branjem pa nas nežno preseneti ugotovitev, da je naslov pobran iz istoimenske pesmi na strani 21, iz katere zasije še drugačna dimenzija, podaljšek tega banalnega (?) naslova, namreč »*tako je – kot da bi*«, torej tako je, pa vendar je drugače; ob vsej stvarnosti (ki je jesen, zima, minevanje in mirovanje) še vedno, v pogojniku sicer, pa vseeno za kratek čas, ki nam še preostaja, rastejo veselje, mladost, presenečenja in optimizem. *Ob mirni vesti, v lastni strasti želim živeti še in rasti*, z občutkom, da sta svoboda od vseprisotne življenjske določenosti in ljubezen vseeno dosegljivi.

Razvidno je, temu se pesnica ne more izogniti in sploh noče skriti, da gre za pisanje ženske, seveda žive, strastne, ljubeče, neizpolnjene, ujete v večno oddaljenost do druge polovice svoje biti, v nezmožnost komunikacije (*še ptice glasno klepetajo, še mačke se pogovorijo in tudi trave...*), ženske tako podobne mnogim in mnogim ženskam, ki so prisiljene, *da si kupijo hladilnik, ki se jim oči ne bleščijo več, ki so najboljše povsod, kjer drugih ni, ki ugotovijo, da pridemo vsi na cilj, po cesti taki ali taki, pohojene, ustreljene, prežagane, pa vendar s skrivnostjo v sebi, da prihodnost ni brez soka.*

V poeziji je že tako, da je Kako bolj pomemben od Kaj. Menim, da se pesniškost Lilijane Homovec kaže pravzaprav v spoju tematike in pesniškega načina, postopka. Skozi ta spoj zaživi pesničina originalnost, prepoznavnost. Opazimo njen dober občutek za rime, ki nikdar ne zvodenijo, ampak poudarjajo avtoričino duhovitost, ironijo, tudi strast in vihravost. Pesmi so ritmične, Homovčeva pa zna pripovedovati, bogato ali pa jedrnato in skopo, kakor narekuje razpoloženje. Včasih zna presenetiti, lahko s svežo prispodobno ali s paradoksom na koncu pesmi, z neke vrste ironijo, ki je seveda samoironija, to pa je znak, da imamo pred sabo bistro in iskrivo pesnico. Dinamičnost pesmi je ponekod poudarjena tudi v obliki, npr. v pesmi *Nekoč, ko bodo polja obrodila že sadove*.

Ob koncu lahko rečemo, da je Lilijani Homovec skozi pristno in trdovratno izražanje individualnega uspelo zapisati marsikaj vsebinsko in oblikovno univerzalnega, za moj okus morda najbolj v pesmi *In potem, nekoč*. Zato je knjiga zelo berljiva. Izkazana lahkotnost napisanega pa obeta, da *Tako* je ni pesničin labodji spev.

MILANKA TRUŠNOVEC

Kje sem pustil kolo

Tomaž Kosmač: *Žalostno, toda resnično*. Borovci, Ilirska Bistrica, 2001.

»Dan se ne začne z jutranjo svetlobo, prvimi sončnimi žarki, zgodnjim cigaretnim kašljem zaspanih ljudi, ki hitijo v službo, nažiganjem avtomobilov in smradom iz izpušnih cevi. Dan se začne, ko klošarji prilezejo iz svojih lukenj, brlogov, kleti in sedejo v park. Ja, takrat se uradno začne dan.« (Tomaž Kosmač: *Žalostno, toda resnično*)

... in po očiščevalni Driski pride težko pričakovano *Žalostno, toda resnično*. Končno spet doza literature brez predsodkov, špekuliranja, odvečnega moraliziranja in brez cenzure. Učinek je še bolj katarzičen. V 31 kratkih zgodbah se seznanimo z novimi peripetijami, dejanji in anti-dejanji, stanji in premišljevanji starih znancev iz Driske in novih, pridruženih originalov, ki jih krasni »normalni« svet ponavadi označuje za

antijunake, življenje pa ne, saj vsemu navkljub vztrajajo in se prebijajo iz dneva v dan, z bolj ali manj praznimi »bulami«. Predvsem od teh je odvisno njihovo razpoloženje.

Kosmačeva izjava, da v svojih zgodbah popisuje to, kar se mu je v resnici zgodilo, zato da zjutraj po pretekli noči ve, kje je pustil kolo, najbolj ilustrira spoznanje, da v tej literaturi ni mogoče ločiti fikcije od resničnosti, ker fikcije v njej sploh ni. Kosmova literatura je njegovo življenje in obratno, zato je glavni in vseprisotni, a tudi najbolj razgaljeni lik prav on. Dogajajo se mu v glavnem padci vseh vrst, na redke čase kakšen vzpon, a na tleh se itak počuti najbolj domače, torej stoično rine dalje svoje kolo. Če v zgodbi Kolesarska paranoja pripoveduje o Žvižgu – Skywalkerju, ki se je bahal z nikoli dobljenim honorarjem za nikoli napisano knjigo o svojih kolesarskih avanturah, se iz istega razloga (namreč, ker si Kosmač ne izmišljuje) ne gre čuditi, da se nekega dne v knjižnici pojavi bralec in si zaželi knjigo tistega idrijskega kolesarja, ki je kolesaril po Evropi, izdal knjigo in o njem piše Kosmač v svoji zadnji knjigi. Ker pa v tej klapi dovolj (samo)kritičnih »osamelcev« ni nobenega pikolovskega (ali mogoče pikalovskega) modrega policaja, ampak sami bolj ali manj dobronamerni in tudi javno hvaležni sosvobodnjaki, Kosmaču za svojo resnicoljubnost še ni bilo treba plačati, čeprav mu malo več publicitete gotovo ne bi škodovalo. Dobro je, da nam namigne, da Idrija niso samo lične fasade in tisti, ki zanje skrbijo s te ali one strani, ampak so tudi betule in njihovi klienti, katerih vegetiranje ima v svetlih trenutkih celo več smisla kot svaljkanje v komfortu.

Tematika zgodb je torej čisto vsakdanja, izjemno pa je Kosmačevo slogovno izpiljeno posredovanje svojega tenkočutnega doživljanja ožje in širše okolice ter sebe znotraj tega okvira. Zmeraj gre za pijančevanje, ki jim je postalo že način življenja, in včasih še za hotenja po raznovrstnih ljubeznih. V dvojici vino–ženske ima vsekakor prednost prvo, kajti »Alko je brezpogojno največja pridobitev človeštva. Razpre in sprosti.« (Žalostno, toda resnično); enkrat pomaga priti do ženske, drugič jo odžene, a se tudi brez nje preživi. Dosti lažje kot brez »manč«. Poante najdemo, če jih hočemo oziroma moramo. Zadostujejo že zgodbe brez njih. Ilustracije Ivana Intiharja jih samo še obogatijo.

Iz Kosmačeve literature pronica temeljna bivanjska vprašanja in včasih odgovori nanje, a ne skozi narejeno globokoumna razglabljanja, temveč skozi neposredne, jedrnat dialoge in skozi prav take opise preživetih epizod. Vse skupaj je začinjeno s krepkim ščepcem (samo)ironije, ki se ponekod nagiblje bolj h komičnemu, drugod bolj k tragičnemu, a ker smeh in jok nikoli nista prav daleč vseksebi, je najpogostejša prijetna, izvimo Kosmačeva mešanica obojega. Res je žalostno, a treba se je sprijazniti, da je resnično. Pa bo mogoče manj žalostno.

Znanstvene in strokovne objave 2000

BOŽIČ, Miro: Oblikovanje Mestnega trga. Idrijski razgledi, XLV, 2/2000, str. 29–37.

ČAR, Jože: Stratigraphy and tectonics structure of the surroundings of Divje babe. *Geol. zb.*, 2000, 15. [COBISS-ID 231774]

Jelen, Bogomir; Báldi-Beke, Mária; Cimerman, Franc; ČAR, Jože; Čosović, Vlasta; Drobne, Katica; Fodor, László; Kedves, Miklos; Márton, Emő; Monostori, Miklos; Skaberne, Dragomir; Toumar-kine, Monique; Zagoršek, Kamil: The Eocene in the Dobrna area. V: Bassi, Davide (ur.), *Shallow water benthic communities at the Middle-Upper Eocene boundary : southern and north-eastern Italy, Slovenia, Croatia, Hungary : field trip guidebook*, (Annali dell'Università di Ferrara, Scienze della terra, vol. 8, supp.). Ferrara: Università degli Studi, 2000, str. 99–104, ilustr. [COBISS-ID 750677]

Šebela, Stanka; ČAR, Jože: Velika Jeršanova doline – a former collapse doline = Velika Jeršanova dolina – nekdanja udornica. *Acta carsol. (Online ed.)*. [Online ed.], str. 201–212, ilustr. [COBISS-ID 17424173]

Šebela, Stanka; ČAR, Jože: Velika Jeršanova doline – a former collapse doline = Velika Jeršanova dolina – nekdanja udornica. V: Kranjc, Andrej (ur.), *Papers presented at 8th International Karstological School »Classical Karst – Collapse Dolines« Postojna, June 26–29th, 2000*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za raziskovanje krasa, 2000, str. 201–212, ilustr. [COBISS-ID 17409837]

FELC, Jože: Lepa Vida, kako shajati z njo, kako jo pogrešati... Idrijski razgledi, XLV, 1/2000, str. 38–48.

GNEZDA, Mirjam: O vprašanju razmerja med kategorijo način življenja in muzeologijo. Idrijski razgledi, XLV, 2/2000, str. 49–51.

HLADNIK, Milan: Compact Schur multipliers. *Proc. Am. Math. Soc.*, 2000, vol. 128, no. 9, str. 2585–2591. [COBISS-ID 10068825]

HLADNIK, Milan: Hipokratove lune. *Presek*, 2000–2001, let. 28, št. 2, str. 98–104, 2000–2001, let. 28, št. 3, str. 166–169. [COBISS-ID 10129241]

HODNIK, Mira: Zadnji avstrijski rudniški predstojnik Josip Billek. Idrijski razgledi, XLV, 1/2000, str. 67–75.

HODNIK, Mira; Jureš, Jana (ur.): *Življenje Logatčanov : [raziskovalna naloga]*, (Kulturna in naravna dediščina občine Logatec), (Bivanjska kultura v domačem kraju). Logatec: Osnovna šola »8 talcev«, 2000. VII, 83 str., ilustr. ISBN 961-90849-0-X. [COBISS-ID 107821568]

KAVČIČ, Janez: Poezija kot likovna metafora. Idrijski razgledi, XLV, 1/2000, str. 27–29.

KRIŽAJ, Igor; Gubenšek, Franc: Neuronal receptors for phospholipases A₂ and [Beta]-neurotoxicity. *Biochimie (Paris)*, 2000, vol. 82, str. 807–814. [COBISS-ID 15485479]

Čopič, Alenka; Gubenšek, Franc; KRIŽAJ, Igor: Novel receptors for secretory phospholipases A₂ discovered in porcine cerebral cortex. *Acta biol. slov.*, 2000, vol. 43, št. 1/2, str. 53–56. [COBISS-ID 15872807]

Ivanovski, Gabriela; Čopič, Alenka; KRIŽAJ, Igor; Gubenšek, Franc; Pungerčar, Jože: The amino acid region 115–119 of ammodytoxins plays an important role in neurotoxicity. *Biochem. biophys. res. commun.*, 2000, vol. 276, str. 1229–1234. [COBISS-ID 15444007] Prijetelj, Petra; Čopič, Alenka; KRIŽAJ, Igor; Gubenšek, Franc; Pungerčar, Jože: Charge reversal of ammodytoxin A, a phospholipase A₂-toxin, does not abolish its neurotoxicity. *Biochem. j. (Lond., 1984)*, 2000, vol. 352, str. 251–255. [COBISS-ID 15517479]

Klemenčič, Ivica; Carmona, Adriana K.; Cezari, Maria Helena S.; Juliano, Maria A.; Juliano, Luiz; Gunčar, Gregor; Turk, Dušan; KRIŽAJ, Igor; Turk, Vito; Turk, Boris: Biochemical characterization of human cathepsin X revealed that the enzyme is an exopeptidase, acting as carboxymonopeptidase or carboxydipeptidase. *Eur. j. biochem.*, 2000, vol. 267, str. 5404–5412. [COBISS-ID 15290151]

Pungerčar, Jože; Vizjak, Alenka; Ivanovski, Gabriela; KRIŽAJ, Igor: Tissue expression and immunolocalization of a novel human cathepin P. *Pflügers Arch.*, 2000, vol. 439, št. 3, suppl., str. R119–R121. [COBISS-ID 14768167]

Frangž, Robert; KRIŽAJ, Igor; Gubenšek, Franc; Šuput, Dušan: Effects of amodytin L on miniature and endplate potentials in neuromuscular junction of frog m. cutaneus pectoris. *Pflügers Arch.*, 2000, vol. 440, suppl. 5, str. R101–R102. [COBISS-ID 947066]

KOBAL, Alfred Bogomir; Flisar, Živa; MIK-LAVČIČ, Vesna; DIZDAREVIČ, Tatjana; Sešek-Briški, Alenka: Renal function in miners intermittently exposed to elemental mercury vapour. *Arh. hig. rada toksikol.*, 2000, letn. 51, št. 4, str. 369–380. [COBISS-ID 12965849]

MAGAJNE, Milojka: Harold Adams. Idrijski razgledi, XLV, 2/2000, str. 66–68.

MLAKAR, Ivan; Placer, Ladislav: Geološka zgradba Žirovskega vrha in okolice. V: Florjančič, Alojzij

Pavel: *Rudnik urana Žirovski vrh : doneski 1*. Radovljica: Didakta, 2000, str. 34–45. [COBISS-ID 638293]

Placer, Ladislav; Rajver, Dušan; Trajanova, Mirka; Ogorelec, Bojan; Skaberne, Dragomir; MLAKAR, Ivan: Vrtina Ce-2/95 v Cerknem na meji med Južnimi Alpami in Zunanji Dinaridi = Borehole Ce-2/95 at Cerkno at the boundary between the Southern Alps and the External Dinarides (Slovenia). *Geologija*, 2000, vol. 43, 2, str. 251–266. [COBISS-ID 701269]

PETRIČ, Metka: Recharge-discharge relations of the Vipava karst aquifer, Slovenia. V: Sililo, Oliver (ur.). *Groundwater: past achievements and future challenges : proceedings of the 30 IAH Congress on Groundwater: Past Achievements and Future Challenges, Cape Town, South Africa, 26 November–1 December 2000*. Rotterdam: A.A. Balkema, 2000, str. 253–257. [COBISS-ID 17265965]

PETRIČ, Metka: Značilnosti napajanja in praznjenja kraškega vodonosnika v zaledju Vipave: *doktorska disertacija*. Ljubljana: [M. Petrič], 2000. XI, 151 f., pril., graf. prikazi, tabele. [COBISS-ID 15099181]

PETRIČ, Metka: Značilnosti odnosa med napajanjem in praznjenjem kraškega vodonosnika v zaledju izvirov Vipave (Slovenija) = Characteristics of the recharge-discharge relation of the karst aquifer in the background of the Vipava springs (Slovenia). *Acta carsol.*, 2000, letn. 29, št. 2, str. 271–292, ilustr. [COBISS-ID 17414189]

PETRIČ, Metka: Značilnosti odnosa med napajanjem in praznjenjem kraškega vodonosnika v zaledju izvirov Vipave (Slovenija) = Characteristics of the recharge-discharge relation of the karst aquifer in the background of the Vipava springs (Slovenia). *Acta carsol. (Online ed.)*. [Online ed.], 2000, letn. 29, št. 2, str. 271–292, ilustr. [COBISS-ID 17425709]

Xiaoping, Chen; Gabrovšek, Franci; Chuxing, Huang; Yuzhang, Jin; Knez, Martin; Kogovšek, Janja; Hong, Liu; PETRIČ, Metka; Mihevc, Andrej; Otoničar, Bojan; Slabe, Tadej; Mengxiong, Shi; Šebela, Stanka;

Wenqing, Wu; Shouyue, Zhang; Zupan-Hajna, Nadja: *South China karst*, (Zbirka ZRC, 19). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Založba ZRC, 1998–. Zv. <1–>, ilustr. ISBN 961-6182-68-4. [COBISS-ID 79955456]

PIŠLJAR, Marko: Psihiatrični in socialni vidiki epilepsije. V: *Ocenjevanje invalidnosti, telesne okvare in potrebe po pomoči in postrežbi drugega pri nevroloških bolnikih : simpozij, 8. in 9. decembra 2000, Ljubljana*. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 2000, str. 65–72. [COBISS-ID 12553177]

PIŠLJAR, Marko; Denišlić, Miro; Meh, Duška: Cognitive dysfunction and Parkinson's disease. V: *INABIS 2000*. La Mancha: Spanish society of health informatics, 2000. [COBISS-ID 11589593]

SIMONIČ MERVIC, Karmen: Idrijski fotograf Srečko Bajt. Idrijski razgledi, XLV, 1/2000, str. 51–66.

ŠABEC, Ksenija: Mit o sodobni Evropi, 2. del. Zahodno-Vzhodna Evropa, kje je Slovenija in upravičenost evroskepticizma. Idrijski razgledi, XLV, 1/2000, str. 36–46.

ŠTUCIN, Ana: Ustanovitev Sokolskega društva v Idriji. Idrijski razgledi, XLV, 2/2000, str. 78–80.

ZELENC, Anton: Rudniške elektrarne. Idrijski razgledi, XLV, 2/2000, str. 69–77.

PRIPRAVIL JOŽE JANEŽ
VIR BIBLIOGRAFSKIH ZAPISOV: VZAJEMNA BAZA PODATKOV
COBISS/COBIB

<i>Marijan Beričič</i>	upokojeni inženir organizacije dela, predsednik Društva upokojencev Idrija
<i>prof. dr. Jože Čar</i>	univ. dipl. inž. geol., Univerza v Ljubljani, Naravoslovno tehniška fakulteta, Oddelek za geologijo, upokojenec
<i>dr. Meta Dobnikar</i>	univ. dipl. inž. geol., Univerza v Ljubljani, Naravoslovno tehniška fakulteta, Oddelek za geologijo
<i>Malči Fatur</i>	prof.geografije, Osnovna šola Spodnja Idrija
<i>Mirjam Gnezda</i>	univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja
<i>Jože Janež</i>	univ. dipl. inž. geol., Geologija d.o.o. Idrija
<i>Ivica Kavčič</i>	univ. dipl. inž. kemije v pokoju, bivša predsednica Skupščine občine Idrija
<i>Janez Kavčič</i>	prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, Osnovna šola Spodnja Idrija
<i>prim. dr. Alfred B. Kobal</i>	dr. med., spec. medicine dela, Dispanzer medicine dela ZD Idrija
<i>Miha Naglič</i>	prof. filozofije, publicist
<i>Karmen Simonič Mervic</i>	prof. zgod. in geogr., Osnovna šola Črni Vrh nad Idrijo
<i>dr. Drago Skaberne</i>	univ. dipl. inž. geol., Geološki zavod RS
<i>Robert Šabec</i>	dipl. filozof in sociolog kulture
<i>Andrejka Ščukovt</i>	univ. dipl. inž., Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica
<i>Rok Šinkovec</i>	v šol. letu 2000/2001 maturant idrijske gimnazije, študent na Filozofski fakulteti v Ljubljani
<i>Rafael Terpin</i>	akademski slikar, Osnovna šola Cerkno
<i>Milanka Trušnovec</i>	absolventka primerjalne književnosti in slovenskega jezika in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani
<i>Zorko Velikajne</i>	prof. slov. jezika, ravnatelj Osnovne šole Cerkno
<i>Gregor Zupančič</i>	ekonomist

<i>založnik</i>	MESTNI MUZEJ IDRİJA
<i>naslov</i>	Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, Idrija
<i>uredniški odbor</i>	Jože Bavcon Samo Bevk Jože Čar Jože Janež Robert Jereb Janez Kavčič Romana Kokošar Ivana Leskovec Karmen Simonič Mervic Heda Petrič Ksenija Šabec Anton Zelenc
<i>odgovorna urednica</i>	Ivana Leskovec
<i>glavni urednik</i>	Jože Janež
<i>literarni urednik</i>	Jože Janež
<i>oblikovalka in tehnična urednica</i>	Heda Petrič
<i>lektorica</i>	Slavica Makuc Bric
<i>finančna podpora</i>	občina Idrija, občina Cerkno
<i>tisk</i>	tiskarna Gorenjski tisk Kranj
<i>naklada</i>	800 izvodov
<i>Idrija</i>	december 2001

ZA VSEBINO ČLANKOV ODGOVARJAJO AVTORJI

UREDNIŠTVO IDRİJSKIH RAZGLEDÖV NAPROŠA AVTORJE, NAJ ÖDDAJAJÖ ČLANKE V DVEH İZVODIH, NA PAPIRJU İN V DIGITALNEM ZAPISU NA DISKETI. ČLANKI NAJ NE BÖDÖ DALJŠI ÖD 10 TIPKANIH STRANI. ÖBEVZNO NAJ BÖSTA PRILOŽENA AVTORJEV NASLOV İN TELEFONSKA ŠTEVILKA.